МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ТАКТИКА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Навчальний посібник

Київ
«Право»
2026

УДК 343.98:355.4
Т15

Авторський колектив:

Андрій Антощук, кандидат юридичних наук, доцент; **Юлія Чорноус**, доктор юридичних наук, професор; **Анна Мировська**, кандидат юридичних наук, професор; **Юлія Комаринська**, кандидат юридичних наук, доцент; **Леся Патик**, кандидат юридичних наук, доцент; **Лариса Басюк**, доктор філософії; **Анна Нечваль**, кандидат юридичних наук; **Андрій Лісіцький**, доктор філософії; **Богдан Бистрицький,** кандидат юридичних наук **Юлія Васюта**

Рецензенти:

В. О. Гусєва – завідувач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

І. В. Пиріг – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

А. С. Корзун – старший слідчий в особливо важливих справах управління документування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту, Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор філософії

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 25 від 30 грудня 2025 р.)

Тактика слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану : навч. посіб. / [А. Антощук, Ю. Чорноус, А. Мировська та ін.] ; МВС України ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ : Право, 2026. – 256 с.

ISBN 978-617-8759-87-2

У навчальному посібнику викладено тактичні особливості слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, а також сучасні підходи до їх криміналістичного забезпечення.

Посібник розраховано на здобувачів вищої освіти, аспірантів і науково-педагогічний склад закладів вищої освіти юридичного спрямування, працівників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та інших представників юридичної професії.

УДК 343.98:355.4

© Національна академія внутрішніх справ, 2026
© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2026

ISBN 978-617-8759-87-2

ЗМІСТ

Передмова 6

РОЗДІЛ І
ТАКТИКА ОГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Загальні положення огляду 9
1.2. Види огляду та їх характеристика 13
1.3. Огляд місця події та загальний порядок його проведення 17
1.4. Фіксація ходу і результатів огляду 21
1.5. Організаційно-тактичні та процесуальні особливості огляду в умовах воєнного стану 24

РОЗДІЛ ІІ
ТАКТИКА ДОПИТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Загальні положення допиту в умовах воєнного стану 27
2.2. Підготовка до допиту 30
2.3. Робочий етап допиту. Тактичні прийоми та комбінації під час допиту в умовах воєнного стану 34
2.4. Фіксація допиту 58

РОЗДІЛ ІІІ
ТАКТИКА ОГЛЯДУ ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Загальні положення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією: правові та етичні засади 60
3.2. Підготовка до ексгумації в умовах воєнного стану 65
3.3. Робочий етап огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією 74
3.4. Фіксація ходу та результатів огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією 78

РОЗДІЛ ІV
ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4.1. Загальні положення слідчого експерименту 86
4.2. Підготовка до слідчого експерименту 90
4.3. Робочий етап слідчого експерименту 94
4.4. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту 98

4.5. Особливості тактики слідчого експерименту
в умовах воєнного стану 101

РОЗДІЛ V
ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

5.1. Загальні положення пред'явлення для впізнання 106
5.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання 109
5.3. Робочий етап пред'явлення для впізнання 118
5.4. Пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції..... 122
5.5. Фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання 124
5.6. Пред'явлення для впізнання в умовах воєнного стану 127

РОЗДІЛ VI
ТАКТИКА ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

6.1. Загальні положення тактики обшуку за особливого режиму
кримінального провадження в умовах воєнного стану 135
6.2. Особливості тактики обшуку на підготовчому етапі за особливого
режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану 139
6.3. Особливості тактики обшуку під час робочого етапу за особливого
режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану 150
6.4. Фіксація ходу і результатів обшуку за особливого режиму
кримінального провадження в умовах воєнного стану 156

РОЗДІЛ VII
ТАКТИКА ЗНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ
І ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІЇ ФОТО-,
КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ, ЧИ ЗАСОБІВ ФОТО-,
КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

7.1. Загальні положення зняття показань технічних приладів
та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки,
відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису
в умовах воєнного стану 160
7.2. Підготовчий етап зняття показань технічних приладів
і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису,
чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису
в умовах воєнного стану 167

7.3. Робочий етап зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану 169
7.4. Фіксація ходу й результатів зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану 170

РОЗДІЛ VIII
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

8.1. Поняття спеціальних знань, форми їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану 174
8.2. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій 176
8.2.1. Участь спеціаліста під час огляду 180
8.2.2. Участь спеціаліста під час допиту 190
8.2.3. Участь спеціаліста під час слідчого експерименту 193
8.2.4. Участь спеціаліста під час пред'явлення для впізнання 194
8.3. Призначення та проведення судових експертиз в умовах воєнного стану 195
8.4. Підстави та процесуальний порядок призначення судових експертиз 196
8.5. Види судових експертиз, що проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, їх завдання та орієнтовний перелік вирішуваних питань 204

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 218
QR-ПОСИЛАННЯ НА БЛАНКИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ 223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ 242

Передмова

Запровадження воєнного стану в Україні суттєво змінило умови функціонування всієї системи кримінальної юстиції. Збройна агресія, тимчасова окупація окремих територій, активні бойові дії, масові переміщення населення, руйнування інфраструктури та обмеженість ресурсів створили нову, надзвичайно складну реальність для органів досудового розслідування. У таких умовах проведення слідчих (розшукових) дій вимагає не лише ґрунтовного знання кримінального процесуального закону, а й гнучкого тактичного мислення, здатності швидко адаптуватися до нестандартних, часто небезпечних ситуацій.

Актуальність цього посібника зумовлена потребою систематизувати та узагальнити тактичні підходи до організації й проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану з урахуванням правових, фактичних і безпекових обмежень. Традиційні криміналістичні рекомендації, розроблені для мирного часу, не завжди можуть бути застосовані без коригування, а іноді потребують принципово нових рішень. Саме тому виникає необхідність переосмислення тактики правоохоронної діяльності крізь призму воєнних викликів, збереження балансу між ефективністю розслідування та дотриманням прав і свобод людини.

Воєнний стан істотно впливає на всі елементи тактики слідчих (розшукових) дій: планування, вибір часу і місця їхнього проведення, залучення учасників, використання технічних засобів, фіксацію результатів та забезпечення безпеки. Особливого значення набувають питання проведення оглядів місця події в зоні бойових дій, допитів потерпілих і свідків, які перебувають у стані психологічної травматизації, ідентифікації загиблих, документування воєнних злочинів, а також використання дистанційних та альтернативних форм процесуальної комунікації. Усе це потребує чітких тактичних рекомендацій, заснованих як на нормах законодавства, так і на практичному досвіді.

Метою цього посібника є надання слідчим, дізнавачам, прокурорам, здобувачам вищої освіти правничих закладів освіти комплексного науково-практичного інструментарію для ефективного здійснення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. У виданні зроблe-

но акцент на тактичних особливостях дій в екстремальних умовах, типових помилках та шляхах їх уникнення, а також на необхідності міжвідомчої взаємодії з військовими формуваннями, органами місцевої влади, службами цивільного захисту та міжнародними інституціями.

Посібник ґрунтується на положеннях Конституції України, КПК України, спеціального законодавства воєнного часу, міжнародного гуманітарного й міжнародного кримінального права, а також узагальненні слідчої та судової практики.

Автори виходили з того, що воєнний стан не скасовує верховенства права, а навпаки – підвищує значення законності, обґрунтованості й виваженості кожної слідчої (розшукової) дії. Ефективна тактика в цих умовах повинна поєднувати правову коректність, оперативність, безпеку і гуманістичний підхід до людини, яка опинилася в епіцентрі воєнних подій.

Запропонований навчальний посібник, за задумом авторів, являє собою певний інструментарій розвитку й удосконалення таланту суб'єктів розслідування кримінальних правопорушень.

У навчальному посібнику в доступній для читача формі узагальнено криміналістичні розробки та матеріали практики проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Кожний розділ навчального посібника являє собою криміналістичні рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій, передбачених КПК України, урахування можливостей яких у практичній діяльності є запорукою успішного, повного та неупередженого досудового розслідування в умовах воєнного стану. Зазначені рекомендації спрямовано на оптимізацію тактики підготовки, організації та проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням підвищених ризиків для життя і здоров'я їхніх учасників, обмеженого доступу до окремих територій, дефіциту часу та ресурсів, а також необхідності оперативного реагування на динамічні зміни обстановки.

Структура навчального посібника дозволяє читачеві не лише отримати теоретичні знання з тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, але й закріпити їх, відповідаючи на запитання із само-

контролю, та скористатися бланками процесуальних документів, що їх подано у вигляді QR-посилань.

Автори щиро сподіваються, що цей посібник стане корисним практичним орієнтиром для фахівців, сприятиме підвищенню якості досудового розслідування в умовах воєнного стану та слугуватиме розвитку сучасної криміналістичної науки з урахуванням реалій, у яких сьогодні перебуває Україна, а також що простий і доступний стиль викладання матеріалу, уніфікована схема подання інформації, невеликий обсяг і чітка практична спрямованість змісту навчального посібника забезпечать якісне засвоєння теоретичних знань зацікавленими особами та сприятимуть формуванню й розвитку професійних навичок і майстерності в опануванні тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Розділ І

ТАКТИКА ОГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Загальні положення огляду

Успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення залежатиме в першу чергу від тактично правильної побудови його організації з метою отримання доказів стосовно досліджуваних подій, явищ та обставин. Пошук, фіксація, збереження та подальше використання такої доказової інформації відбувається в межах проведення слідчих (розшукових) дій.

Найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією (далі – С(Р)Д) при розслідуванні майже всіх без винятку кримінальних правопорушень є огляд місця події.

Формальна імперативність огляду місця події під час розслідування різних категорій кримінальних правопорушень пов'язана з тим, що більшою мірою увага слідчих зорієнтована на пошук та фіксацію матеріальних слідів, оскільки вони, по-перше, мають прогнозовано сталі (стабільні) властивості порівняно з психофізіологічними слідами пам'яті людини, а по-друге, судді під час судового розгляду кримінальних проваджень скептично ставляться до відсутності матеріально фіксованих ознак кримінального правопорушення, що може призвести до повернення обвинувального акта (ст. 314 КПК України), закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України) тощо.

Огляд – це С(Р)Д, що проводиться слідчим, прокурором і полягає в безпосередньому візуальному спостереженні й дослідженні певної місцевості, приміщень, осіб, речей, документів, які були знаряддями вчинення кримінальних правопорушень, зберегли на собі їхні сліди або містять інші відомості, що мають значення для кримінального провадження та можуть бути використані під час розслідування, з метою їх виявлення, фіксації та вилучення.

Процесуальний порядок проведення огляду регламентується статтями 214, 237–239, 241, 615 КПК України.

Сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою методів пізнання впевнюється в існуванні й характері фактів, які мають доказове значення. Разом із тим під час проведення огляду слідчий не тільки спостерігає, але й проводить різні вимірювання та обчислення, порівнює спостережувані об'єкти як між собою, так і з іншими об'єктами і явищами, у визначених межах проводить експерименти з досліджуваними об'єктами, зрештою фіксує, шляхом обов'язкового опису в протоколі та за допомогою інших методів криміналістичної фіксації все те, що було виявлено. Результати сприйняття об'єктів, що оглядаються, необхідно обов'язково піддавати логічному обробленню з метою встановлення зв'язку їх із розслідуваною подією та іншими фактичними даними.

Варто пам'ятати, що ефективність огляду в цілому визначає успіх кримінального провадження.

Завдання огляду:

– виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази;

– з'ясування механізму кримінального правопорушення;

– побудова версій про обставини кримінального правопорушення та його учасників;

– отримання інформації про учасників та очевидців кримінального правопорушення;

– встановлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Проведення огляду повинне бути підпорядковане певним вимогам (принципам), що забезпечують функціонування системи самої С(Р)Д:

1. *Своєчасність огляду.* Цей принцип полягає у проведенні С(Р)Д негайно після отримання інформації про вчинення кримінального правопорушення. Своєчасність огляду забезпечує отримання всебічної інформації про подію, унеможливлює зміну (зникнення, появу

нових) матеріальних слідів та дозволяє оперативно здійснити необхідні розшукові заходи.

2. *Об'єктивність огляду.* Сутність принципу полягає у всебічному дослідженні обставин, слідів і речових доказів та фіксації всього виявленого у первісному вигляді. У протоколі С(Р)Д фіксуються лише результати огляду і в жодному разі не повинні наводитися висновки або припущення слідчого.

3. *Повнота огляду.* Цей принцип зобов'язує слідчого виявляти всі матеріальні об'єкти, що стосуються кримінальної події, будувати на підставі отриманої інформації криміналістичні версії та перевіряти їх у процесі огляду.

4. *Активність огляду*. Слідчий проводить огляд незалежно від бажань зацікавлених осіб та ініціативно вживає всіх необхідних заходів щодо виявлення слідів кримінального правопорушення.

5. *Методичність і послідовність*. Це – принципи, сутність яких полягає у правильній організації і планомірному проведенні огляду із застосуванням найбільш ефективних для даних об'єктів і за даних обставин прийомів огляду з дотриманням суворо визначеного порядку дій.

6. *Застосування науково-технічних засобів.* Сутність цього принципу полягає у використанні слідчим під час роботи зі слідами сучасних криміналістичних засобів, що дозволяють виявити докази та запобігти їх втраті або пошкодженню.

7. *Єдине керівництво оглядом.* Слідчому, який проводить огляд місця події, підпорядковуються всі інші учасники С(Р)Д.

8. *Безпека огляду.* Цей принцип охоплює своїм змістом положення щодо обов'язковості дотримання правил техніки безпеки у вигляді використання засобів індивідуального захисту під час проведення огляду та відсутності прямих або опосередкованих загроз життю та здоров'ю всіх учасників огляду.

До загальних можливо віднести такі засади проведення огляду:

1. Фактична підстава – зафіксована у процесуальних документах кримінального провадження або в повідомленнях, заявах про правопорушення необхідність дослідження обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для розслідування.

2. Правова підстава – огляд проводиться лише після початку кримінального провадження. Винятком є проведення огляду місця події за умов невідкладності (ч. 3 ст. 214 КПК України), що дозволяє проводити його до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку кримінального провадження.

3. Огляд трупа (у тому числі пов'язаний з ексгумацією), освідування особи проводиться за участю не менше двох понятих. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної С(Р)Д. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування С(Р)Д (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Слідчий, прокурор можуть залучити понятих на свій розсуд під час проведення й інших видів огляду. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження.

4. Проведення огляду в нічний час (із 22-ї години до 6-ї годин) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК України).

5. Для надання допомоги слідчому, до проведення огляду можуть залучатися спеціалісти та працівники оперативних підрозділів, інші компетентні суб'єкти.

6. Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, під час проведення цієї С(Р)Д мають право робити заяви, що обов'язково підлягають занесенню до протоколу огляду.

Слідчий, прокурор мають право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

7. Під час огляду слідчий, прокурор або за їхнім дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі й документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, що вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від стосунку їх до кримінального провадження. Вилучені речі й документи, що не належать до предметів, вилучених законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

8. Недопустимо принижувати честь і гідність осіб, які беруть участь у проведенні огляду, а також інших присутніх осіб, ставити під загрозу їхнє життя і здоров'я.

1.2. Види огляду та їх характеристика

Класифікація видів огляду здійснюється за різними критеріями. Розгляньмо основні з них.

1. За об'єктами огляду:

1.1. *Огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України).* Особливість цього виду огляду полягає в тому, що згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), що здійснюється негайно після завершення огляду.

1.2. *Огляд місцевості, приміщення, речей і документів (ст. 237 КПК України).* Огляд місцевості полягає в дослідженні певної території (ділянок земної поверхні чи водного простору), на якій можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення, а також результати дій, спрямованих на їх приховування.

Огляд приміщень проводиться з метою виявлення речових доказів, слідів кримінального правопорушення, викрадених цінностей, місця перебування винної особи. В окремих випадках може бути проведено огляд приміщень, які не є місцем події, але інформація, отримана

в ході його проведення, суттєво вплине на результати розслідування (наприклад, із метою встановлення умов життя неповнолітнього та визначення кола інтересів останнього).

Огляд речей полягає у візуальному дослідженні різних предметів як слідоносіїв із метою виявлення на них додаткової доказової інформації (статті 98–100 КПК України).

Огляд документів полягає у вивченні й дослідженні їх із метою виявлення та фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів.

1.3. *Огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК України)*. Проведення цього виду огляду передбачає такі умови проникнення до житла чи іншого володіння особи:

1) за добровільною згодою особи, яка ним володіє (ч. 1 ст. 233 КПК України);

2) на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України – пов'язаних з урятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

1.4. *Огляд трупа (статті 238, 239 КПК України).* Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря (у разі неможливості залучення судово-медичного експерта). Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення причини смерті.

Окремий вид огляду трупа складає його проведення, пов'язане з ексгумацією (ст. 239 КПК України).

Послідовність огляду трупа на місці його виявлення повинна відповідати такому алгоритму дій щодо його дослідження та фіксації в протоколі:

- стать, вік, статура, колір шкіри;
- поза трупа і його положення на місці події;
- зовнішній стан одягу на трупі;
- знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі;
- ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);

– тіло трупа та ушкодження на ньому (частини тіла описуються в такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги);

– трупні явища (охолодження, висихання тіла, трупні плями, ознаки гниття);

– індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі.

1.5. *Огляд тіла живої людини (освідування особи) (ст. 241 КПК України).* Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їх тілі слідів кримінального правопорушення, особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Слідами кримінального правопорушення в такому разі можуть бути садна, рани, синці, укуси, подряпини, а також сліди крові, виділення людського організму, плями або частки забарвлених чи інших речовин.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора, за необхідності – за участю судово-медичного експерта або лікаря.

Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується.

Слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню.

1.6. *Огляд інших об'єктів (огляд транспортних засобів, тварин та їхніх трупів та ін.).* Необхідність в огляді транспортних засобів виникає у зв'язку із вчиненням дорожньо-транспортних подій, незаконних заволодінь транспортними засобами, їх пошкодженням, використанням транспортних засобів як знарядь та засобів вчинення кримінальних правопорушень.

Тварини та їхні трупи оглядаються для встановлення виду, породи, масті, статі, клички, ознак приналежності певному господарству чи особі (клеймо, спосіб кування, нашийник). За необхідності до огляду залучають ветеринара або зоотехніка.

2. За послідовністю проведення:

2.1. *Первинний огляд*, тобто огляд конкретного матеріального об'єкта (території, осіб, речей, документів), який проводиться вперше в кримінальному провадженні.

2.2. Повторний (додатковий) огляд. Необхідність проведення повторного огляду може бути викликана відсутністю під час огляду відповідного спеціаліста або проведенням огляду за несприятливих умов. Під час повторного огляду слідчий, інші компетентні суб'єкти, з урахуванням інформації, отриманої під час первинного огляду, більш кваліфіковано досліджують матеріальний об'єкт, стосовно якого вже було проведено первинний огляд. Зазвичай вони не обмежені завданнями первинного огляду і в разі необхідності можуть вийти за їх межі. У процесі повторного огляду слідчий враховує ті зміни, що відбулися на місці події в ході первинного огляду чи після нього. Ці зміни фіксуються в протоколі.

Разом із тим необхідно пам'ятати, що проведення повторного огляду можливе лише у випадках нетривалого строку після проведення первинного огляду.

3. За обсягом проведення:

3.1. *Основний огляд.* Огляд, під час проведення якого досліджено та зафіксовано матеріальні об'єкти, іншу слідову інформацію, що має значення для кримінального провадження в повному обсязі.

3.2. *Додатковий огляд.* Під час додаткового огляду оглядають не все місце події, не всю місцевість чи речі, документи, а тільки ті об'єкти, що не були оглянуті під час основного огляду.

4. За суб'єктами проведення:

4.1. *Слідчим* органу досудового розслідування (ст. 38–40 КПК України).

4.2. *Дізнавачем* (ст. 40^1 КПК України).

4.2. *Прокурором* (ст. 36 КПК України).

4.3. *Співробітником оперативного підрозділу* (під час виконання доручень слідчого, прокурора – ст. 41 КПК України).

4.4. *Судом* (під час судового розгляду).

5. За залученням спеціаліста:

5.1. *Простий огляд*, що проводиться уповноваженою службовою особою без залучення спеціаліста.

5.2. *Кваліфікований огляд.* Це огляд, до участі в проведенні якого слідчий або інша уповноважена особа запрошує спеціаліста. Як відомо, спеціаліст може бути запрошений для участі у проведенні будь-якої С(Р)Д, у тому числі й будь-якого виду огляду. Разом із тим існують випадки обов'язкової участі спеціаліста під час огляду. Зокрема, обов'язковою є участь судово-медичного експерта або лікаря під час огляду трупа (статті 238, 239 КПК України).

6. Залежно від кваліфікації та механізму вчиненого правопорушення: огляд місця дорожньо-транспортної пригоди; огляд місця зґвалтування; огляд місця вбивства; огляд місця обстрілу або бомбардування тощо.

1.3. Огляд місця події та загальний порядок його проведення

Огляд місця події – це С(Р)Д, яка полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця вчинення кримінального правопорушення шляхом безпосереднього особистого його сприйняття слідчим, прокурором, іншими учасниками огляду, з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення й інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Загальні завдання огляду місця події:

– безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події;

– виявлення, фіксація, вилучення, збереження, попереднє дослідження, оцінка слідів і речових доказів;

– одержання даних для побудови та перевірки версій щодо події, яка розслідується, переслідування підозрюваної особи «за гарячими слідами», встановлення мотивів учинення кримінального правопорушення;

– виявлення причин і умов, що сприяли чи полегшували вчинення кримінального правопорушення.

Завдання, що підлягають вирішенню під час проведення конкретного огляду місця події, мають свої особливості залежно від виду розслідуваного кримінального правопорушення.

Проведення огляду місця події складається з кількох етапів:

1) підготовчого;

2) робочого;

3) заключного.

1. *Підготовчий етап огляду місця події* починається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення огляду та умовно поділяється на дві окремі стадії: дії слідчого до виїзду на місце події та дії слідчого безпосередньо на місці події.

Дії слідчого до виїзду на місце події:

– забезпечити охорону місця події до свого прибуття, тобто не допустити до нього сторонніх осіб і забезпечити збереження і недоторканність обстановки і слідів кримінального правопорушення;

– вжити заходів до запобігання або ослаблення шкідливих наслідків кримінального правопорушення (наприклад розпорядитися про посилення заходів для ліквідації пожежі);

– забезпечити до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, які зможуть дати необхідну інформацію про подію (очевидців кримінального правопорушення);

– визначити, яких спеціалістів варто залучити до участі в огляді, забезпечити їхнє прибуття;

– внести пропозиції про склад слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), що виїжджає на місце огляду;

– перевірити готовність технічних засобів огляду.

Дії слідчого безпосередньо на місці події:

– вжиття заходів для надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо її не було надано;

– видалення з місця події всіх сторонніх осіб;

– залучення в разі необхідності до участі в огляді понятих і остаточне визначення кола інших учасників огляду. Інструктаж учасників огляду про їхні права й обов'язки;

– збирання шляхом опитування попередніх відомостей, які повинні бути враховані під час огляду, встановлення змін, що були внесені до місця події, ким і з якою метою;

– проведення інших невідкладних дій і вжиття заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду (забезпечення штучного освітлення й ін.).

Як на цьому, так і на наступних етапах паралельно з оглядом здійснюються необхідні розшукові заходи, наприклад переслідування злочинця «за «гарячими слідами» тощо.

2. *Робочий етап огляду місця події* складається з загального і детального огляду (статична та динамічна стадії огляду).

Загальний огляд (статична стадія) починається з таких заходів: орієнтування на місці події; визначення кордонів огляду; вирішення питання про вихідну точку і спосіб огляду, тобто визначення його послідовності; вибору позиції для проведення орієнтуючої й оглядової фотозйомки.

Потім слідчий разом з іншими учасниками огляду з'ясовує, які об'єкти знаходяться на місці події, досліджує весь комплекс питань щодо обстановки огляду, визначає взаємне розташування і взаємозв'язок елементів цієї обстановки, вивчає їх зовнішній вигляд, стан і з максимально необхідними й можливими в даних умовах подробицями фіксує все виявлене за допомогою фотозйомки, складання схем, планів і креслень, а також необхідних заміток для майбутнього протоколу огляду.

Детальний огляд (динамічна стадія) складається з таких дій:

– об'єкти ретельно і детально оглядаються (з цією метою вони можуть зрушуватися з місця, перевертатися тощо);

– приймаються всі доступні заходи до виявлення на місці події й окремих об'єктах слідів кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила;

– вилучаються об'єкти зі слідами на них, копіюються сліди з тих об'єктів, що не можуть бути вилучені в натурі;

– фіксуються негативні ознаки стану предметів;

– перевіряються дані загального огляду;

– проводиться вузлова і детальна фотозйомки.

Залежно від обстановки, яка обумовлює наявність та розташування слідової інформації, під час огляду слідчим застосовуються різні способи та засоби дослідження об'єктів, які у своїй сукупності утво-

рюють специфічні методи огляду. Обов'язкового правила застосування того або іншого методу огляду не існує, і питання вирішується з огляду на конкретні обставини.

Ексцентричний метод полягає в тому, що огляд ведеться по спіралі від центру місця події (під яким зазвичай розуміється найважливіший об'єкт (труп, зламаний сейф) або умовне місце) до його периферії (застосовується під час огляду ділянок місцевості).

Концентричний метод, при якому огляд здійснюється по спіралі від периферії до центра місця події (наприклад під час огляду приміщень).

Фронтальний метод являє собою лінійний огляд площ від одного з кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого (огляд ділянок на відкритій місцевості за необхідності дослідження значних територій).

Вузловий (квадратний) метод доцільно застосовувати в складних випадках розслідування, коли необхідно одержати за короткий час інформацію про найбільш суттєві обставини події, її характер. Під вузлом розуміють ту частину обстановки, на якій зосереджені найбільш важливі сліди та інші речові докази. Це може бути труп із навколишнім оточенням і слідами, місце проникнення до схованки, в квартиру, зламаний сейф.

Суцільний (об'єктивний) метод огляду характерний тим, що вивчається вся територія огляду.

Вибірковий (суб'єктивний) метод застосовуються для вивчення окремих ділянок, де, на думку слідчого, можна знайти фактичні дані про подію. Вивчаючи ці сліди, слідчий моделює дії підозрюваної особи на місці події і пересувається в тому ж напрямі, що й остання. У слідчій практиці застосовуються, як правило, одночасно об'єктивний та суб'єктивний методи дослідження слідів з метою встановлення дійсних обставин кримінального правопорушення. Так, якщо місцевість оглядається відповідно до шляху руху злочинця, доцільним є використання допомоги кінолога і службової собаки. У таких випадках огляд проводиться на ділянках шириною до 30 метрів по обидві сторони руху службової собаки. Це пов'язано з відхиленням «повітряного» сліду під впливом вітру від справжнього маршруту людини і забезпечує виявлення предметів, яких злочинець міг позбутися.

Під час проведення огляду місця події особливу увагу необхідно звертати на загальні криміналістичні рекомендації, що визначають найбільш поширені прийоми роботи зі слідами на місці події, розглянуті в окремих главах другого розділу цього посібника. Загальні правила виявлення, фіксації та вилучення об'єктів є спільними для всіх видів огляду.

3. *Заключний етап огляду місця події.* Закінчивши дослідження об'єктів на місці події, слідчий переходить до заключного етапу огляду:

– закінчує складання протоколу огляду та необхідних планів, схем і креслень;

– за необхідності робить дактилоскопіювання трупа і відправляє його в морг;

– упаковує об'єкти, вилучені з місця події;

– вживає заходів до збереження тих об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно;

– вживає заходів по заявах, що надійшли від учасників огляду й інших осіб.

1.4. Фіксація ходу і результатів огляду

Обов'язковим способом фіксації доказової інформації під час проведення огляду є протоколювання, а протокол є основним засобом фіксації доказової інформації.

Тактичні правила складання описової частини протоколу огляду місця події:

– обов'язково відображають дату, час, GPS-координати, найменування населеного пункту, адресу, іншу прив'язаність до місцевості, погодні умови;

– окремі частини протоколу огляду можуть бути виділені абзацами, підзаголовками чи підкресленням;

– у протоколі припустимий запис про те, що під час проведення попереднього дослідження певного об'єкта слідів виявлено не було.

Та якщо такі сліди виявлено, то неприпустимо відзначати їх придатність чи непридатність для дослідження й ідентифікації, тому що це є компетенція судового експерта;

– у протоколі фіксуються заяви і зауваження осіб, які беруть участь в огляді, у разі якщо ці заяви пояснюють хід і напрямок огляду (наприклад заява громадянина про те, що він упізнав у трупі потерпілого свого сусіда. Також можуть бути відображені заяви про зміни в первинній обстановці, зроблені з будь-яких причин до початку огляду);

– усе вилучене під час огляду доцільно вказувати в заключній частині протоколу, перелічивши за списком. Це полегшить надалі облік вилученого;

– предмети, що характеризуються родовими ознаками, слід опечатувати;

– вид печатки і текст її відбитка обов'язково вказується у протоколі;

– у протоколі необхідно відображати не тільки час початку і закінчення огляду, але і час, зокрема, огляду трупа і фіксації трупних явищ;

– не треба вказувати, куди відправлено ті чи інші вилучені об'єкти і для яких цілей (крім зазначення адреси моргу, до якого відправлено труп);

– особлива увага повинна бути приділена питанням фіксації у протоколі відомостей про техніко-криміналістичні засоби, що використовувалися під час проведення огляду;

– точність протоколу забезпечується загальновживаною термінологією, простим, чітким, коротким грамотним текстом, що не вимагає додаткових роз'яснень і що виключає можливість його різного тлумачення. Необхідно уникати невизначених термінів, таких як «поруч», «неподалік», «майже», а також найменувань предметів, що вживаються тільки в цій місцевості. При виникненні труднощів із визначенням найменування об'єкта, що оглядається, доцільно описати його відмітні ознаки, а не давати йому довільне найменування. Можна також назвати загальновідомий предмет, із яким має подібність цей об'єкт, наприклад написати, що за зовнішнім виглядом він нагадує

авторучку чи який-небудь інший предмет. У протоколі один і той самий предмет повинен іменуватися однаково. Щоб відрізнити один від одного аналогічні предмети, виявлені під час проведення огляду, їм необхідно привласнювати умовні номери (наприклад гільза № 1, № 2, № 3 тощо).

Для правильного відображення доказового факту в протоколі, крім опису самого, наприклад, сліду чи предмета, повинно бути відзначено його точне місцезнаходження, розташування щодо інших слідів чи предметів, які є речовими доказами, а також відносно не менш як двох постійних (фундаментальних) орієнтирів (якщо вони є). Потрібно також описувати ознаки, що вказують на час утворення сліду (наприклад: зріз стовбура дерева стемнів; металеві ошурки, що утворилися в результаті розпилу дужки замка, окислилися; на тілі трупа в таких-то місцях є трупні плями тощо), та всі інші ознаки, що можуть свідчити про зв'язок цього сліду чи предмета з обставинами цієї події. Усе це дозволить правильно оцінити доказове значення вилучених слідів чи предметів.

Для правильної оцінки істотних ознак речових доказів у протоколі огляду має бути відображено: умови огляду і попереднього дослідження, що зробили можливим виявлення недоступних при звичайному сприйнятті ознак; умови, що впливають на повноту і правильність відображення істотних ознак.

За необхідності до протоколу можливо долучити додатки. Відповідно до ст. 105 КПК України, додатками до протоколу можуть бути:

1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, що пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинно бути належним чином виготовлено, упаковано з метою надійного збереження, а також засвідчено підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

1.5. Організаційно-тактичні та процесуальні особливості огляду в умовах воєнного стану

1. В умовах бойової обстановки, з міркувань безпеки слідчий повинен максимально скоротити час перебування учасників огляду на місці події, але водночас забезпечити його максимальну повноту, усвідомлюючи, що проведення додаткового (повторного) огляду певного місця з часом може виявитися неможливим.

2. Перед виїздом на місце події слідчому як керівнику СОГ рекомендується підготувати маршрут слідування до місця пригоди, вивчити рельєф місцевості, до якої повинна виїхати СОГ, подбати про забезпечення безпеки членів цієї групи та супровід. Отримати інформацію від військового командування на місці дислокації щодо зосередження військових об'єктів, зон активного проведення бойових дій, про мінні загорожі тощо.

Доцільно узгоджувати можливість проведення С(Р)Д з командуванням відповідних військових підрозділів.

3. Однією з основних відмінностей огляду місця події в умовах збройного конфлікту від мирного часу є керівництво СОГ, яке в інтересах безпеки може здійснюватися керівником воєнізованого формування (групою прикриття).

4. Під час проведення огляду в умовах воєнного стану склад СОГ визначається з урахуванням:

– специфіки місця події (місце масового розстрілу цивільних громадян; облаштоване приміщення катівні, колона або скупчення розстріляних автомобілів; місце влучання снаряду ракетної артилерії або обстрілу, масового поховання цивільних осіб тощо);

– загальної площі місця події (його меж) та ймовірної кількості утвореної слідової інформації;

– способу та механізму вчинення кримінального правопорушення;

– особливостей об'єктів – носіїв слідової інформації.

5. Залежно від слідчої ситуації до участі в огляді можуть бути залучені:

– спеціалісти-вибухотехніки;

– сапери;

– співробітники Державної служби надзвичайних ситуацій (ДСНС);

– оператори безпілотних літальних апаратів для дистанційного сприйняття навколишньої обстановки з передачею її на землю в реальному часі;

– військові (в якості місцевих провідників);

– спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії;

– фахівці з оцінювання вартості пошкодженого чи знищеного майна, встановлення його орієнтовної вартості;

– волонтери або співробітники моргу, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та особи, які проводитимуть роботи з розкопування могил;

– кінологи зі службово-пошуковими собаками.

6. Розпорядження і вказівки спеціалістів-вибухотехніків або саперів на місці події щодо безпечної поведінки при поводженні з вибуховими матеріалами, визначення небезпечних зон для людей є обов'язковими для виконання усіма громадянами та учасниками огляду.

7. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, у невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду).

Згідно з п. 4 ст. 223 КПК України проведення С(Р)Д у нічний час (із 22-ї години до 6-ї години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їхньому проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також крім здійснення кримінального провадження в порядку, встановленому ст. 615 цього кодексу. Таким чином, в умовах військового стану заборона на проведення С(Р)Д з 22-ї години до 6-ї години анулюється.

Зміни також торкнулися проведення обшуку / огляду житла, інших володінь та обшуку особи. Під час дії режиму воєнного стану залучення понятих до проведення С(Р)Д може бути небезпечним або неможливим. У такій ситуації проведення обшуку та огляду житла, інших володінь або обшук особи може відбуватися без участі понятих. При цьому обов'язковою є фіксація проведення обшуку або огляду за допомогою технічних засобів – безперервного відеозапису.

8. Огляд пошкоджених об'єктів здійснюється на територіях, на яких відсутні або завершено активні фази бойових дій, після виконання комплексу підготовчих заходів у складі невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ, пов'язаних із пошкодженням будівель і споруд, а саме:

– після проведення обстеження (розмінування) та виконання піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням виявлених вибухонебезпечних предметів, із залученням підрозділів ДСНС, Національної поліції України, а також за необхідності – підрозділів Збройних Сил України (ЗСУ) та Служби безпеки України (СБУ);

– після виконання робіт із первинного демонтажу частин об'єктів або їхніх окремих конструктивних елементів (за потреби) з метою забезпечення доступу до пошкоджених об'єктів сил цивільного захисту для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Пріоритетом є виконання робіт із пошуку постраждалих та загиблих відповідними фахівцями та надання невідкладної допомоги.

9. Особливий порядок огляду трупа визначений спільним наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) України, Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України, Офісу Генерального прокурора від 9 березня 2022 р. № 177/450/46. Зокрема, відповідно до п. 1 розділу ІІ наказу огляд трупа працівниками закладів охорони здоров'я проводиться лише за умови відсутності загроз життю і здоров'ю таких працівників; відповідно до п. 1 розділу ІІІ огляд трупа на місці його виявлення проводиться слідчим із залученням судово-медичного експерта або лікаря, а в разі неможливості огляду трупа на місці його виявлення (обстріли, проведення бойових дій тощо) огляд трупа здійснюється слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа.

10. Для забезпечення безпеки учасників СОГ та запобігання можливим остаточним руйнуванням споруд і приміщень, пошкодженим внаслідок вибухів, а також при огляді значних ділянок місцевості доцільно надавати перевагу дистанційним засобам фото-, відео-, аерозйомки, зокрема: безпілотним літальним апаратам, тепловізорам, космічним та геоінформаційним технологіям, а також 3D-сканерам.

Розділ ІІ

ТАКТИКА ДОПИТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Загальні положення допиту в умовах воєнного стану

Із процесуальної точки зору С(Р)Д, змістом якої є отримання відомих особі обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для встановлення обставин кримінальної події, отримання доказової інформації, встановлення істини події, має назву «допит».

Із криміналістичної точки зору необхідно розуміти, що «відомі особі обставини» – це сліди пам'яті людини. Тобто допит – це поєднані в межах процесуальної дії тактичні засоби і технології, спрямовані на виявлення, відтворення й фіксацію інформації, що сформувалася та зберіглася в пам'яті людини.

Особливістю проведення допиту в кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану є процесуальна регламентація та психолого-емоційні характеристики допитуваних осіб, а відповідно – особливості у визначенні та застосуванні тактичних прийомів і комбінацій для налагодження ефективної комунікації та отримання доказової інформації.

Отримання інформації від осіб, які мають відомості, необхідні для здійснення кримінального провадження (потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений та ін.), є складною та працемісткою діяльністю. Ще складнішою є така діяльність тоді, коли з боку допитуваної особи відбувається свідома або несвідома протидія. Інакше кажучи, особа не бажає, або не пам'ятає, або не вважає за необхідне повідомляти відому їй інформацію про обставини кримінально протиправних дій, або перебуває в такому психоемоційному / фізичному стані, що перешкоджає обміну інформацією. Під час спілкування з такими особами слідчий / дізнавач (інша процесуальна особа) повинен володіти, крім

загальнокомунікативних вмінь і навичок, ще й знаннями впливу обстановки, зокрема воєнного стану, на процес формування слідів у пам'яті людини.

У таких випадках, задля реалізації організаційно-тактичних завдань допиту доречним є залучення в якості спеціаліста психолога.

Формуючи комунікацію з особами, які володіють інформацією про кримінально протиправну подію, слід розуміти, що пам'ять – це складний психічний процес, що передбачає закріплення, зберігання та відтворення інформації. Вона дозволяє людині використовувати минулий досвід у своїй діяльності й забезпечує можливість адаптації до навколишнього світу. Пам'ять складається з кількох основних процесів:

– *запам'ятовування* – це процес, під час якого інформація закріплюється в пам'яті. Він може бути мимовільним (без спеціальних зусиль) або довільним (цілеспрямоване запам'ятовування);

– *збереження* – це утримання закріпленої інформації в пам'яті, яке може тривати від декількох секунд (короткочасна пам'ять) до декількох років (довгострокова пам'ять);

– *відтворення* – це процес, за допомогою якого ми можемо згадати раніше запам'ятовану інформацію. Він може бути мимовільним або навмисним;

– *забування* – це природний процес, за якого інформація, що не виконується, забувається.

Осіб, які можуть бути допитані під час кримінального провадження, що відбувається в умовах воєнного стану, відповідно до положень Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, можна поділити на дві основні групи: комбатанти й цивільні особи.

Крім цього, кожну групу, відповідно до Стандартів розслідування воєнних злочинів, поділяють на підгрупи, ґрунтуючись на статусі та діяльності, яку такі особи ведуть під час воєнних дій:

1. Комбатанти:

а) члени особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

б) члени іншої збройної групи (інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема організованих рухів опору);

в) жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська.

2. Цивільні особи: а) цивільні особи, поки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях; б) шпигуни; в) найманці.

Відповідно належність до однієї з цих груп буде обумовлювати тактико-криміналістичне забезпечення допиту.

Підозрюваною особою в кримінальних провадженнях, що вчиняються в умовах воєнного стану, може бути будь-яка особа, яка досягла 16 років, зокрема комбатанти, цивільні особи, які здійснюють функції представників окупаційної влади чи виконують їхні розпорядження.

Також у загальній частині Стандартів розслідування воєнних злочинів зазначено, що воєнні злочини завжди вчиняються проти особи або проти власності осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, і до числа таких належать щонайменше 6 окремих категорій осіб:

1) комбатанти hors de combat (комбатанти, які вибули зі строю) – поранені, хворі або такі, які зазнали корабельної аварії, які перестали брати участь чи не брали участі у військових діях, положення про захист яких передбачені Женевською конвенцією (I, II), Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977;

2) військовополонені – комбатанти, які потрапили під владу супротивника (склали зброю та здалися або були захоплені в полон супротивником), положення про захист яких передбачені Женевською конвенцією (III), Додатковим протоколом до Женевських конвенцій;

3) цивільні особи – положення про захист яких передбачені Женевською конвенцією (IV), Додатковим протоколом до Женевських конвенцій;

4) медичний і духовний персонал збройних сил (ст. 15 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій) не є комбатантами (ст. 43(2) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій), але в разі потра-

пляння під владу противника можуть бути затримані та в такому випадку користуються всіма правами й пільгами військовополонених (ст. 33 Женевської конвенції (ІІІ));

5) персонал організацій цивільної оборони (статті 51–67 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій);

6) персонал, призначений для захисту культурних цінностей (ст. 15 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р.).

Враховуючи особливу умову – воєнний стан, слід наголосити на дотриманні обов'язкових вимог, визначених КПК України, які повинно бути враховано під час проведення допиту за будь-яких умов. Зокрема, не розмежовуючи процесуальний стан особи, яку допитують, повинно бути забезпечено безпеку учасників допиту, вжито заходів до нерозголошення конфіденційної інформації, захисту особистого життя людини, а також виключено можливість застосування будь-яких дій, що принижують честь і гідність особи, не передбачених законом засобів примусового характеру.

2.2. Підготовка до допиту

Проведення допиту, як і будь-якої іншої С(Р)Д, складається з трьох етапів: підготовчого, робочого і заключного. Організаційно-тактичні засади кожного з цих етапів обумовлені в першу чергу процесуальним статусом особи (свідок, потерпілий, підозрюваний).

Підготовчий етап допиту свідка / потерпілого / підозрюваного в кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану має пізнавальне значення як щодо самого факту кримінального правопорушення та конкретних умов / обставин воєнного стану, так і щодо допитуваної особи і стосуватиметься з'ясування таких обставин:

– вивчення самої події кримінального правопорушення та обставин, що його супроводжували, шляхом ознайомлення з процесуальними документами, що містяться в матеріалах кримінального провадження. На цій стадії необхідно розуміти, що наповненість ма-

теріалів кримінального провадження на початковому етапі може бути доволі обмежена, враховуючи відсутність технічної можливості своєчасного внесення інформації до ЄРДР, складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій. У таких ситуаціях доречним є прийняття слідчим рішення щодо збору даних із відкритих джерел (OSINT) для подальшої їх фіксації та використання у правовому полі без порушення законодавства. Розвідка за відкритими джерелами (OSINT) може бути застосовною для вирішення питання про вжиття заходів забезпечення безпеки (захисту свідків) як довідкова інформація для прийняття рішень;

– ретельний аналіз матеріалів кримінального провадження з метою визначення обсягу наявної доказової інформації, відомостей орієнтувального значення, які потребуватимуть подальшої перевірки, а також кола обставин, які необхідно встановити під час розслідування. Крім визначених у ст. 91 КПК України обставин, що підлягають доказуванню, необхідним є встановлення та підтвердження існування збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного характеру) на момент вчинення розслідуваного кримінального правопорушення, вчинення діяння в контексті збройного конфлікту та у зв'язку з ним, усвідомлення виконавцем існування збройного конфлікту.

Потрібно щонайменше довести візуалізовані загальні елементи й обставини, що підлягають доказуванню у провадженнях, пов'язаних із воєнними злочинами:

1) діяння є порушенням конкретної норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП);

2) порушена норма міститься в міжнародному договорі, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, який був чинним для України на момент вчинення діяння;

3) порушення є серйозним (тобто воно є грубим порушенням (grave breaches), як це визначено в Женевських конвенціях і Додаткових протоколах, або порушенням норми МГП, що захищає важливі цінності, і порушення повинне мати серйозні наслідки для потерпілого (serious violations));

4) існує збройний конфлікт міжнародного або неміжнародного характеру;

5) вчинено діяння в контексті збройного конфлікту та у зв'язку з ним;

6) виконавець усвідомлює фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту;

7) об'єктом посягання є особи (їхні права або власність) чи об'єкти, що перебувають під захистом МГП;

8) виконавецт усвідомлює, що вказані особи або об'єкти посягання перебувають під захистом МГП;

9) є інші специфічні обставини, що характеризують відповідне порушення МГП.

Вирішення питання щодо попередньої кваліфікації події. Розслідуючи кримінальні правопорушення цієї категорії, слідчий, дізнавач, прокурор, окрім знань вітчизняного законодавства, повинні мати достатні знання у сфері МГП, яке дозволяє належним чином кваліфікувати те чи інше діяння саме як міжнародний злочин, визначити його складові елементи, контекст міжнародного збройного конфлікту, особливості забезпечення процесуальних гарантій підозрюваних осіб тощо.

Вивчення загальнодемографічних, соціальних, біофізичних і психологічних характеристик особи свідка / потерпілого / підозрюваного, у тому числі шляхом отримання довідкової інформації про підтвердження відповідних статусів / станів або перебування особи на відповідних обліках. Готуючись до допиту, слід ураховувати, що в допитуваних є «історія» травм, причому як психологічного, так і фізичного характеру.

У разі допиту потерпілого / свідка психологічні проблеми зі здоров'ям передбачають посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривогу, низьку самооцінку, психосоматичні скарги, підвищене зловживання психоактивними речовинами, самоушкодження та суїцидальні думки. Важливо усвідомлювати, як потерпілі відчувають і переживають процес розкриття інформації сторонній людині (під час досудового розслідування це слідчий). Саме тому отримана попередня інформація з медичних закладів, які надавали екстрену

психологічну, домедичну та медичну допомогу, має важливе значення для визначення тактики допиту.

У разі допиту підозрюваного важливості набуває збирання інформації про належність до певних військових формувань (звання, посада, прізвище, військова спеціалізація тощо), ополчення або добровольчих загонів, якщо особа цивільна – то інформації про рід занять до початку воєнних дій тощо.

Вирішення питання про необхідність залучення спеціалістів (психолог, педагог, лікар, перекладач тощо) (з урахуванням вікових особливостей, психічного стану та інших характеристик). Також дізнавач, слідчий, прокурор зобов'язані вжити всіх заходів для забезпечення участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі в разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника.

Для реалізації завдань кримінального процесуального законодавства до допиту свідка, потерпілого, підозрюваного може бути залучений в якості спеціаліста перекладач для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливлюють участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор мають право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо вони володіють однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий.

Завдання психолога, у передбачених законом випадках – педагога – допомогти слідчому встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення допиту, сформулювати запитання з урахуванням психіки або індивідуальних особливостей психіки допитуваного. Для цього психолог (педагог) може бути ознайомлений із деякими обставинами кримінального провадження, даними про особу допитуваного, про його ставлення до підозрюваного, потерпілого, про подію кримінального правопорушення тощо. Особливого значення набуває залучення психолога або педагога, враховуючи те, що в умовах воєнного стану, можуть бути наявні обставини, що унеможливлюють участь слідчого, дізнавача, які спеціально уповноважені на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх;

Визначення комплексу слідчих (розшукових) дій, які необхідно провести із свідком / потерпілою особою, та їх послідовності.

Вирішення питання щодо часу та місця проведення окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням слідчої ситуації та стану свідка / потерпілої особи / підозрюваного. Слід враховувати, що під час воєнного стану можливі ситуації, коли відсутня об'єктивна можливість виконання процесуальних дій у строки, визначені КПК України. У таких ситуаціях такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану.

Вирішення питання про технічний супровід проведення слідчих (розшукових) дій. В умовах воєнного стану процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72 годин із моменту завершення таких С(Р)Д чи відповідних процесуальних дій.

Обрання системи тактичних прийомів роботи зі свідком / потерпілим дозволить забезпечити оптимальну психологічну атмосферу й досягти поставленої мети.

2.3. Робочий етап допиту. Тактичні прийоми та комбінації під час допиту в умовах воєнного стану

Робочий етап допиту поділяється на чотири стадії:

– встановлення психологічного контакту;
– вільна розповідь;

– постановка запитань;
– ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань.

Встановлення психологічного контакту.

Важливе значення під час взаємодії з потерпілим має психологічний контакт, який встановлюється і підтримується упродовж усього розслідування за допомогою організаційно-тактичних заходів. Встановлення такого контакту, як правило, є результатом застосування систем тактичних прийомів, спрямованих у першу чергу на визначення індивідуальних психологічних особливостей допитуваної особи та її ставлення до С(Р)Д і до слідчого; на подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні, створення сприятливої психологічної обстановки для процесу спілкування. Складність встановлення психологічного контакту обумовлена саме умовами воєнного стану.

Обираючи тактичні прийоми, слідчий / дізнавач повинен розуміти, що за час воєнних дій значно погіршився морально-психологічний стан населення: ситуація вимушеного переміщення осіб з їхніх звичних середовищ проживання (рідна місцина, знайомі магазини, звичне і тривале місце роботи, колеги і сусіди, розплановане життя тощо); отримання внаслідок війни травми та каліцтва тощо. Такі обставини призводять до замкнутості, недовірі та агресії до оточення, а за випадків виникнення кримінально-протиправних ситуацій – до виникнення протидії розслідуванню, впливаючи на комунікацію між учасниками досудового розслідування.

Практики повинні бути готові забезпечити різноманітні потреби у спілкуванні з населенням на територіях, де донедавна лунали вибухи, руйнувалися будівлі, з військовими (у тому числі демобілізованими й полоненими), які перебували в місцях ведення активних бойових дій, де піддавалися впливу звуків пострілу та вибухів зброї різного калібру, звуків роботи двигунів великої потужності тощо. Вплив таких факторів може призвести до серйозних, навіть незворотних травм як слуху, так і зору, інших ушкоджень, що призводять до інвалідності.

Виконання законодавчої вимоги, щодо роз'яснення допитуваному його прав та обов'язків на початку допиту також має тактичне призначення. Адже для побудови довіри вкрай важливо спокійно, врів-

новажено та чітко окреслити законодавчі межі, які для переважної більшості людей невідомі й незрозумілі.

Стосовно особи, яка підозрюється у вчиненні воєнного злочину, доречно разом із роз'ясненням відповідних статей КПК України повідомити йому засади допиту, що визначені у ст. 55 Римського статуту. Проінформувати, що, на відміну від свідка й потерпілого, підозрюваний користується більш широким та чіткім переліком прав.

Відповідно до ч. 2 ст. 55 Римського статуту до початку допиту підозрюваному повідомляють про такі права: а) бути поінформованим про те, що є підстави вважати, що ним був учинений злочин, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; б) зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не береться до уваги під час визначення винуватості або невинуватості; в) користуватися допомогою захисника за власним вибором або, якщо підозрювана особа не має захисника, допомогою призначеного їй захисника в кожному випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя, і без будь-якої оплати, якщо в цієї особи немає достатніх коштів на це; г) бути допитаною у присутності адвоката, якщо тільки ця особа за власним бажанням не відмовилася від свого права на послуги адвоката.

Розгляньмо тактичні прийоми та комбінації з розмежуванням допитуваних осіб на дві групи: 1) свідок / потерпілий; 2) підозрюваний.

Допит свідків і потерпілих обумовлений отриманим в умовах воєнного стану складним травматичним досвідом, інтенсивністю пережитих трагедій, безпосередньою участю осіб у жахливих подіях, пов'язаних із військовою агресією. Постійне відчуття небезпеки, очікування нового спалаху агресії, відчуття безпорадності тощо викликає в таких осіб певні (зазвичай важкі) психологічні стани та захворювання, що можуть суттєво впливати на здатність їх відтворювати певні факти.

Також необхідно враховувати й те, що, окрім загальної тактики поведінки та розмови з потерпілим / свідком, обов'язково необхідно зважати на типи потерпілих, серед яких виокремлюють такі типи: агресивний, багатослівний, депресивний, похилого віку, дитина, тривожний. Також важливим є врахування статі потерпілого.

Розпочинаючи допит цієї категорії осіб, не слід поспішати з висловлюванням співчуття, перебільшувати з чуйним ставленням до особи, переконувати, що розумієте почуття особи, та давати обіцянки встановити справедливість тощо. Доречно під час встановлення психологічного контакту з потерпілим / свідком використати такі тактики:

1. Тактика знайомства та запиту конкретної інформації є спеціалізованою стратегією пізнання стану потерпілого, його сприйняття ситуації. Метою цих стратегій є отримання необхідної інформації та виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Ця стратегія реалізується за допомогою питальних висловлювань, які мають певні типові характеристики: власне запитання; риторичне запитання; запитання-відгук; навідне запитання; повторне запитання; питання-ретроспективи; допоміжне запитання.

2. Тактика підтримки емоційної рівноваги важлива як засіб впливу на загальний настрій потерпілого. Для цього слідчий використовує вставки – не пов'язані із загальною темою розмови репліки, що нагадують світську бесіду.

3. Тактика зближення. Її характерним елементом є звернення до потерпілого на ім'я. Звертання до особи на ім'я протягом усього спілкування не лише налагоджує контакт, а й дозволяє утримати його протягом усього часу.

4. Тактика комунікативної інтеракції «слідчий – потерпілий». Особливістю таких дій є те, що потерпілий, у переважній більшості випадків, неохоче бере участь у спілкуванні, не довіряє слідчому і відповідно чинить протидію. Саме тому з метою зближення з потерпілим та забезпечення довірливих стосунків необхідно правильно реагувати на кожне висловлювання, навіть на скарги щодо нереагування або відсутність допомоги тощо.

Важливим аспектом для належного комунікативного контакту є зовнішній вигляд та манери поведінки слідчого / дізнавача. Адже розмова відбувається в умовах взаємодії віч-на-віч з обміном кількома мультимодальними сигналами, такими як погляд очей, рухи губ, поза тіла та жести рук. Жести забезпечують просторове або образне доповнення розмовної мови і не обмежуються умовностями і прави-

лами формальних лінійно-лінгвістичних систем. Важливо, що жести відіграють унікальну роль у спілкуванні та мисленні, впливають на розум як людей, які їх бачать, так і людей, які їх виробляють. Жести допомагають активувати, підтримувати, фіксувати візуальну, просторову та моторну інформацію для промовляння та мислення. Жести знижують когнітивне навантаження, підтримуючи просторово-моторну інформацію активною в робочій пам'яті та шляхом проєктування внутрішніх уявлень на зовнішній простір. Створення жестів забезпечує зовнішній візуальний зворотний зв'язок, який може бути використаний для підтримки або отримання візуально-просторової інформації, пов'язаної з завданнями. Люди з нижчою зорово-просторовою когнітивною здатністю (наприклад нижчою загальною просторовою навичкою та нижчим інтелектом) можуть частіше використовувати жести, щоб компенсувати свої обмежені ресурси під час розмови та мислення. Люди з нижчими когнітивними ресурсами можуть мати більшу потребу в зовнішніх допоміжних засобах. Невербальна мова (мова тіла) – рухи та поведінка тіла використовуються замість слів для вираження та передачі інформації. Мова тіла може включати рухи рук, міміку та підказки, рухи очей, тон голосу, рухи тіла та позиції, жести, використання простору тощо. Інформація з мовою тіла легше передається й отримується, а відповідно підсилює спілкування. Також спостереження за жестами та мовою тіла допитуваної особи дозволяє слідчому / дізнавачу зрозуміти правильність або хибність обраної тактики комунікації.

Окремо необхідно зважати на забезпечення ефективної комунікації з особами з мінно-вибуховими травмами або отриманою внаслідок воєнних дій інвалідністю.

Так, із глухими або особами, які слабо чують, можливе обрання декількох методів комунікації, адже, враховуючи реалії нашого часу, не завжди є можливість залучити до процесу спілкування професійних перекладачів жестової мови. Використовувати можливо й електронні перекладачі мови жестів, комп'ютерну техніку для формування тексту, складання рукописних записів, читання по губах, зміну висоти тону та розмову з повільнішою швидкістю. Необхідно враховувати саме період від отримання травм до настання моменту необхідності пере-

дачі інформації поліцейському, цей період має визначальну роль для розуміння, на якому рівні особа з вадами слуху володіє жестовою мовою, чи є в такої особи близькі та знайомі, які здатні надати допомогу у процесі спілкування на такому рівні, що задовільнить в першу чергу особу з вадами слуху.

Розмовляючи з людиною, яка не чує або має обмежений слух, дивіться їй прямо у вічі й говоріть чітко. Деякі люди читають по губах. Намагайтеся стояти так, щоб ваші уста було добре видно та щоб вам ніщо не заважало. Під час розмови дивіться прямо на особу й не закривайте вашого обличчя й рота. Знайте, що яскраве сонячне світло чи тінь можуть заважати сприйняттю, ускладнюють читання по губах. Говоріть чітко своїм звичайним голосом та зі своєю звичайною швидкістю, крім випадків, коли особа попросить говорити голосніше чи повільніше. Використовуйте чіткі, коротші речення. Якщо особа з інвалідністю не зрозуміла вас, не бійтеся повторити щойно сказане або спробуйте перефразувати речення. Деяким особам, що не чують або мають обмежений слух, може бути легше зрозуміти вас, якщо ви також використовуватимете жестикуляцію руками, щоб пояснити напрям руху; також для правильного спрямування осіб з інвалідністю допомагає використання мап.

Якщо вас не зрозуміли, запропонуйте поспілкуватися за допомогою ручки й паперу або технічних засобів, таких як планшет, телефон, комп'ютер, попередньо узгодивши розмір і якість шрифту. Розмовляючи з людиною, яка має труднощі в спілкуванні, слухайте її уважно. Майте терпіння її вислухати, чекайте, доки людина закінчить фразу. Не виправляйте її та не намагайтесь пояснити щось замість неї. Якщо це потрібно, ставте короткі запитання, які потребують коротких відповідей.

Побудова комунікації з особами, які мають вади зору, також є складною та потребує ретельної моральної, етичної та психологічної підготовки. Для того щоб встановити психологічний контакт із такою особою, необхідно дотримуватися основоположних правил: коли розмовляєте з людиною з інвалідністю, звертайтеся безпосередньо до неї, а не до супроводжуючого, який присутній під час розмови; коли зустрічаєтеся з людиною, яка погано чи взагалі не бачить,

обов'язково назвіть себе і тих людей, які прийшли з вами; коли зустрічаєте людину з собакою-поводирем, слуховим або допоміжним собакою, важливо пам'ятати, що собака працює. Майте на увазі, що навіть якщо може здатися, що собака не виконує завдання в цей момент, він усе ще на виклику і повинен приділити всю свою увагу людині, яку він супроводжує; розмовляючи з людиною, пам'ятайте, що собака в цей час працює і очікує вказівок господаря – не розмовляйте з собакою, не кличте і не видавайте звуків до нього, не торкайтеся собаки, не запитавши і не отримавши дозволу, не сприймайте за конфлікт, якщо вас попросять не гладити собаку, не годуйте собаку, не давайте собаці команд – це робота господаря.

Належна комунікація важлива під час проведення досудового розслідування з будь-якою людиною. Особливо важлива вона для певних осіб з інвалідністю, отриманої внаслідок воєнних дій, наприклад людей із порушенням зору, слуху, з утраченими кінцівками тіла.

Загальними рекомендаціями для побудови належної комунікації в таких випадках є:

– не ставте особистих запитань про інвалідність людини;

– не робіть висновків, що особа з інвалідністю потребує допомоги, тому що вона має інвалідність;

– завжди спочатку спитайте, і якщо особа з інвалідністю каже вам, що він / вона не потребує вашої допомоги, просто прийміть цю відповідь;

– не нав'язуйте свою допомогу й не ображайтесь, якщо від вашої пропозиції відмовляться;

– не торкайтеся людей з інвалідністю чи їхніх допоміжних засобів пересування без їхнього дозволу;

– якщо ви не впевнені в тому, що саме вам потрібно робити, – спитайте;

– уникайте поблажливих евфемізмів, таких як «особливі», «особливі потреби», «люди з особливими потребами»;

– використовуйте точні й нейтральні описи людини та ситуації;

– уникайте посилань, які викликають або передають дискомфорт, жалість, біль або почуття безнадії.

Тактика проведення допиту підозрюваного обирається слідчим / дізнавачем залежно від особистісних характеристик особи, яку допитують: вік особи підозрюваного; її стать; соціальний статус і рівень освіти; наявність або відсутність попереднього протиправного досвіду (як адміністративного, так і кримінального); вид кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа; статус особи відповідно до МГП – комбатант, цивільна особа, яка здійснювала функції представників окупаційної влади чи виконувала їх розпорядження, шпигун, найманець.

Тактику допиту підозрюваного визначають і такі обставини:

– наявність кількох підозрюваних (важливе правильне визначення слідчим питання – кого з них допитувати в першу чергу);

– підозрюваний визнає себе винним;

– підозрюваний визнає себе винним лише частково;

– підозрюваний не визнає себе винним та надає неправдиві показання, тобто такі, що суперечать наявній доказовій базі.

На встановлення контакту впливають обстановка допиту, манера поведінки слідчого / дізнавача, його вміння володіти собою, тон, зовнішній вигляд.

Під час допиту необхідно створити сувору і спокійну обстановку. Слідчий повинен завжди зберігати холоднокровність і уважно спостерігати за поводженням підозрюваного. Неспокійна, метушлива поведінка слідчого під час допиту підозрюваного може не лише завадити встановити психологічний контакт, а й не принести результатів узагалі. Саме тому недоречним є підвищення тому, надмірна жестикуляція, втрата керування власними емоціями та почуттями.

Варто зазначити, що серед підозрюваних у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану часто зустрічаються освічені особи, досвідчені тактики і стратеги, які здатні розпізнати невпевненість та невміння слідчого, завдяки чому перехопити ініціативу допиту, тим самим мета допиту не лише не буде досягнута, а й може повести розслідування по хибному напрямку.

Слідчий / дізнавач не повинен мати упередженої думки стосовно розвитку подій, що передували та відбувалися під час вчинення кри-

мінального правопорушення, в іншому випадку слідчий несвідомо тлумачитиме показання, підлаштовуючи їх під свою версію.

У разі коли допитувана особа не володіє українською мовою, необхідним (як уже зазначалося раніше) є залучення перекладача. Визначення з кандидатурою перекладача також має тактичне значення, адже правильний переклад інформації як слідчого, так і допитуваного має суттєве значення у досягненні мети допиту.

З метою встановлення контакту з допитуваним може бути використана бесіда, яку веде з ним слідчий / дізнавач під час заповнення анкетної частини протоколу допиту.

Якщо допитувана особа є комбатантом, то необхідний такий перелік питань:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.

2. Дата та місце народження, адреса реєстрації та адреса фактичного місця проживання, громадянство, освіта.

3. Сімейний стан, контактні номери телефонів, наявність або відсутність судимості.

4. З якого часу, коли Ви розпочали проходження військової служби в лавах збройних сил країни-агресора, інших військових підрозділів чи правоохоронних органів?

5. Ви підписали контракт на військову службу?

6. У якій військовій частині Ви розпочали військову службу? Місце постійного розгортання, військова посада та спеціальність. Військове звання.

7. У якій військовій частині, її підрозділі (взвод, рота, батальйон, полк тощо) і з якого часу Ви проходите службу?

Завершуючи заповнення анкетної частини, з метою послаблення напруження обстановки доречно поставити такі запитання:

8. Чи визнаєте Ви свою вину? Чи розумієте, які законодавчі норми порушили? За потреби роз'яснити положення МГП та Римського статуту.

9. Ким Ви працювали до початку військової служби? Що саме сприяло зміні професії?

10. Чи віруюча Ви людина і до якого віросповідання належите?

11. Чи відомо Вам про те, що хтось із Вашого військового підрозділу вчиняв злочини, мав судимість? Які у Вас стосунки з товаришами по службі?

12. Чи вчиняли Ви якісь кримінальні правопорушення під час перебування на території України?

Потім треба запропонувати у довільній формі викласти всі обставини, що відомі допитуваній особі про події не лише кримінального правопорушення, але й події, що передували йому та відбувалися після його вчинення.

Вільна розповідь.

Під час вільної розповіді допитуваної особи, незалежно від її процесуального статусу, слідчий / дізнавач повинен дотримуватися двох основних правил: «слухати» та «визнавати».

Дуже часто ми не звертаємо багато уваги на такий комунікативний прийом, як слухання, а саме на активне (рефлексивне) слухання. Слухання рефлексивне – стиль слухання, особливістю якого постає активний зворотний зв'язок для контролю точності сприйняття почутого. Тобто замість того, щоб пасивно слухати співрозмовника, слід повністю сконцентруватися на тому, що саме каже людина. Активне слухання є не тільки найвищим та найефективнішим рівнем слухання, але й особливою комунікативною технікою для досягнення успішної комунікації. Техніка активного слухання має вербальні й невербальні прийоми.

До невербальних прийомів активного слухання зараховують: жести і міміку, за допомогою яких слухач підтверджує, що він чує та розуміє свого співрозмовника; зоровий контакт зі співрозмовником, але не слід дивитися дуже пильно, бо це може бути прийнято досить вороже; відкриту позу, тобто не слід схрещувати руки при спілкуванні чи робити різкі рухи. Можна трішки нахилити голову в бік співрозмовника, щоб показати йому свій щирий інтерес до бесіди; показати співрозмовнику свою зацікавленість у розмові з ним, тобто не відволікатися під час розмови на інші справи, уникати дій, які можуть дратувати.

Таким чином буде визнана обґрунтованість почуттів допитуваної особи (без винесення поспішного рішення стосовно результатів по-

дальшого розслідування) та підтверджена цінність допитуваного як особистості. Цілком доречно буде висловити вербальну підтримку за допомогою таких фраз: «Мені дуже шкода, що це сталося з Вами» або «Ніхто не повинен себе так почувати».

Використання техніки активного слухання дозволить максимально сконцентруватися на висловлюваннях допитуваної особи та на цьому етапі уникнути критичних суджень, продемонструвати емпатію до співрозмовника, сконцентрувати свою увагу до невербальних проявів комунікації. Усе це бути сприяти встановленню психологічного контакту та заохочувати співрозмовника на спілкування.

Занотуйте подробиці події саме так, як їх описує особа. Ведення записів під час допиту має велике значення для подальшої роботи. Важливо записувати від руки те, що в ході бесіди розповідають особи.

Слідчий / дізнавач повинен пам'ятати, що інколи дуже важливо дослівно записувати прямі цитати. Такі записи можуть містити конкретні описові фрази, якими користується потерпілий для опису нападу або своїх почуттів під час чи після нападу. Аналогічним чином може бути дуже важливо записати у формі прямої цитати спогади особи про конкретні слова, сказані іншими учасниками події до, під час чи після неї, без узагальнень і перефразування.

Постановка запитань.

Вербальні прийоми активного слухання слід застосовувати на стадії постановки питань. Ця стадія допиту має багато технік та технологій, що ґрунтуються на тактичних прийомах емоційного та логічного впливу.

До вербальних прийомів активного слухання зараховують:

– тактику задавання «відвертих питань» з метою отримати більше інформації та виявити щирий інтерес до співрозмовника (наприклад, «Як Ви вважаєте…?», «Ваша думка щодо…?» тощо);

– тактику «уточнення» з метою отримати більше інформації щодо певних конкретних питань. Для реалізації цієї тактики слід ставити уточнювальні запитання чи повторювати слова співрозмовника з питальною інтонацією (наприклад, «Ви сказали, що… будь-ласка, поясніть, як саме це було»;

– тактику «перефразування» з метою отримати більше інформації щодо певних конкретних питань, вираження зацікавленості, демонстрації уваги до того, що каже співрозмовник, та перевірки достовірності почутої інформації. Для реалізації цієї тактики слід стисло передати замість того, що було сказано своїми словами, але не зовсім точно, щоб у співрозмовника була змога продовжити пояснювати (наприклад, «Інакше кажучи, …», «Отже, Ви мали на увазі …, все правильно?»);

– прийом емпатії з метою показати, що розумієте почуття іншої людини, проявити співчуття та показати повагу до думки співрозмовника. Для реалізації цього прийому слід зрозуміти емоції співрозмовника (наприклад, «Тобто Ви не бажаєте робити те, бо це не задовільнить Ваші потреби у…?»);

– тактика «віддзеркалення» з метою демонстрації уваги та поваги до слів співрозмовника, підштовхування до іншого бачення проблеми, можливості побачити себе з іншого боку. Для реалізації цієї тактики слід повторювати значущі фрази співрозмовника чи повторювати останні три слова, сказані людиною (наприклад, «Ви тільки-но згадали, що …», «Повертаючись до того, що Ви сказали про…» тощо);

– тактику «підбиття підсумків» із метою визначення рішення шляхом визбирування важливих фактів та ідей, демонструючи в такий спосіб співпрацю та створюючи основу для подальшого діалогу. Для реалізації цієї тактики слід знову сформулювати головну думку співрозмовника та домовленості, яких було досягнуто і зробити відповідні висновки (наприклад, «Ми з Вами можемо домовитися про те, що …» , «Як я зрозумів, ми з Вами домовилися про …» тощо).

Переважна більшість допитів у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану проходить у конфліктних умовах, тобто відбувається протидія, причому така протидія може здійснюватися як свідком, потерпілим, так і підозрюваним. Адже, як було зазначено раніше, умови війни впливають на емоційний стан людини, викликаючи агресію, страх та хвилювання за своє життя, що в свою чергу впливає на прийняття особою рішення не говорити правду, або надавати лише окрему інформацію, або надавати спотворений, «перекручений» зміст подій.

Саме тому доречно використовувати прийоми емоційного та логічного впливу або поєднувати їх, формуючи тактичні комбінації.

Прийоми емоційного впливу – використання слів та виразів, що підкреслюють позитивні людські якості, що мотивують людину вчинити «правильно».

Стимулюйте самооцінку. Висловлювання, які підкреслюють сильні сторони та досягнення людини, її потенціал та здібності: «Ви добре вмієте планувати та організовувати роботу (робочі процеси), що могло змусити Вас порушити звичний порядок роботи?»; «Вас високо цінують колеги та знайомі, не зіпсуйте враження про себе, вчиніть «правильно»; «Ви гідний любові та поваги, не допустіть, щоб дорогі Вам люди змінили своє ставлення, розкажіть, як усе було».

Використовуйте мотивувальні цілі. «Ви здатний вчинити «правильно»; «Ви зможете покращити своє становище, розповівши правду»; «Одна Ваша помилка не перекреслить Ваш шлях до успіху».

Наголошуйте на важливості правди для відчуття самоповаги та душевного балансу: «Правда – це те, що завжди має значення незалежно від обставин»; «Один раз збрехавши, Ви повинні будете продовжувати брехати, щоб приховати свою першу брехню».

Використання вдячності та похвали допомагає створити сприятливу атмосферу, у якій люди почувають себе важливими та цінними: «Я вдячний Вам, що знайшли час прийти та поділитися інформацією»; «Надана Вами інформація допоможе нам зрозуміти, що насправді сталося і хто винен».

Прийоми логічного впливу – використовуються для демонстрації невідповідності даних, формування обґрунтованих аргументів: «Якщо ти часто проводиш час у цій компанії, це означає, що ти також підтримуєш їхню негативну репутацію та расистські погляди. Однак стверджуєш, що не чинив нічого протизаконного проти групи мусульман»; «Якщо ти говориш, що не можеш завдати шкоди іншим, то ти повинен визнати, що ти також не можеш отримувати користь від їхньої помилки»; «Ти говориш, що на час крадіжки з магазину перебував на іншому кінці міста, а хто тоді поруч із магазином, де сталася крадіжка, розрахувався твоєю банківською карткою?».

Залежно від ситуації, у якій відбувається допит, можна використати наступні методи отримання інформації.

Метод переконання. Зміст його полягає в роз'ясненні як шкідливих наслідків неправди, так і сприятливих наслідків визнання своєї вини й активного сприяння слідству, шкідливих наслідків для близьких осіб із числа потерпілих і підозрюваних.

Метод зигзагу. Полягає в черговості запитань із наявними доказами, надаючи можливість допитуваній особі дати відповідь про природу доказу або пояснення певного перебігу події, почергово наводячи прямі та непрямі докази.

Метод «Переламна точка». Інакше кажучи, докази та криміналістично значуща інформація надається допитуваному «за наростанням», від непрямих до прямих доказів.

Метод «Шахова гра». Метод оснований на тактичних прийомах логічного впливу. Інакше кажучи, слідчий обирає порядок пред'явлення доказової інформації в тому порядку, який би спростовував аргументи допитуваного, і в кінцевому результаті поставити так званий «мат».

Метод «Маніфестація несвідомого». Синонімами, що пояснюють зміст такого методу, можуть бути: вияв (дія, процес, явище, що робить явним, помітним чийсь стан, почуття, наміри тощо), виявляти (про почуття, стан, наміри тощо – робити явним, помітним), проявляти, показувати, підкреслювати, розкривати, виказувати, видавати. Кожна особа не народжується правопорушником, в основі кожного закладено поняття поганого та хорошого. Інакше кажучи, своїми аргументами слідчий повинен намагатися «достукатись» до позитивних рис особи, вказати незаконність, аморальність, негативні наслідки не лише для допитуваного, а й для рідних і близьких осіб останнього / потерпілого.

Метод «конформізм унаслідок розсудливості». Конформізм означає відсутність власної позиції домінантності, безпринципна і некритична покора певній моделі, що володіє найбільшою силою тиску (думка більшості, визнаний авторитет, традиція). Інакше кажучи, ідеться про переконання допитуваного в необхідності, важливості наданої їм інформації, або ж переконання в аморальності дій, що про-

тидіють розслідуванню, наведення аргументів суспільної небезпеки кримінального правопорушення тощо.

Метод «Молитовний барабан». Полягає в постійній демонстрації своєї позиції допитуваному, вказуючи на недоречність або нелогічність його доводів, повертаючись знову до своєї позиції.

Тактичний прийом «Мовчання». Мовчання дозволяє створити обстановку невизначеності – підозрюваний не може бути впевненим, що саме і скільки інформації є в розпорядженні слідчого. Мовчання створює простір для створення різноманітних інтерпретацій обізнаності, змушує допитуваного осмислювати варіанти надання інформації. Коли не уточнювати свою позицію, люди самі починають вбудовувати у свою промову певні сподівання, страхи або надії, що дозволить змінити / підкоригувати заплановані тактичні прийоми.

В один момент підозрюваний може подумати, що ти його підтримуєш, в інший момент підозрюваний може подумати, що ти проти нього. Виникає двоякість ситуації, що надає слідчому гнучкість думок і виразів. Навіть «перемовники» уникають чітких формулювань, щоб не обмежувати варіанти погодження, керівники ніколи чітко не формулюють завдання, щоб залишити простір для «маневрування».

Мовчання діє на підсвідомість, створюючи простір для «проєкцій». Коли ти мовчиш, люди починають проєцирувати в твоє мовчання свої думки. Люди схильні «додумувати»; боючись тиші та пауз, люди починають їх заповнювати. Під тиском тиші люди чинять зайві кроки, намагаючись не відчувати дискомфорт, і говорять те, що прагнули не говорити. Мовчання змінює саму динаміку спілкування.

Той, хто говорить першим, багато та часто, несвідомо ставить себе в позицію людини, яка шукає схвалення. Той, хто мовчить, займає позицію судді, а не прохача. Мовчання не лише створює ефект – воно змінює баланс влади.

Те, що не зрозуміло до кінця, сприймається як щось більше, ніж воно є. Загадковість сприймається як сила.

Також тактично грамотно з метою спонукання підозрюваного детально розповісти про обставини кримінально протиправної події, мінімізувати його спроби надавати неправдиву інформацію та можливості обмежитися відповіддю «ні», доречно сформувати запитання

у формі софізму. Тобто будь-яка відповідь «так» або «ні» буде мати характер, що визначає провину:

«…Ви вже перестали торгувати зброєю? …»

«…Ви вже перестали вживати наркотики? …»

«…Чи перестали Ви знущатися над своїми колегами? …»

«…Ви продовжуєте скаржитися всім на умови служби? …»

Будь-яка відповідь складна, тому що коли відповідь «так» має на увазі, що відповідальний був торгував, вживав, знущався… раніше, а якщо відповідь «ні», то, значить, що об'єкт торгує, вживає, скаржиться… і зараз.

Наведімо орієнтовний перелік питань, що їх необхідно поставити допитуваній особі на стадії постановки запитань, залежно від процесуального статусу особи.

Під час допиту свідка, що відбувається в умовах воєнного стану, після встановлення психологічного контакту необхідне, окрім запитань, що стосуються безпосередньо кримінального правопорушення, з'ясування обставин, пов'язаних з умовами воєнного стану. Можлива постановка таких запитань свідкові кримінального правопорушення:

1. Чи знаєте Ви у зв'язку з чим Вас допитують?

2. Уточніть Ваш сімейний стан до 24 лютого 2022 р. і чи змінився він після повномасштабного вторгнення.

3. Де саме Ви перебували до та після 24лютого 2022 р. (за місцем мешкання (вказати адресу)? Якщо виїжджали, то куди саме та коли повернулися? Через які обставини Ви покинули домівку, чи залишався хтось із родичів за місцем мешкання (якщо так, то вказати анкетні дані із зазначенням номера мобільного телефону)?

4. Опишіть обстановку у Вашому місті (селі тощо) до 24 лютого 2022 р. та після цієї дати.

5. Який стан здоров'я у Вас і чи відбулися зміни здоров'я після початку повномасштабного вторгнення? Якщо так, то в чому це виразилося.

6. У час, коли було вчинене кримінальне правопорушення, у Вашому населеному пункті перебували окупаційні збройні угруповання?

7. Чи бачили Ви особисто військових збройних сил РФ або інших осіб із числа підконтрольних їм незаконних збройних формувань

(спробуйте описати: розпізнавальні знаки, наявність червоних чи білих стрічок на форменому одязі тощо, якщо особисто контактували з такими, то за можливості детально опишіть таку (-их) особу (осіб)), чи зможете впізнати?

8. З якого і по який період у Вашому населеному пункті розташовувалися збройні сили РФ, зокрема гаубичні підрозділи та підрозділи реактивної артилерійської підтримки?

9. Чи бачили Ви транспортні засоби військових збройних сил РФ або інших осіб із числа підконтрольних їм незаконних збройних формувань або іншу військову техніку. Якщо так, то спробуйте описати транспортні засоби (марку, модель, колір, номерний знак, тип (військова чи цивільна), кількість тощо), а також за можливості вказати їхнє переміщення.

10. Чи відомо Вам про наявність у населеному пункті установок РСЗВ БМ-21 «ГРАД»? Якщо так, то яку кількість бачили, у якому напрямку розташовувалася реактивна касета з боєприпасами, скільки військових біля неї перебувало, коли саме здійснювався обстріл, чи бачили командирів, які могли віддавати наказ про здійснення обстрілу, де саме розташовувалася (дислокувалася) така техніка, чи зможете вказати на місцевості?

11. Чи відомо Вам про наявність військових об'єктів, таких як блокпости, розташування військових Збройних Сил України, техніки тощо?

12. Чи чули ви якісь позивні військовослужбовців збройних сил РФ та чи бачили Ви осіб, які за своїми особистими якостями поводили себе як командири підрозділів? Якщо так, опишіть, будь ласка, що саме Ви бачили та чули.

13. Чи відомо Вам щось про обстріл якихось споруд, будівель, організацій чи установ, що розташовані у Вашому населеному пункті або поблизу нього ? Якщо так, то що саме відомо, чи бачили Ви (що саме) або чули здійснення пострілу (опишіть, коли почули та на що був схожий звук) з реактивної системи в напрямку цих об'єктів, коли саме це відбулося (дата, час), скільки осіб знаходилося біля установки тощо?

14. Де Ви перебували під час кримінальної події (вказати, з ким саме)?

15. Чи відчували Ви які-небуть зміни в навколишньому сере-довищі (запах, задимленість, вібрації тощо)? Чи відомо Вам, хто ще від-чував такий запах?

16. Після того, як сталася кримінальна подія, чи бачили Ви, як поводили себе військові збройних сил РФ, чи були у них захисні спо-рядження органів дихання, чи чули Ви якісь розмови з приводу цьо-го серед військових тощо?

17. Опишіть обстановку в регіоні, коли вже стало відомо про кримінальну подію та наслідки вчинення певних дій збройними си-лами країни-агресора.

18. Чому, на Вашу думку, учасники кримінального правопору-шення поводилися протиправним чином? Чи пов'язано це з умовами воєнного стану?

19. Чи відомо Вам, що хтось звертався з Ваших знайомих, інших мешканців до закладів охорони здоров'я з приводу впливу наслідків кримінально протиправних дій? Якщо так, то хто саме і чи сталося це внаслідок воєнних дій?

20. Чи були Ви свідком чи очевидцем злочинів, вчинених пред-ставниками збройних сил РФ та підконтрольних їм незаконних зло-чинних формувань, якщо так, то яких саме (детально вказати час, міс-це, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення тощо), а також чи зможете впізнати особу, яка його вчиняла, зокрема у Вашому населеному пункті та на інших прилеглих територіях?

21. Чи маєте Ви фото- або відеоматеріали військових збройних сил РФ та підконтрольних їм незаконних злочинних формувань, зо-крема в яких містяться обличчя таких осіб, їх розпізнавальні знаки, військова техніка, зокрема артилерія, яку можна ідентифікувати, зло-чини, які вчинялися тощо? За можливості надайте копії.

22. Чи маєте Ви будь-які речі або місця, у яких вони можуть зна-ходитися, військових РФ та підконтрольних їм незаконних злочинних формувань (зокрема патрони, залишки одягу, крові, зброї, документів, гільз від реактивних систем, інших речей)? Якщо так, то вкажіть, де саме, або видайте їх для проведення відповідних експертиз та іден-тифікації таких осіб і речей.

23. Чи коли-небудь у Вас був контакт або Ви безпосередньо були свідком того, як інші контактували з російськими військовими чи будь-ким іншим, пов'язаним із проросійськими військовими угрупованнями або цивільними посадовцями? Якщо так, опишіть детально (можливо, збройні сили РФ заходили до когось додому, проводили обшуки тощо, і особа могла їх бачити в обличчя або володіти іншою інформацією).

24. Чи відомо Вам про наявність російських блокпостів або патрулів на території населеного пункту? Якщо так, то скільки осіб там перебувало, які функції виконували, чи зможете впізнати тощо?

25. Чи розшукували війська РФ певну категорію громадян (учасників АТО, інших військових, поліцейських тощо)? Якщо так, то кого саме, у який період та з якою метою?

26. Чи відомі Вам особисто військові РФ, які перебували в населеному пункті? Якщо так, то вкажіть анкетні дані, звання, мету перебування на території України, якими номерами телефонів користувалися, позивні, які відомі (чули), тощо.

27. Якщо хтось з осіб контактував зі збройними силами РФ, чи відомо Вам, яким був зміст розмови; якщо злочинців було декілька, то яким чином між ними були розподілені ролі; чи спілкувалися вказані особи між собою (який був зміст розмови)?

28. Чи відомі Вам випадки вчинення воєнних злочинів (катування, використання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей тощо)?

29. Чи хтось із учасників кримінального правопорушення був одягнутий у формений одяг, чи мав окремі його елементи, що нагадують військову форму?

30. Чи чули Ви висловлювання учасників кримінального правопорушення про погрозу застосування вогнепальної зброї, про залучення до вирішення події військових країни-агресора чи інших незаконних збройних угруповань?

Постановка запитань потерпілому від кримінального правопорушення в умовах воєнного стану:

1. Де і з ким Ви проживали до 24 лютого 2022 р. та в подальшому (зазначте адресу, родинний зв'язок, ПІБ, дати народження осіб, з якими проживали)?

2. На Вашу думку, вчинене кримінальне правопорушення пов'язане з воєнним станом?

3. Чи має відношення до окупаційних сил чи інших незаконних військових угруповань особа, яка вчинила відносно Вас кримінально протиправні дії?

4. Чи бачили Ви пересування (місцезнаходження) військової техніки збройних сил РФ, з якої могли здійснити обстріл (якщо так, вкажіть дату та час, характеристику техніки, у тому числі її позначення та позначення осіб, які нею керували, знаходились поблизу цієї техніки чи переміщувались разом із нею, а також характерні відмінності «свій – чужий» на одязі, зокрема пов'язки на кінцівках, шеврони, мову, якою спілкувались, напрямок руху техніки тощо)?

5. Чи бачили Ви безпосередньо обстріл вашого населеного пункту? Якщо так, з якого напрямку він здійснювався?

6. Які звуки Ви чули перед обстрілом (свист, гул тощо), які сповіщали про наближення удару? Як довго вони тривали? Скільки було вибухів? Чи були перериви між обстрілами?

7. Де саме Ви перебували під час обстрілу (-ів) та з ким? Зазначте, будь ласка, точну адресу, місце розташування в будівлі, ПІБ осіб, які були з Вами поруч, та їх контактні номери телефонів.

8. Як Ви (особи поруч із Вами, інші цивільні) були одягнуті в момент обстрілу? Чи був на вас одяг, який міг бути сприйнятий, як військовий?

9. Чи було завдано Вам чи Вашим членам сім'ї, іншій цивільній особі тілесних ушкоджень унаслідок обстрілу?

10. Чи звертались Ви або члени Вашої сім'ї за медичною допомогою? Якщо так, коли, куди і яка допомога була надана? Чи наявні у Вас медичні документи, складені за результатами Вашого огляду?

11. Які об'єкти зазнали пошкодження (чи відомо Вам, яка їх форма власності – приватна, державна чи комунальна, окремо зазначте щодо нападів на будівлі медичних установ (обстрілів), карети ШМД, храми (мечеті, синагоги) або об'єкти культурної спадщини із зазначенням адреси, дати та часу)?

12. Чи були розміщені поряд з місцем обстрілу об'єкти, які можуть бути військовими цілями (військові частини, підрозділи Збройних Сил України, блок-пости тощо)?

13. Чи бачили Ви залишки снарядів, ракет, бомб, які залишились унаслідок обстрілу? Якщо так, опишіть їх (матеріал, колір, розмір, напис тощо).

14. Чи можете Ви надати копії правовстановних документів, документів щодо вартості, технічну документацію на Ваше майно, яке знищене або зазнало пошкоджень, для їх долучення до цього протоколу допиту?

15. Чи можете Ви надати контактну інформацію інших осіб, які стали свідками описаних вами подій?

16. Чи були Ви свідком отримання іншими особами поранень або загибелі внаслідок обстрілу?

17. Що Вам особисто відомо про жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни зі сторони збройних сил РФ?

18. Чи залучали члени окупаційних озброєних угруповань до чинення протиправних дій відносно Вас цивільне населення? Якщо так, то чи відомі Вам дані про них?

19. Чи існує на даний час особа (-и), хто вам загрожує або може нанести шкоду? Якщо так, то в чому це проявляється?

20. Який у Вас був стан здоров'я до 24.02.2022? Чи змінився він після організації представниками влади та збройних сил РФ широкомасштабного вторгнення 24.02.2022 на територію України та нанесення ракетно-бомбових ударів? Якщо так, то що саме змінилося у Вашому стані здоров'я?

21. Чи перебували Ви або члени Вашої родини в окупації? Якщо так, то який період?

22. Якщо перебували в окупації, то чи відомо Вам про поховання цивільних осіб поза межами кладовища? Якщо так, то ким проводилося поховання та де?

23. Чи бачили Ви тіла загиблих унаслідок обстрілу? Якщо так, вкажіть, будь ласка, дату, час, місце та опишіть характер їхніх поранень.

24. Чи наявні у Вас фото- та відеоматеріали обстрілу, а також їх наслідків? Якщо так, чи можете Ви добровільно надати Ваш мобільний пристрій для проведення його огляду зі складанням відповідного протоколу? Чи можете завантажити фото та відео з коротким описом події на ресурс Warcrimes.gov.ua?

25. Чи надаєте Ви згоду на використання Ваших пояснень у Міжнародному кримінальному суді, Європейському суді з прав людини, Міжнародному суді ООН та інших міжнародних судових інстанціях?

На цій стадії, допитуючи підозрюваного, у випадку якщо така особа належить до групи комбатантів, слід повернутися до питань, що стосуються військової служби та дій підрозділу:

…12. Скільки військовослужбовців у підрозділі, де Ви проходите військову службу (взвод, рота, батальйон, полиція тощо)?

13. Кількість і тип військової техніки в підрозділі, де Ви перебуваєте на військовій службі (взвод, рота, батальйон, полиця тощо).

14. Яке ім'я, прізвище та військове звання ваших командирів у підрозділі (по всій вертикалі), у якому Ви проходите службу (взвод, рота, батальйон, полк тощо)?

15. Ви брали участь у військових операціях на територіях України або інших країн? Якщо так, то коли, за яких обставин, які завдання виконували?

16. Яку підготовку Ви та інші військові пройшли за міжнародним гуманітарним правом? Де, коли і як проводилися такі тренування?

17. Коли і за яких обставин Ви та військові одиниці, де ви перебуваєте на військовій службі (взвод, рота, батальйон, полк тощо), залишили місце постійного розгортання перед перетином державного кордону України?

18. З якою метою та яким складом було зазначено передислокацію (характеристики завдання, чисельність військових, кількості та характеристики військової техніки та зброї, боєприпасів, іншого особистого обладнання (сухпаї, засоби комунікації тощо)?

19. Вкажіть дату та місце, до якого проводилася передислокація (поселення, район, регіон тощо).

20. Коли Ви та Ваш підрозділ дізналися, що повинні проводити бойові операції проти України? Як Вам довели цю інформацію і що вона включала?

21. Коли і за яких обставин Ви перетнули державний кордон України (дата та приблизний час переходу кордону, місце)?

22. З якою метою та якою чисельністю особового складу здійснювався перетин державного кордону України (чисельності військових, чисельності осіб із командного складу, кількість, тип та характеристика військової техніки та зброї, боєприпасів, іншого обладнання)?

23. Який тимчасовий індекс маркування застосовується для військової техніки в підрозділі, де Ви служите, та які з них перетнули державний кордон України (наприклад Z, V, O тощо)? Коли таке маркування було застосовано і що це означає?

24. Скільки військових та військової техніки, інших військових підрозділів перетнуло з Вами державний кордон України?

25. Ким саме був наданий наказ про перетин державного кордону України та яке завдання в Україні було встановлено для Вас?

26. Які дата, місце, приблизний час, коли ви потрапили в полон? Хто захопив Вас (особи з числа Збройних Сил України, цивільних, представників інших правоохоронних органів України)?

27. Чи брали участь у бойових зіткненнях зі Збройними Силами України чи іншими особами, які захищали Україну? Якщо так, то де це відбулося, скільки пошкодженого або знищеного обладнання (його типи та характеристики), скільки загиблих та поранених?

28. Чи захоплені в полон з Вами інші військові? Якщо так, то вкажіть їх приналежність до конкретної військової одиниці.

29. Чи був підрозділ, у якому Ви попоходили військову службу, разом із збройними утвореннями, нерегулярними силами чи іноземними найманцями? Якщо так, то хто вони були і які завдання вони виконували? Хто ними командував?

30. Як здійснювалося командування та контроль бойових операцій за участю Вашого підрозділу на рівні батальйону, тактичної групи, батальйону, бригади чи на найвищому рівні?

31. Які звіти були підготовлені для інформування командира про те, як розгорталися операції?

2.4. Фіксація допиту

Процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, коли фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин.

Відповідно до ст. 615 КПК України показання, отриманні під час допиту у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану, набувають статус доказів у разі дотримання таких вимог:

– хід і результати допиту свідка, потерпілого повинні фіксуватися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації;

– хід і результати допиту підозрюваного повинні фіксуватися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації за обов'язкової участі захисника.

Фіксація доказової інформації має кілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно зі ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення С(Р)Д чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72 годин із моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій ст. 615 КПК України.

Складання протоколу допиту регламентується КПК України з урахуванням змін, внесених для умов воєнного стану (закон № 2201-IX від 14 квітня 2022 р., ст. 615 КПК України).

Протокол допиту складається з трьох частин:

1) вступної, яка повинна містити відомості:

– про місце та час проведення допиту;

– про особу, яка проводить допит (прізвище, ім'я, по батькові, посада);

– у разі допиті свідка і потерпілого – відмітку про попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань (тільки свідка) і за дачу неправдивих показань, що підтверджується підписом допитуваного;

– відомості про всіх осіб, які присутні під час проведення допиту (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);

– інформацію про те, що особи, які беруть участь у допиті, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення допиту, умови та порядок їхнього використання;

2) описової, яка повинна містити:

– інформацію про послідовність дій учасників;

– відомості, викладені під час вільної розповіді допитуваного;

– поставлені допитуваному запитання та його відповіді;

3) заключної, яка повинна містити:

– відомості про спосіб ознайомлення учасників допиту зі змістом протоколу;

– зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників допиту;

– підписи учасників допиту.

Ураховуючи умови воєнного стану, складнощі можуть виникати під час формування заключної частини протоколу, а саме в частині ознайомлення допитуваного зі змістом протоколу та його підписання.

Саме тому необхідним є надання допитуваному з вадами зору можливості ознайомлення з протоколом у доступній формі: читання вголос, надання електронних файлів для програм читання або інші адаптовані способи. У протокол обов'язково робиться запис про те, що особа має вади зору і не може особисто підписати документ; ознайомлення проведено у присутності захисника / представника, який підтверджує це підписом.

Складання протоколу допиту особи з вадами слуху має здійснюватися з урахуванням загальних вимог КПК України щодо допиту (ст. 224), але одночасно з урахуванням специфіки, що забезпечує до-

ступність, комфорт і повний захист прав такої особи. Особливу увагу приділяють встановленню ідентичності, чіткому усному роз'ясненню прав, можливості використання технічних засобів фіксації, допомоги помічника, сурдоперекладача або захисника, а також можливості складати показання в оптимальній для допитуваної формі.

Розділ ІІІ

ТАКТИКА ОГЛЯДУ ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Загальні положення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією: правові та етичні засади

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства основним способом збирання, дослідження та оцінювання доказів у рамках кримінального провадження є проведення С(Р)Д, під час яких слідчий отримує певний обсяг доказів, що виступають ключовими засобами для встановлення всіх обставин розслідуваної події. Однією з провідних С(Р)Д є огляд, що здійснюється з метою всебічного та об'єктивного фіксування предметів, обстановки та обставин місця події або інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. Залежно від об'єкта можна виділити такі види огляду: 1) огляд місця події; 2) огляд місцевості; 3) огляд приміщень; 4) огляд житла чи іншого володіння особи; 5) огляд речей; 6) огляд документів; 7) огляд трупа; 8) огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією.

Ексгумація трупа в кримінально-процесуальній діяльності є процесуальною дією, що проводиться відповідно до ст. 239 КПК України з дотриманням правил ст. 238 КПК України.

У мирний час ексгумація проводилася здебільшого в рідкісних випадках – для додаткового встановлення причин смерті, повторного дослідження або в разі поховань без відповідних документів. Однак у період війни, з огляду на чисельність загиблих і необхідність швидкого та систематичного збору доказів, ця процедура набуває особливої актуальності та поширеності проведення у зв'язку з:

– масовими та поодинокими похованнями на деокупованих територіях (Буча, Ізюм, Лиман, Маріуполь та ін.);

– необхідністю документування воєнних злочинів, вчинених РФ (вбивства цивільного населення, тортури, катування);

– масовою загибеллю військових та цивільних, що ускладнює ідентифікацію тіл;

– пошуком безвісти зниклих.

Існує множина ситуацій, у яких може проводитися ексгумація, і вони не завжди пов'язані з розслідуванням кримінальних правопорушень. Вона може здійснюватися з метою дослідження історичних об'єктів, у випадках наруги над тілом, за мотивами корисливості або релігійних переконань, а також у ситуаціях, які не передують заздалегідь передбаченій процедурі.

У зв'язку з цим виділяють ексгумацію:

1) *випадкову* (виявлення трупа під час виконання земляних робіт, розбирання старих будівель тощо);

2) *злочинну* (виймання трупа з місця поховання за випадків мародерства, наруги над трупом);

3) *офіційну* (виймання трупа з місця поховання за вказівкою чи дозволом судово-слідчих органів із метою судово-медичної експертизи трупа, перепоховання в іншому місці тощо).

У контексті війни випадки проведення ексгумації можуть бути пов'язані з: 1) вилученням останків для встановлення доказів насильницьких дій, катувань або масових убивств; 2) виявленням тіл у зруйнованих або затоплених місцях; 3) відновленням поховань із метою належного оформлення документів та збереження історичної пам'яті; 4) масовими розкопками після перемир'я або припинення активних бойових дій; 5) перепоховання тіл до офіційних місць поховання; 6) розкопування масових захоронень для встановлення кількості та ідентифікації загиблих у районах бойових дій або окупації.

Ексгумація трупа (ст. 239 КПК України) – це С(Р)Д, що полягає у вийманні трупа з офіційного місця поховання з метою його огляду, судово-медичного дослідження та вилучення зразків тканин, органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень,

а також речей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Ексгумація трупа найчастіше проводиться з метою судово-медичного дослідження за ініціативою органів досудового розслідування і суду. Потреба проведення цієї дії у кримінальному провадженні зазвичай виникає під час перевірки та уточнення наявних доказів або одержання нових доказів, раніше не відомих слідчому. Незважаючи на невизначеність у ст. 239 КПК України мети цієї процесуальної дії, за результатами її проведення забезпечується одержання зразків для експертного дослідження, додатковий чи повторний огляд трупа, пред'явлення його для впізнання, призначення судово-медичної та інших видів експертиз із питань, які як досліджувалися раніше, так і не були предметом попереднього розгляду при експертних дослідженнях тощо.

Для проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, як і будь-якої С(Р)Д необхідна наявність підстави: фактичної або юридичної.

Фактичною підставою проведення ексгумації є наявність достовірних доказів того, що в певному місці, де похований труп, на ньому чи біля нього могли залишитися сліди, що мають важливе значення для кримінального провадження.

Юридичною підставою є вмотивована постанова прокурора.

Ексгумація трупа здійснюється після прийняття рішення про доцільність вилучення трупа з місця поховання за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Для розуміння того, що є місцем поховання, слід ознайомитися зі ст. 2 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. № 1102-IV. Відповідно до цієї норми Закону місце поховання – це кладовище, крематорій, колумбарій або інша будівля чи споруда, призначена для організації поховання померлих; могила – місце на кладовищі, у крематорії, колумбарії або в іншій будівлі чи споруді, призначеній для організації поховання померлих, де похована труна з тілом померлого чи урна з прахом; кладовище – відведена в установленому законом порядку земельна ділянка з облаштованими могилами та/

або побудованими крематоріями, колумбаріями чи іншими будівлями та спорудами, призначеними для організації поховання та утримання місць поховань.

Етичні засади огляду трупа при ексгумації полягають у гідності, приватності та гуманності, забезпечуючи баланс між науковими, юридичними та моральними аспектами, щоб цей процес був обґрунтованим, правильно організованим із дотриманням поваги до померлого та його близьких.

Основними принципами етичності в контексті цього питання є наступні.

Повага до почуттів рідних. Незважаючи на те що законодавець не визначає необхідності отримання згоди рідних на проведення ексгумації для огляду трупа, необхідно повідомити близьких родичів та членів сім'ї померлого про проведення такої С(Р)Д та забезпечити їхню присутність, за бажанням. Слід обговорити з родичами необхідність проведення таких дій, забезпечити приватність і конфіденційність, звести до мінімуму нанесення зайвих емоційних переживань, пов'язаних із проведенням таких дій.

Повага до померлого. Слід шанобливо ставитися до тіла та місця поховання померлої людини. Незважаючи на складність реалізації С(Р)Д, необхідно діяти делікатно та обережно при поводженні з тілом або його останками, уникати зайвих можливих руйнувань або пошкоджень.

Дотримання законності та професіоналізму. Усі дії мають виконуватися відповідно до правових норм під керівництвом кваліфікованих фахівців – судово-медичних експертів або лікарів.

Об'єктивність. Необхідно забезпечити точність і об'єктивність огляду, уникати необґрунтованих дій або будь-яких маніпуляцій, що можуть підірвати довіру і моральність процесу.

Забезпечення безпеки і санітарії. Усі дії мають проводитися з урахуванням санітарних норм, щоб уникнути ризиків інфікування або поширення інфекцій.

Дотримання суміжних норм. Необхідно враховувати вимоги санітарних норм, правил щодо культури та релігійних вірувань, що можуть стосуватися проведення огляду, з урахуванням особливостей смерті.

За загальними правилами ексгумація може бути здійснена з кількох підстав. До них належать: проведення огляду трупа, включаючи повторний огляд, якщо перше дослідження було проведено неповно або з порушеннями; проведення судової експертизи для виявлення нових обставин справи; а також пред'явлення трупа для впізнання, особливо у випадках, коли первинне судово-медичне дослідження взагалі не проводилося. Часто ексгумація стає необхідною у випадках, коли виникають підозри щодо насильницької смерті або неправильної медичної допомоги, що могла призвести до смерті.

Також до підстав належить низка обставин:

– підозри та заяви про насильницьку смерть осіб, які померли раптово і поховані без розтину на підставі свідоцтва про смерть, яке видане лікарем чи фельдшером у сільській місцевості;

– сумніви в дійсній причині смерті осіб за нововиявленими обставинами, коли трупи були піддані первинному дослідженню;

– короткий і нечіткий опис тілесних досліджень;

– неповне і некваліфіковане дослідження трупа;

– нескерування необхідних об'єктів для лабораторних досліджень;

– суперечливість результатів експертизи із матеріалами провадження;

– заяви і скарги родичів чи сусідів покійного, які викликають підозру про вбивство;

– зв'язок причин смерті з отриманою незадовго травмою;

– неправильне лікування і догляд;

– виявлення нових обставин, що потребують нових досліджень;

– перевірки результатів первинного дослідження трупа;

– впізнання захороненого трупа невідомої особи;

– усунення сумнівів у захороненні трупа конкретної особи;

– знайдення трупа (чи його останків), захороненого з метою приховання злочину чи в результаті проведеної С(Р)Д.

Оскільки умови війни вносять свої корективи у діяльність правоохоронних органів, зокрема у проведення С(Р)Д, то до загальних підстав додаються ті, що зумовлені воєнними діями, а саме:

– ідентифікація загиблих;

– документування воєнних злочинів;

– запити від міжнародних організацій;

– звернення родичів із метою перепоховання, якщо є сумніви щодо причин смерті чи поховання відбулося без належної ідентифікації;

– для встановлення причин смерті чи обставин кримінального правопорушення.

Згідно з частинами 1, 2 ст. 239 КПК України до учасників проведення ексгумації належать слідчий чи прокурор, судово-медичний експерт, службові особи органів місцевого самоврядування та двоє понятих. Однак фактичне коло учасників ексгумації виявляється ширшим, ніж це вказано в КПК України. Зокрема, у багатьох випадках під час проведення ексгумації трупа необхідною є участь адміністрації та інших працівників цвинтаря, які вказують, де знаходиться потрібна могила, роблять заяви щодо обставин поховання трупа тощо.

3.2. Підготовка до ексгумації в умовах воєнного стану

Із початком війни, під час дії режиму воєнного стану навантаження на правоохоронну систему значно збільшується, оскільки працівникам поліції доводиться виконувати не лише свої основні, а й додаткові функції, пов'язані з воєнним станом: евакуацію населення, документування воєнних злочинів, забезпечення правопорядку на територіях, де ведуться бойові дії.

Правильна організація проведення ексгумації трупа передбачає використання не лише прийомів раціонального й оптимального виконання цієї роботи, але і прийомів, що мають яскраво виражений тактичний характер (як-от визначення складу учасників, прийомів подолання протидії родичів та близьких родичів проведенню ексгумації трупа тощо).

Основною сутністю криміналістичної тактики є правильне застосування розроблених криміналістикою тактичних прийомів. У свою

чергу тактика ексгумації трупа полягає в правильному застосуванні прийомів, покликаних забезпечити її максимальну ефективність при найсуворішому дотриманні законності. Вирішення цього завдання визначає структуру тактики ексгумації, зміст етапів її проведення. Саме від ступеня її розробленості залежить насамперед проведення ексгумації трупа відповідно до закону.

За аналогією з панівним у юридичній науці підходом щодо поділу на окремі етапи проведення С(Р)Д, під час проведення ексгумації трупа як процесуальної дії слід також виділяти підготовчий, робочий і заключний (який інколи ще називається етапом фіксації) етапи.

Підготовчий етап ексгумації трупа розпочинається з моменту прийняття процесуального рішення слідчим щодо проведення цієї С(Р)Д. Цей етап умовно поділяється на дії слідчого до виїзду на місце проведення ексгумації та дії на місці її проведення.

При плануванні ексгумації необхідно враховувати кілька обставин, а саме: мають бути сформульовані чіткі завдання, які потрібно вирішити у ході ексгумації; потрібно врахувати зміни, яких зазнає труп після поховання. Якраз на підготовчому етапі слід оцінити можливий стан трупа, як-от: ступінь розкладання тіла, наявність пошкоджень, що можуть ускладнити дослідження, вплив зовнішніх чинників (погода), які можуть прискорювання розкладання.

Підготовка до виїзду на місце проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, має включати такі етапи:

1. Складання плану проведення С(Р)Д.

Планування окремої С(Р)Д повинне включати такі елементи:

– формулювання мети (що саме потрібно встановити);

– встановлення наявності правових підстав, які дозволяють проведення дії;

– визначення учасників С(Р)Д;

– технічне та матеріальне забезпечення проведення С(Р)Д;

– визначення місця і часу її проведення;

– вжиття заходів безпеки щодо мінімізації ризиків для учасників;

– безпосереднє розроблення організаційно-тактичного змісту С(Р)Д з визначенням послідовності застосування тактичних прийомів, тактичних комбінацій та операцій;

– оформлення результатів.

2. Отримання постанови прокурора про проведення ексгумації трупа, у якій зазначаються обставини події, підстави для її проведення (проведення огляду захороненого трупа; пред'явлення його для впізнання; проведення експертизи, у тому числі повторної чи додаткової), прийняте рішення. Підготовку всіх необхідних документів для проведення ексгумації, включаючи документи, що ідентифікують труп.

Крім цієї інформації, у постанові повинні вказуватися: місце і дата складання постанови, повідомлення близьких родичів покійного про ексгумацію, розписка близьких родичів у тому, що вони не заперечують проти ексгумації.

3. Визначення місцезнаходження захоронення.

Враховуючи, що в постанові про проведення ексгумації трупа має бути зазначене місце поховання (із зазначенням сектора, місця, ділянки тощо) та адреси, доцільно попередньо оглянути розташування могили для належної організації роботи та забезпечення безпеки.

Враховуючи умови воєнного стану, перед проведенням ексгумації необхідно зібрати всі наявні дані про місце поховання і зробити вказівку на нього, використовуючи карти, схеми, фотознімки тощо. Корисним буде визначення і фіксування природних або штучних орієнтирів (дерев'яні або металеві стовпи, кілки, огорожі, паркани, дерева, пагорби тощо), які допоможуть ідентифікувати місце поховання під час майбутніх процесуальних дій.

Якщо це можливо, слід отримати інформацію про місце поховання в місцевих мешканців або свідків, які можуть вказати на точне місце поховання.

За потреби можуть бути застосовані геодезичні, аерофотознімальні засоби (дрони, супутникові знімки) для уточнення або перевірки орієнтирів щодо точного місця захоронення.

Під час збору інформації та підготовки до ексгумації необхідно в першу чергу забезпечити безпеку, зважаючи на можливі обстріли, вибухонебезпечні предмети тощо.

Первинне документування місця поховання можна виконати за допомогою: фотографій; відеореєстрації; письмового або записаного голосового опису місця; схематичного зображення або позначення

на мапі. Це можуть зробити співробітники служб оперативного реагування, журналісти або місцеві жителі, які виявили місце ймовірного поховання. У подальшому первинну оцінку місця виконують слідчі органи / посадові особи. Додатково для фіксації можна використовувати таке обладнання, як дрони, супутники та інші технології неінвазивного сканування (за наявності).

Захист місця поховання має першочергове значення для збереження цілісності останків, доказів та ліній розслідування, але водночас може привернути увагу до місця масового поховання як до місця підвищеного інтересу, що збільшує ризик знищення доказів. Непрофесійна ексгумація може призвести до змішування, неповного збору доказів, необхідних для ідентифікації та/або розслідування, неможливості зібрати дані відповідно до належних доказових стандартів, а також збільшити кількість посмертних пошкоджень останків. Забезпечення захисту може запобігти несанкціонованому створенню та розповсюдженню травмуючих та важких для сприйняття зображень.

4. Визначення дати ексгумації.

Вона має бути узгоджена з певним колом: місцевими органами влади, військовою обласною адміністрацією, прокуратурою, міжнародними організаціями (якщо залучені) або іншими гуманітарними організаціями, які допомагають у процесі ідентифікації та гуманітарної підтримки, іноземними партнерами, правоохоронці яких допомагають із розслідуванням воєнних злочинів на території України, судово-медичними експертами, родичами померлого. До проведення цієї С(Р)Д можуть бути залучені також представники ОБСЄ, прокурори, артилеристи із Спільного центру з контролю та координації питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін (СЦКК) тощо.

Також слід враховувати безпековий фактор і можливості реалізації С(Р)Д з огляду на місцезнаходження захоронення, тому якщо йдеться про необхідність проведення ексгумації на лінії розмежування, то працівники поліції узгоджують свої дії, час роботи з командуванням відповідних військових підрозділів для отримання гарантій безпеки.

5. Оцінка безпекової ситуації.

Безпека об'єкта, а також фізична та емоційна безпека співробітників мають першочергове значення. Деякі об'єкти можуть бути над-

то небезпечними для проведення розкопок або небезпечними через несприятливі погодні умови. Допомога фахівців може знадобитися в разі виявлення небезпечних предметів, наприклад токсинів, мін та саморобних вибухових пристроїв. Крім забезпечення безпеки на місці поховання, слід також подумати про забезпечення безпеки під час перевезення учасників до місця та з нього, а також під час проведення робіт із взаємодії.

Також необхідно забезпечити учасників ексгумації засобами індивідуального захисту (маски, рукавички, захисні костюми).

6. Визначення кола учасників огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Обов'язковими учасниками цієї С(Р)Д відповідно до вимог частин 1, 2 ст. 239 КПК України є: слідчий, прокурор, судово-медичний експерт, службові особи органів місцевого самоврядування. Крім цього, положення ч. 7 ст. 223 КПК України вказують на необхідність залучення до проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, двох понятих. Винятками щодо участі понятих є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення цього виду огляду.

У ч. 2 ст. 239 КПК України законодавець прямо визначає, що обов'язковим учасником ексгумації трупа є судово-медичний експерт. Він є важливим учасником цієї С(Р)Д, оскільки саме він має спеціальні знання, що необхідні для огляду трупа, вилучення зразків тканин та органів або частин трупа, проведення експертизи тощо. Конкретизація цих положень міститься в п. 1.6 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6.

Крім осіб, визначених законодавцем, факультативними учасниками можуть бути:

– представники адміністрації цвинтаря, органів місцевого самоврядування, громади військової адміністрації, санітарно-епідемічного нагляду;

– представники ОБСЄ;

– спеціалісти (етномолог, одонтолог, фахівці в галузях судово-медичної антропології, археології, криміналіст, психолог);

– священнослужителі;

– близькі родичі або члени сім'ї;

– представники медіа.

7. Підготовка технічних засобів, пакувальних або інших матеріалів для процесу розкопування місця поховання.

Такими засобами можуть слугувати:

– екскаватор або навантажувач (для швидкого та безпечного знят-тя ґрунту);

– лопати та кирки (для ручної роботи у важкодоступних місцях або таких, що потребують делікатних рухів);

– штокові пилки або ножиці (для акуратного відкриття труни);

– мірна стрічка або рулетка (для визначення глибини або розмірів);

– освітлювальні прилади (якщо роботи проводяться в темний час доби);

– механізми для підйому і транспортування трупа (носилки, спе-ціальні підйомники тощо);

– засоби для дезінфекції;

– мішки або тканинні ковдри (для обгортання тіла або його останків);

– обладнання для маркування (етикетки, маркери тощо);

– пакувальні матеріали для тіла трупа або його частин;

– захисний одяг (рукавички, маски, костюми, окуляри).

8. Підготовка засобів фіксації ходу та результатів ексгумації трупа.

Правовою підставою використання техніко-криміналістичних засобів слідчим під час проведення процесуальних дій є п. 3 ч. 2 ст. 99, п. 2 ч. 1 ст. 103, п. 1 ч. 3 ст. 104, ст. 107 та низка інших норм КПК України. Крім цього, використання технічних засобів регламентоване іншими законами України.

Зокрема, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 31, ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» для виконання покладених повноважень по-ліції надано право застосовувати технічні прилади і технічні засоби, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису.

Таким чином, при підготовці необхідно подумати над викорис-танням низки технічних засобів, які забезпечать точність документу-вання ходу проведення С(Р)Д. Ідеться про фото-, відеотехніку, GPS- або геодезичні прилади, дрони.

Так, в умовах воєнного стану застосування дронів є дуже важливим і ефективним засобом фіксації під час ексгумації. Вони дозволяють швидко та безпечно отримувати аерофотознімки та відеозаписи місця проведення робіт, особливо в складних або небезпечних зонах. Загалом дрони значно підвищують точність і швидкість фіксації, а також зменшують ризики для безпеки людей під час виконання процедур у складних умовах.

9. Планування заходів щодо інформаційної та психологічної підтримки.

Під час підготовки до ексгумації трупа слідчий повинен враховувати специфічний психологічний стан членів сім'ї чи близьких родичів покійного. Почуття гніву, страху, відчаю, пригніченості характерні для емоційного стану родичів покійного, далеко не завжди сприяють встановленню психологічного контакту між ними та слідчим. Однак професійно підготовлений слідчий, володіючи навичками управління вольовою та емоційною сферами, зуміє керувати в рамках закону емоціями родичів покійного. Способи встановлення психологічного контакту різноманітні, а їх вибір залежить від конкретної слідчої ситуації, особливостей психологічного стану родичів покійного та самого слідчого.

Огляд ексгумованих тіл, особливо після тривалого часу після поховання або в умовах насильницької смерті (внаслідок війни, катувань тощо), може стати глибоко травматичним досвідом не лише для родичів померлих / загиблих, але і для підготовлених фахівців. Без належної підтримки в деяких учасників можуть розвинутися тривожні розлади, проблеми зі сном, апатія, депресія, професійне вигорання.

Якщо йдеться про склад учасників С(Р)Д, то психологічно підготовлена команда працює ефективніше, приймає виважені рішення, менше схильна до паніки та чітко дотримується етичних стандартів. Тому доцільними заходами будуть:

– попередній інструктаж із психологом;

– залучення психолога або кризового консультанта під час ексгумації;

– надання психологічної підтримки після завершення процедури.

Участь родичів померлого у процесі ексгумації – це делікатне, емоційно складне, але юридично та морально важливе питання. Якщо вони виявляють бажання бути присутніми, то їх участь може бути допущена.

Родичам зазвичай не дозволяють бути поруч із самими рештками тіл – вони перебувають на відстані. Їх супроводжують психологи, волонтери, представники Червоного Хреста тощо.

Надання психологічної допомоги після участі в ексгумації – обов'язкова частина етичної практики. Добре, якщо є можливість поговорити з фахівцем безпосередньо на місці.

10. Попередній інструктаж учасників.

Цей етап є основою безпечного, злагодженого та етичного проведення огляду трупа під час ексгумації. Він допомагає мінімізувати ризики – правові, медичні, психологічні, та забезпечити професійний рівень проведення процедури. Його метою є узгодження дій між всіма учасниками, ознайомлення з порядком проведення С(Р)Д, забезпечення фізичної та психоемоційної безпеки. Зазвичай інструктаж проводить слідчий або прокурор. Інструктаж включає:

– юридичні аспекти (правові підстави, ролі та обов'язки кожного учасника);

– порядок проведення огляду (план роботи з послідовністю дій, використання технічних засобів);

– заходи безпеки (використання засобів індивідуального захисту, попередження та інструктування щодо потенційних загроз, рекомендації щодо санітарної обробки після процедури);

– етичні аспекти (заборона фотографування для особистих цілей, поважне ставлення до тіла померлого).

Друга частина підготовчого етапу проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, включає в себе дії на місці події та має таку послідовність:

1. Ознайомлення адміністрації цвинтаря з постановою про проведення ексгумації трупа, якщо поховання здійснено на офіційному кладовищі. В умовах воєнного стану, коли захоронення знаходиться поза ме-жами цвинтаря (наприклад у приватному дворі, на відкритій місцевості, у тимчасовому похованні тощо), адміністрації кладовища там просто немає. У такому випадку, відповідно до вимог КПК Укра-

їни та практики роботи в умовах воєнного стану, ознайомлюють із постановою ту особу або той орган, що фактично здійснює контроль за територією, де знаходиться поховання. Це може бути:

– представник органу місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська рада, військова адміністрація), на території якого знаходиться могила;

– власник або користувач земельної ділянки (якщо земля у приватній власності);

– командир військової частини або інший уповноважений (якщо територія під контролем ЗСУ).

2. Видалення сторонніх осіб за умовні межі проведення ексгумації трупа. Обмежується доступ для сторонніх осіб шляхом встановлення контрольованої зони. За необхідності забезпечується охорона місця проведення ексгумації – шляхом залучення працівників правоохоронних органів. Ці заходи допомагають забезпечити цілісність С(Р)Д, уникнути стороннього втручання і гарантувати законність процедури.

3. Захист місця поховання від можливих атмосферних опадів. Задля реалізації цього аспекту необхідно передбачити засоби для накриття або укриття могили та тіла чи його решток, щоб можлива вологість, спричинена дощем або снігом, не сприяла руйнуванню інформаційно значущих відомостей, не порушила процесів розкладу тощо. Установлення тимчасових конструкцій, наметів або навісів також допоможе запобігти впливу атмосферних опадів. Використовувати в таких випадках можна й плавучі або водонепроникні матеріали, що мінімізують вплив погодніх умов.

Загалом цей захід спрямований на збереження належних умов для проведення огляду і запобігання додатковим пошкодженням чи порушенням під час процесу.

4. Огляд ділянки цвинтаря (території), що безпосередньо прилягає до могили. Ця дія необхідна для оцінки технічних можливостей виймання трупа в конкретних умовах (дозволяє визначити взаємне розташування осіб, які будуть безпосередньо здійснювати виймання трупа, понятих; передбачити, куди буде поміщено труп одразу після його виймання тощо).

5. Одержання консультацій фахівців, залучених до процесу огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Наприклад, фахівці в галузі судово-балістичної експертизи / вогнепальної зброї та слідів ураження, судові ентомологи, священнослужитель або консультант із ритуальних питань – за бажанням родичів, для врахування релігійних аспектів. Їхні консультації можуть стосуватися питань: правильної техніки огляду тіла, давності захоронення, збору та збереження доказів; визначення стану та причин ушкоджень, дотримання ритуальних або культурних традицій тощо.

6. Підготовка могили до розкопування. Цей процес в умовах дії воєнного стану має особливе значення через ускладнені обставини та ризики. Основні його аспекти включають:

– *забезпечення безпеки* – в умовах війни необхідно координувати дії з військовими для забезпечення безпеки учасників на території проведення робіт;

– *усунення перешкод або мінування* – перед розкопуванням потрібно провести розмінування місця, щоб уникнути вибухів або травм для присутніх;

– *обладнання* – використання спецтехніки та засобів для земляних робіт, враховуючи особливості території у воєнний час;

– *забезпечення зв'язку і доступу* – налагодження комунікаційних каналів для швидкого реагування та взаємодії з відповідними службами (ДСНС, військовими, медиками).

– *дотримання правових та релігійних норм* – у ці складні часи необхідно враховувати додаткові норми та обмеження, що можуть бути введені через воєнний стан, а також зважати на релігійні традиції і культурний контекст.

3.3. Робочий етап огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією

До тактичних прийомів ексгумації трупа належить використання під час її проведення необхідних технічних засобів. До них можна віднести:

– засоби, за допомогою яких буде здійснюватися безпосереднє розкопування місця поховання;

– засоби, за допомогою яких проводитиметься виймання трупа з могили;

– засоби переміщення трупа і речей, які знаходилися при ньому, у місце їх дослідження.

До таких засобів можуть належати: ручні лопати, кирки, шпателі, рівні, щітки, платформи або щити, бігунки або паси для підйому, троси або канати, транспортувальні носилки, багажні кейси, ручні візки, контейнери.

Важливим критерієм у тактичному плані є вибір часу доби, коли буде проводитися ексгумація. Рекомендується планувати проведення цієї С(Р)Д рано вранці, коли менше сторонніх осіб перебуває довкола.

Вибір конкретного часу залежить також від:

– безпекової ситуації (військова обстановка, можливі обстріли, руйнування);

– забезпечення приватності та мінімізації перебування сторонніх осіб;

– погодних умов.

Дозволяється здійснювати огляд виключно після підтвердження відповідними спеціалістами – вибухотехніками чи саперами відсутності небезпечних вибухових пристроїв на території місця проведення огляду. Таке місце рекомендується одразу окреслити вказаному спеціалісту й отримати інформацію щодо безпечної зони та знешкоджених небезпечних предметів.

Розглядаючи окремі положення тактики ексгумації трупа, не можна не порушити і таке важливе питання, як взаємодія слідчого та судово-медичного експерта під час її проведення.

Судово-медичний експерт є ключовим учасником огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, який забезпечує науково обґрунтоване дослідження тіла, фіксацію доказів і сприяє правовому і кримінально-юридичному розслідуванню обставин смерті. Його роль є вирішальною для встановлення істини і досягнення правосуддя.

У взаємодії зі слідчим та іншими учасниками цієї С(Р)Д судово-медичний експерт забезпечує виконання заходів у правильній

тактичній послідовності, контролює збереження цілісності тіла і слідів під час розкопування і підняття з могили, здійснює керівництво вилученням тіла, запобігаючи можливому додатковому ушкодженню.

Зазвичай у безпосередньому вийманні трупа із землі (викопування, підняття труни) беруть участь технічні виконавці. Тож, наступним тактичним прийомом є пропозиція слідчого технічним помічникам у присутності інших учасників цієї процесуальної дії розпочати демонтаж могили та викопування труни (тіла).

Перший етап виконує група осіб (зазвичай двоє-троє працівників). Вони обережно розкопують верхній шар ґрунту (зазвичай 30–50 см) навколо могили або місця поховання, щоб не пошкодити об'єкт. Після розкопування навколо працює група для зняття кришки. Часом це виконує той самий персонал, що і розкопувачі, або спеціальна команда.

Після зняття кришки труни зазначають положення та позу трупа, стан його одягу. Опис трупа проводять або на місці проведення ексгумації, або (при сильних гнильних змінах) там, де проводять його дослідження – у морзі. Частини трупа описують у такій послідовності: голова, обличчя, шия, груди, живіт, спина, руки, ноги. Описання трупа, здійснене безпосередньо під час ексгумації, слід розглядати як складову частину цієї процесуальної дії, а не як окрему С(Р)Д – огляд трупа, передбачену ст. 238 КПК України.

Далі поступово знімається ґрунт зверху донизу, рівень за рівнем. Забезпечується контроль і фіксується позначками (фотознімки, позначки місць із відкритим тілом).

Коли край могили відкритий, учасники, які мають досвід, вдаються до витягання тіла. Це робиться обережно, зі збереженням його цілісності (якщо потрібно), або, у разі руйнування, руйнують тільки пошкоджені частини, щоб не пошкодити сліди. Тіло акуратно піднімає група (2–4 особи для рівномірного розподілу ваги). Використовують щити, транспортерні стрічки або спеціальні носилки. Важливо зберегти орієнтацію і позицію тіла. Судово-медичний експерт виконує зовнішній огляд у процесі витягання. Документує стан, пошкодження, сліди насильства.

За наявності на трупі одягу і взуття звертають увагу на те, що саме одягнуто та в якій послідовності; стан одягу і взуття; ушкодження (розриви, відірвані частини) і забруднення; конфігурація країв ушкодженого одягу (рівні, нерівні тощо); вміст кишень.

Для проведення судово-хімічного дослідження беруть частини трупа, а також зразки землі (вагою не менше 500 г кожен) над і під труною, частини труни, її оббивки, прикраси, якщо вони були. При похованні трупа без труни землю беруть безпосередньо над трупом і під ним. Якщо з трупа для додаткових досліджень беруть окремі органи, кістки або тканини, про це обов'язково має бути зазначено у протоколі.

Щодо відібрання проб ґрунту: цю дію проводять в обов'язковому порядку, про що зазначають у протоколі. У зв'язку з цим відібрання зазначених проб є складовою частиною ексгумації, а не самостійною процесуальною дією – одержанням зразків для експертизи.

Крім того, тактичним прийомом, що застосовується під час ексгумації трупа, є проведення на місці ексгумації необхідних С(Р)Д, до яких можна віднести огляд, отримання зразків для експертизи, а також впізнавання. Проведення на місці ексгумації трупа цих та інших дій є доцільним, дозволяє більш оперативно отримати відомості про кримінальне правопорушення, задля яких і здійснювалась ця дія.

Під час ексгумації трупа вилучаються різні зразки трупного матеріалу залежно від цілей дослідження, поставлених завдань та обставин кримінального провадження, враховуючи стан збереженості тіла. Основними видами зразків є:

1) кістковий матеріал:

– череп (повністю або частково) – для ідентифікації, визначення травм;

– довгі трубчасті кістки (стегнова, плечова) – для ДНК-аналізу, визначення віку, зросту;

– кістки тазу – для визначення статі;

– зуби, фрагменти щелепи – надзвичайно цінні для ДНК-аналізу та ідентифікації;

2) м'які тканини (за наявності збережених):

– шкіра, м'язи – для гістологічних або хімічних досліджень;

– внутрішні органи (печінка, нирки, серце, шлунок тощо) – рідко;

– жирова тканина – може бути використана для токсикології;

3) волосся, нігті:

– волосся може містити сліди хронічного отруєння (важкі метали, отрута);

– нігті є менш інформативними, але можуть зберігати біоматеріал або частинки довкілля;

4) зразки ґрунту з-під тіла:

– для вивчення процесів трупної трансформації;

– для порівняння з навколишнім середовищем – допомагає встановити місце поховання, якщо тіло було перепоховане;

5*) одяг, особисті речі:*

– вилучаються для виявлення слідів насильства, біологічних рідин, волокон тощо;

6) зразки для ДНК-аналізу:

– найкращі джерела: зуби, кістковий мозок трубчастих кісток, фрагменти щелепи.

Відповідно до ч. 6 ст. 239 КПК України, якщо під час ексгумації вилучено речі та об'єкти для досліджень, про це зазначають у протоколі, без необхідності складання окремого протоколу одержання зразків для експертизи.

Дії по завершенні робочого етапу ексгумації передбачають: остаточний огляд ексгумованих решток, вилучення зразків, документування, повернення або перепоховання решток, санітарну обробку території.

3.4. Фіксація ходу та результатів огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією

Фіксація ходу та результатів проведення ексгумації є завершальним етапом її проведення і являє собою процесуальний, технічний юридично значущий процес, що вимагає суворої відповідності нормам КПК України, участі профільних спеціалістів, комплексної фото-

та відеофіксації, а також дотримання стандартів міжнародного гуманітарного права. Умови війни вимагають підвищених стандартів доказової точності та процедурної бездоганності, оскільки матеріали ексгумації можуть стати підставою для розслідування міжнародних злочинів.

За загальним правилом, відповідно до ч. 1 ст. 104 КПК України у випадках, передбачених цим кодексом, хід і результати проведення процесуальних дій фіксуються у протоколі.

Відповідно до ч. 3 ст. 104 КПК України протокол складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості:

про місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості:

про послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, у тому числі виявлені та/або надані речі й документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості:

про вилучені речі й документи, спосіб їхньої ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Умови воєнного стану вносять певні корективи та складнощі у звичайний процес проведення С(Р)Д та в переважній більшості унеможливлюють застосування звичних та зрозумілих дій.

Так, відповідно до ст. 615 КПК України, у разі введення воєнного стану за відсутності можливості складання відповідних процесуальних документів про хід і результати проведення С(Р)Д чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складанням відповідного протоколу не пізніше

72 годин із моменту завершення таких С(Р)Д чи відповідних процесуальних дій.

Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Фіксація ходу та результатів С(Р)Д здійснюється доступними технічними засобами. Наприклад, фото-, аудіо-, відеофіксація. Причому обов'язковим є виготовлення не тільки оригіналу примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії, але й резервних копій. Оригінальні примірники зберігаються у матеріалах кримінального провадження, резервні копії окремо. До рекомендацій фіксування результатів огляду місця події в умовах небезпечних факторів, обумовлених обстановкою, пов'язаною з воєнним станом, відносять складання протоколу у небезпечних умовах із використанням матеріалів фото, відеозапису, планів-схем, чернеток і нотаток, у тому числі з використанням диктофонів, засобів, що дозволяють здійснювати аудіо- та відеокоментування проведення С(Р)Д («відеоакустична чернетка»), які зроблені безпосередньо на місці події.

Законодавець не уточнює, якими саме технічними засобами може здійснюватися така фіксація. Скоріше за все, мається на увазі відеочи аудіофіксація. Виходить так, що при здійсненні певних процесуальних дій в умовах воєнного стану за відсутності можливості скласти протокол вчасно фіксацію можна здійснити доступними технічними засобами. Однак після завершення проведення процесуальної дії, протягом 72 годин протокол про проведення має бути все одно складений. Вбачається, що за умов воєнного стану та бойової обстановки така умова щодо обов'язкового складання протоколу певним чином обтяжує уповноважених службових осіб зайвим документуванням.

У протоколі зазначається:

– дата, місце, підстави проведення експертизи;
– відомості про учасників;
– приналежність трупа;
– з якої підстави він ексгумується;

також фіксується місце захоронення (цвинтар, ділянка), описуються його прикмети (хрест, огорожа, пам'ятник);

фіксується стан самої могили, могильного пагорбу і його особливості, стан могильної плити, поверхні ґрунту і рослинності на могилі та навколо неї;

проводиться орієнтовна і детальна фотозйомка.

Після цього розкопують могилу і по мірі розкопування відзначають характеристики ґрунту (глина, пісок, чорнозем), вказують його фізичні властивості (заморожений, вологий, зернистий), глибину заляган ня окремих пластів і самого захоронення. При появі кришки труни відмічають глибину її знаходження.

До відкриття труни у протоколі описують її зовнішній вигляд, стан і матеріал, з якого вона виготовлена (дуб, сосна), матеріал і колір оббивки, відзначають цілісність труни, її зміни, пов'язані з часом, прикраси та інші особливості. Після відкриття труни труп пред'являється до впізнання родичам, близьким і знайомим покійного. Якщо це необхідно, із дотриманням вимог ст. 230 КПК України близьким родичам або членам сім'ї труп пред'являється для впізнання.

У протоколі фіксується, ким і за якими обставинами опізнаний труп. Після цього оглядається й описується внутрішня оббивка, прикраси і предмети, що знаходяться на трупі, взуття і труп у труні.

Якщо експертиза проводиться на цвинтарі, померлого витягають із труни, проводять огляд ділянок тіла і внутрішнє дослідження. Для проведення експертного дослідження в морзі чи у пристосованому приміщенні труна на цвинтарі закривається і транспортується до місця проведення експертизи. У протоколі ексгумації вказується, до якого місця скеровується труп для первинної або повторної експертизи та кому вона доручається.

Об'єкти з трупа вилучаються для токсикологічного дослідження і скеровуються до судово-токсикологічного відділу бюро судово-медичної експертизи. У багатьох випадках забирається біологічний матеріал для проведення генетично-молекулярних досліджень. Саме вони дають найбільш точні результати при ідентифікації особи. Ці методи базуються на прямому дослідженні носія спадкової інформації – ДНК. Вони дозволяють визначати навіть мізерно малу її кількість у біологічному матеріалі, що робить можливим дослідження гнильно змінених і сильно фрагментованих об'єктів. На етапі проведення екс-

пертизи ексгумованого трупа склепують м'які тканини, вилучають цілком ушкоджені кістки, проводять комплекс необхідних лабораторних досліджень, відповідають на запитання, які поставлені слідчим чи судом, ілюструють висновок експерта схемами, фотографіями, рентгенограмами.

У заключній частині повинні міститися відомості про виявлені, вилучені речі, перераховані їх ознаки, зазначено, які зразки відібрані.

Протокол ексгумації трупа після ознайомлення з ним підписують поняті, учасники ексгумації та інші особи, які були присутні під час її проведення.

Також виготовляються додатки до протоколу огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Згідно з ч. 2 ст. 105 КПК України додатками до протоколу можуть бути:

1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Основними додатками до протоколу огляду трупа після ексгумації є:

1) фото- та відеоматеріали, які містять загальний вигляд місця поховання до розкопок, послідовну фіксацію етапів ексгумації, деталі щодо положення тіла, одягу, слідів насильства, супутніх елементів;

2) схематичні зображення у вигляді схем або планів (план місця поховання з прив'язкою до місцевості, схема розташування тіл (якщо йдеться про масове поховання), просторове положення тіла в могилі;

3) зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень.

Згідно з ч. 3 ст. 105 КПК України додатки до протоколів, зокрема фототаблиці чи відеозапис, повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Новим обов'язком дізнавача, слідчого чи прокурора є необхідність збереження копій матеріалів кримінального провадження, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в електронній формі. До таких матеріалів належать і протоколи С(Р)Д, у яких зафіксовано їх хід та результати, обставини, що мають значення для кримінального провадження. Варіантами збереження матеріалів кримінального провадження в електронній формі є: 1) виготовлення в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; 2) створення з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування; 3) оцифрування, тобто перетворення матеріалів кримінального провадження в електронний формат шляхом сканування або фотографування документів із наступною їх обробкою та збереженням результатів на електронному носії (жорсткі диски, флешпам'ять, CD, DVD, хмарні сховища тощо). Дізнавач, слідчий чи прокурор повинен забезпечити збереження також тих матеріалів досудового розслідування, що існують в електронному вигляді, зокрема матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису тощо, які містяться на електронних носіях інформації. Оцифровані матеріали кримінального провадження повинні відповідати оригіналу та мати достатню якість для подальшої роботи з ними. Оцифрування є більш доступним способом, враховуючи неможливість повноцінно використовувати в усіх органах досудового розслідування Інформаційно-телекомунікаційну систему, а також з огляду на обмеження щодо обсягу процесуальних документів, які можуть бути виготовлені в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису.

Практичний досвід проведення С(Р)Д в умовах воєнного стану отримали українські правоохоронці з початку повномасштабного

вторгнення під час проведення ексгумацій у містах Буча, Ірпінь, Бородянка, Ізюм, Лиман, Святогірськ та ін. Тоді було ексгумовано сотні тіл цивільних осіб, які мали безліч ознак вогнепальних поранень, зв'язаних рук, слідів тортур. Усі ексгумації супроводжувалися:

– відеозаписом, який передавався до МКС;
– участю міжнародних експертів з Польщі, Литви, Франції;
– лабораторною ідентифікацією тіл через ДНК-аналіз;
– проведенням польового опису з 3D-скануванням;
– цифровою фіксацією та картографуванням поховань;
– роботою мобільних судово-медичних груп у координації з прокуратурою.

Після проведення ексгумації та необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. До матеріалів кримінального провадження доцільно долучити довідку щодо того, де, ким та коли проведене поховання трупа, що піддавався ексгумації.

Таким чином, варто відзначити, що умови воєнного стану в Україні істотно ускладнюють процес ексгумації та подальшого огляду трупів, вимагаючи від фахівців максимальної мобільності, чіткого дотримання тактичних, процесуальних та етичних норм. Тактика огляду в таких умовах повинна враховувати не лише криміналістичні та судово-медичні аспекти, а й безпекову ситуацію, доступність місця поховання, імовірність мінування території, масовість захоронень тіл, емоційно-психологічне навантаження та обмежені ресурси.

Ефективне проведення огляду трупів, пов'язаних з ексгумацією в зоні бойових дій або на деокупованих територіях, потребує взаємодії між слідчими, судово-медичними експертами, саперами, міжнародними фахівцями, представниками правозахисних організацій. Основними завданнями в цьому процесі є: належна фіксація всіх обставин поховання, збереження доказової бази, ідентифікація тіл, встановлення причин смерті, а також забезпечення доказів для майбутніх судових процесів, включно з міжнародними.

Отже, тактика огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією в умовах воєнного стану, повинна бути гнучкою, адаптованою до реалій війни й водночас юридично та професійно правильною. Вона є важливим елементом у документуванні воєнних злочинів, встановлення істини та відновленні справедливості.

Розділ IV

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4.1. Загальні положення слідчого експерименту

Під час розслідування кримінальних правопорушень постає потреба проведення окремих експериментально-дослідницьких дій, спрямованих на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, учинення нею конкретних дій, наявності або відсутності в неї певних умінь і навичок тощо. Такі дослідження на стадії досудового розслідування проводяться завдяки такій слідчій (розшуковій) дії, як *слідчий експеримент*. Проведення слідчого експерименту регламентовано ст. 240 КПК України. Так, із метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Загальний процесуальний порядок проведення слідчого експерименту передбачає, що його проведення допускається за умови, якщо при цьому не створюється небезпеки для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточення, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкоди.

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання; фотографування; звуко- чи відеозапис; складатися плани і схеми; виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, що додаються до протоколу.

Завданнями слідчого експерименту є:

– перевірка та уточнення зібраних у кримінальному провадженні доказів;

– одержання нових доказів;

– перевірка й оцінка слідчих версій.

Перевірка та уточнення зібраних у кримінальному провадженні доказів означає, що слідчий або прокурор шляхом проведення слідчого експерименту переконується в можливості вчинення особою певних дій (наприклад, можливість проникнення до приміщення).

Слідчий експеримент є засобом одержання нових доказів, оскільки: а) це окрема С(Р)Д, хід і результати якої оформлюються протоколом; б) це дає уявлення слідчому про можливість відбутися тому чи іншому факту, події, явищу.

Перевірка й оцінювання слідчих версій полягає в тому, що шляхом слідчого експерименту перевіряється припущення слідчого, яке висунуте на основі зібраних у кримінальному провадженні доказів. Після проведення цієї С(Р)Д на основі її результатів версія може підтвердитися або ні (наприклад, перевірка можливості вчинення крадіжки однією особою).

Залежно від мети дослідів слідчий експеримент може мати різні *види*:

1. Слідчий експеримент для перевірки можливості бачити в певних умовах якусь подію, предмети, людину а також розрізняти деталі, що характеризують цей об’єкт.

2. Слідчий експеримент для перевірки можливості чути людську мову, голос, зміст розмови (наприклад, розрізняти особливості роботи дизельного або бензинового двигуна автомобіля, звук пострілу та вибуху петарди тощо).

3. Слідчий експеримент для перевірки можливості сприймати певні факти (чути, бачити) за допомогою певних технічних засобів (бінокля, приладу нічного бачення, звукопередавального пристрою тощо).

4. Слідчий експеримент для встановлення можливості вчинення якихось дій. Під час проведення такого експерименту перевіряється можливість вчинення такої дії взагалі (наприклад, просунути викрадену річ крізь ґрати вікна). До речі, перевірка таких дій не потребує

безпосередньої участі підозрюваного, оскільки в цьому разі перевіряється або версія, або окрема обставина. Також може перевірятися можливість вчинення певних дій конкретною особою. Так, під час досудового розслідування підозрюваний заявив, що після вчинення вбивства він загорнув труп у покривало, виніс на вулицю і вивіз у ліс. Під час проведення експерименту із застосуванням манекену такої ж ваги він навіть не зміг його підняти. Це спростувало версію про те, що він діяв один.

5. Слідчий експеримент для перевірки можливості вчинення якоїсь дії за певний проміжок часу. Як правило, під час такого експерименту перевіряється можливість подолати відстань, виконати певну роботу за конкретний час. Під час проведення такого експерименту можливе залучення дублера. Наприклад, замість водія таксі, який з об'єктивних причин не може взяти участь в експерименті для забезпечення або спростування алібі підозрюваного, його може замінити інший таксист. Проте як дублера може бути залучено особу, яка має аналогічні вік, стаж, професійні навички.

6. Слідчий експеримент для перевірки спеціальних та професійних навичок особи. Така перевірка проводиться у випадках, коли підозрюваний із тих чи інших причин стверджує, що саме він один, володіючи необхідними професійними навичками, виконав ту чи іншу роботу. Так, під час досудового розслідування незаконного виготовлення і збуту фальшивих грошей підозрюваний заявив, що гроші він виготовляв особисто за допомогою комп'ютера, сканера і кольорового принтера, які були вилучені в нього на квартирі. Але під час слідчого експерименту він не зміг показати, як він працював зі сканером.

7. Слідчий експеримент для встановлення механізму утворення слідів. Як правило, такий експеримент передує призначенню відповідної експертизи. Так, під час досудового розслідування підозрюваний заявив, що наніс смертельне поранення потерпілому, захищаючи своє життя. Він розповів, що потерпілий під час сварки схопив сокиру, яка лежала на підлозі, заніс її над собою, намагаючись вдарити його по голові. Захищаючись, він схопив ніж, який лежав на столі, і вдарив нападника в груди. Замість потерпілого під час експерименту був задіяний дублер, який мав однаковий зріст і статуру з потерпі-

лим. У результаті експерименту було встановлено, що розріз на одязі і поранення на тілі потерпілого збігаються лише в тому разі, коли руки потерпілого були опущені.

8. Слідчий експеримент для встановлення механізму події в цілому або окремих його деталей. Частіше за все проводиться під час розслідування дорожньо-транспортних подій.

9. Слідчий експеримент для встановлення існування будь-якого явища або факту.

Ураховуючи значну кількість видів слідчого експерименту, кожний з яких має свою мету, завдання та зміст, криміналістична теорія і практика розробила певні загальні тактичні положення проведення слідчого експерименту:

1. Слідчий експеримент (коли це має суттєве значення для результату) необхідно проводити в той же період року, час, а також в умовах і обстановці, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія. Це пов'язано з необхідністю створення аналогічних умов сприйняття навколишнього середовища для учасників експерименту.

2. Якщо обставини події кримінального правопорушення тісно пов'язані або мають важливе значення для встановлення об'єктивної істини, слідчий експеримент бажано проводити на тому самому місці, де відбулася подія, яку перевіряють.

3. Для проведення слідчого експерименту бажано використовувати знаряддя, прилади, засоби, що застосовувалися під час події. У випадках, коли вони є речовими доказами, що можуть змінити свої індивідуальні ознаки під час використання, або є суспільно небезпечними (холодна зброя, предмети, якими можна нанести тілесні ушкодження тощо), їх потрібно замінити однорідними предметами або макетом.

4. Експериментальні досліди при деяких видах дослідження повинні проводитися в такому ж темпі, у якому відбувалася подія.

5. Дослідницькі дії необхідно повторювати неодноразово. Під час повторення дослідів важливо змінювати умови експерименту, що дасть змогу виключити випадкові результати. Досліди недоцільно повторювати у випадках, коли результати першого експерименту не викликають жодних сумнівів.

6. Групова перевірка показань за участю двох або більше осіб, чиї показання уточнюються і перевіряються, є недопустимою.

4.2. Підготовка до слідчого експерименту

Слідчий експеримент повинен починатися з підготовки, яку можна поділити на два етапи: до виїзду на місце його проведення; безпосередньо на місці проведення.

До виїзду на місце проведення слідчого експерименту слідчим виконується:

1. *Визначення мети, виду і конкретних завдань слідчого експерименту.* Ця стадія включає ретельний аналіз усього комплексу інформації, що була отримана під час допиту підозрюваних, потерпілих, свідків, огляду місця події, проведених експертиз тощо. При цьому проводиться оцінка її достовірності й достатності.

2. *Додатковий допит особи, показання якої будуть перевірятися.* У випадках, коли під час першого допиту не була отримана згода особи на проведення цієї С(Р)Д або інформація, що підлягає перевірці, недостатньо повно і деталізовано зафіксована, необхідно провести додатковий допит.

Якщо експеримент повинен відбутися через значний час після допиту або у слідчого з'явилась інформація, що особа має намір відмовитися від участі в цій С(Р)Д, змінити свої показання, слідчий також повинен провести додатковий допит.

3. *Визначення змісту та умов проведення експерименту.* Для цього доречно провести попереднє ознайомлення слідчого з місцем і обстановкою проведення перевірки показань. Ця рекогносцировка дозволяє вирішити такі завдання:

– наочно ознайомитися з місцем проведення С(Р)Д; встановити відповідність отриманої під час допиту інформації до обстановки, що об'єктивно існує; вирішити питання щодо необхідності проведення

реконструкції з метою наближення реальної обстановки до обстановки, що мала місце під час кримінального правопорушення;

– у разі необхідності отримати пояснення від особи, показання якої будуть перевірятися, щодо невідповідності обстановки на місці події її показанням;

– спланувати заходи, які повинні забезпечити оптимальний варіант проведення слідчої (розшукової) дії: виключення можливості втечі підозрюваного; його насильницького звільнення; вбивства; запобігання доступу на місце проведення слідчої (розшукової) дії сторонніх осіб.

4. *Забезпечення кримінальної процесуальної можливості проведення слідчого експерименту.* Відповідно до п. 5 ст. 240 КПК України слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

5. *Визначення кола учасників слідчого експерименту.* Учасники слідчого експерименту є обов'язкові і факультативні. Обов'язковими учасниками є: слідчий (інша компетентна службова особа, яка його проводить) і поняті. Факультативними учасниками є: підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, законний представник, спеціалісти, працівники поліції, технічні учасники.

Службовою особою, яка проводить слідчий експеримент, є слідчий (дізнавач, детектив), прокурор, оперативний працівник (за дорученням слідчого). Вона є керівником та організатором цієї слідчої (розшукової) дії.

Понятих повинно бути не менше двох (залежить від кількості місць, де одночасно необхідно сприймати дослідницькі дії, наприклад, якщо можливість почути звук від пострілу потрібно засвідчити в чотирьох різних місцях, то понятих повинно бути не менше восьми осіб). Поняті не повинні підміняти технічних учасників і безпосередньо брати участь у проведенні слідчого експерименту. Вони лише спостерігають за ходом і результатами слідчого експерименту.

У випадках, коли слідчий експеримент проводиться за декількома однотипними епізодами (наприклад квартирні крадіжки) або перевi-

ряються показання декількох підозрюваних в одному кримінальному провадженні, для кожного випробування доцільно залучати нових понятих. Це зумовлене тим, що поняті, які неодноразово беруть участь у проведенні перевірки з різними суб'єктами на одному місці або з одним суб'єктом на різних місцях, із часом можуть сплутати обставини і деталі перевірки під час допиту їх у судовому засіданні, що може вплинути на доказове значення цієї С(Р)Д.

Як понятих не слід запрошувати осіб, які мають психічні й фізичні вади (поганий зір, слух).

Участь підозрюваного у слідчому експерименті є добровільна. У зв'язку з цим отримання та аналіз інформації про таку особу може допомогти встановленню психологічного контакту, що вкрай необхідно для безконфліктного проведення цієї С(Р)Д. Крім того, слідчий, на підставі отриманої інформації, матиме змогу висунути версії щодо мотиву добровільної згоди на проведення слідчого експерименту на місці вчинення кримінального правопорушення. Практика свідчить про те, що такими мотивами можуть бути як намагання допомогти слідству встановити об'єктивну істину в кримінальному провадженні, так і протидія слідству шляхом знищення речових доказів на місці події, здійснення втечі, спрямування слідства неправильним шляхом тощо. Інформація про особу, показання якої будуть перевірятися, може бути отримана з матеріалів кримінального провадження, узагальнення незалежних характеристик, консультацій психолога, оперативних матеріалів.

Спеціалісти під час слідчого експерименту надають консультацію слідчому відносно обстановки експерименту, допомагають в його реконструкції, фіксують його хід та результати. Частіше за все як спеціалістів залучають спеціаліста-криміналіста, судового медика. Проте не виключено запрошення інших осіб, чиї спеціальні знання можуть бути потрібні під час проведення експерименту, наприклад водолаза для обстеження водосховищ та ін.

Участь працівників поліції зумовлена необхідністю охорони місця слідчого експерименту та забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії, виключення можливості втечі особи, насильницького її звільнення або вбивства.

Технічні учасники (статисти) залучаються для заміни одного з учасників кримінального провадження і виконують за вказівкою слідчого конкретні дії. Наприклад, виконують роль потерпілого та ін. Крім цього, технічних учасників залучають для проведення певного обсягу фізичної роботи (наприклад копання ґрунту для пошуку трупа).

6. *Підготовка необхідних техніко-криміналістичних та спеціальних засобів, транспорту*. Крім уніфікованої валізи слідчого (незалежно від її модифікації), під час проведення слідчого експерименту можуть застосовуватись: відеокамера, фотоапарат, диктофон, засоби зв'язку, засоби додаткового та спеціального освітлення, металошукач, прилад для виявлення схованих трупів (газовий аналізатор), магнітний шукач, трал для дослідження водосховищ, матеріал для пакування виявлених об'єктів тощо.

Зважаючи на те, що місце проведення експерименту може знаходитися на місці вчинення кримінального правопорушення або на місці, де злочинець готувався до нього чи намагався приховати сліди кримінального правопорушення, слідчий повинен вирішити питання щодо забезпечення групи транспортними засобами. Їх кількість та призначення залежить від завдань слідчого експерименту. Спеціальний транспорт потрібен у випадках, коли підозрюваний знаходиться під арештом і його необхідно доставити до місця проведення експерименту з додержанням правил транспортування цієї категорії осіб або коли передбачається виявлення об'єктів, що потребує використання спеціальної техніки (наприклад евакуатора для транспортування автомобіля).

7. *Складання плану слідчого експерименту*. Зважаючи на те, що слідчий експеримент – досить складна С(Р)Д, криміналістична теорія і слідча практика рекомендує скласти план його проведення. Спеціально розробленої форми плану не існує, оскільки у випадках відтворення певних дій, обставин певної події слідчий повинен змоделювати хід С(Р)Д (тобто написати сценарій), керуючись обставинами реального, конкретного кримінального правопорушення. Проте план слідчого експерименту, як і будь-якої іншої С(Р)Д, повинен передбачати певні тактико-організаційні дії та заходи, що спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення. А саме:

місце і час проведення експерименту; учасників С(Р)Д, їх ролі під час проведення експерименту і місце розташування; перелік дослідницьких дій і випробувань, їх послідовність і кількість; техніко-криміналістичні й допоміжні технічні засоби; заходи забезпечення охорони місця проведення експерименту; заходи з можливого проведення реконструкції під час проведення С(Р)Д; підготовку і використання макетів, які повинні замінити об'єкти, що пов'язані з подією кримінального правопорушення; конкретних відповідальних осіб за виконання організаційно-технічних заходів.

Безпосередньо на місці проведення слідчого експерименту слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

1. *Попередньо оглянути місце дослідницьких дій* та з'ясувати чи вносилися якісь зміни в обстановку після того, як там відбулося кримінальне правопорушення.

2. *Організувати охорону місця проведення* слідчого експерименту шляхом виставлення оточення з працівників поліції, які залучаються до його проведення, з метою недопущення сторонніх осіб та можливості внесення змін до обстановки.

3. *Зафіксувати (за необхідності) обстановку* за допомогою фотографій, планів тощо до початку реконструкції та відразу після неї.

4. *Провести інструктивну нараду* з усіма учасниками, роз'яснити мету і зміст досліджень, порядок їх проведення, права та обов'язки учасників тощо. Проведення інструктивної наради повинне охоплювати не тільки технічну сторону проведення С(Р)Д, а й інформування учасників про порядок її проведення.

4.3. Робочий етап слідчого експерименту

Криміналістичною теорією і практикою розроблений комплекс тактичних прийомів і рекомендацій, які забезпечують об'єктивність і повноту результатів слідчого експерименту.

Як правило, він починається в кабінеті слідчого в заздалегідь обумовлений час. Слідчий перевіряє присутність усіх учасників, наявність транспорту, техніко-криміналістичних та спеціальних засобів. Пересвідчившись у готовності учасників до проведення С(Р)Д, слідчий проводить інструктаж. Насамперед слідчий знайомить присутніх із положеннями ст. 240 КПК України. Після чого доводить до відома учасників інформацію щодо характеру і змісту перевірки показань щодо: особи, чиї показання будуть перевірятися (свідка, потерпілого, підозрюваного); місця, де буде відбуватися перевірка; яким буде порядок пересування до «вихідного пункту» і «опорного пункту»; того, які дії буде відтворювати особа, показання якої перевіряються. Відповідно до ст. 222 КПК України учасники слідчого експерименту попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення інформації, отриманої під час проведення цієї С(Р)Д.

Понятим пояснюється, на що саме їм слід звернути увагу та що запам'ятати. До таких найбільш важливих обставин належать: самостійність дій особи, показання якої перевіряються; маршрут руху і послідовність дій; зміст пояснень до початку і під час перевірки; отримані результати (наприклад виявлення нових речових доказів).

Слідчий представляє учасникам групи особу, показання якої перевіряються, з'ясовує питання щодо її добровільної участі у проведенні експерименту, роз'яснює їй права й обов'язки залежно від її процесуального статусу. Акцентується увага особи на тому, що вона відповідно до раніше даних показань повинна: показати маршрут руху до місця події, назвати і показати орієнтири, якими вона керується; розповісти про обстановку на місці події, речові докази, що мали залишитися, описати їх та вказати їхнє місцезнаходження; дати пояснення з питань, що можуть виникнути у слідчого або спеціалістів.

Якщо до участі у С(Р)Д залучено спеціалістів, то слідчий відповідно до ст. 71 КПК України, роз'яснює їм їхні права й обов'язки. Коли експеримент пов'язаний з використанням транспортного засобу, слідчий повинен пояснити водієві, що в питаннях визначення маршруту пересування, швидкості, зупинок він повинен керуватися (з дозволу слідчого) вказівками особи, показання якої перевіряються.

Також слідчий попереджає учасників С(Р)Д про те, що всі звернення до особи, показання якої перевіряються, проведення будь-яких дій, спрямованих на реконструкцію, фіксацію речових доказів на місці події, може відбуватися лише за дозволом слідчого.

Після інструктажу учасників слідчий організовує пересування групи до «вихідного пункту». «Вихідний пункт» повинен бути розташований поза місцем перевірки показань, проте його місцезнаходження повинне дозволяти особі зорієнтуватися щодо маршруту руху до «першого опорного пункту».

Після прибуття до «вихідного пункту» слідчий пропонує особі розповісти про напрямок подальшого руху, орієнтири, що знаходяться на маршруті, об'єкти, що мають відношення до події. Інформація щодо вказаних обставин дозволяє слідчому, іншим учасникам С(Р)Д уявити обстановку, де будуть перевірятися показання. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує їй рухатися за вказаним маршрутом. Підозрюваний, свідок або потерпілий, показання якого перевіряються, повинен починати рух першим, самостійно обираючи напрям. За ним, на короткій відстані, іде слідчий (у разі необхідності, додатково, оперативний працівник), поняті. Спеціаліст, який проводить відеозйомку, рухається збоку і трохи позаду, на відстані, що забезпечує йому можливість фіксувати самостійність і зміст дій особи.

Якщо від «вихідного пункту» до «опорного» необхідно подолати значну відстань, що потребує використання автотранспорту, в автомобілі повинні перебувати: особа, чиї показання перевіряються; слідчий; поняті; у разі необхідності охорона.

Прибувши на «опорний пункт», слідчий пропонує особі розповісти про дії, що тут відбувалися, місце знаходження слідів і об'єктів, їхні характерні ознаки. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує продовжити перевірку її показань. Особа, чиї показання перевіряються, під час слідчого експерименту може зупинятися, навіть повертатися назад, щоб зосередитися та пригадати місцезнаходження орієнтирів, об'єктів, про які вона розповідала раніше. Під час відтворення дій слідчий, інші учасники С(Р)Д не повинні втручатися

в дії особи щодо обрання маршруту, відшукання речових доказів, демонстрації своїх дій або дій інших осіб на місці події, її пояснень. У разі виявлення об'єктів, що мають відношення до події кримінального правопорушення, слідчий, за допомогою додаткових та конкретизуючих запитань, повинен встановити ознаки, за якими особа впізнала цей об'єкт, з'ясувати, коли і за яких обставин вона його бачила. Це може стосуватися як окремих речових доказів, так і ділянок місцевості, будинку, квартири, де відбулася подія кримінального правопорушення. Важливо, щоб пояснення особи супроводжувалися демонстрацією її дій під час вчинення кримінального правопорушення з використанням допоміжних засобів (предметів, що імітують знаряддя кримінального правопорушення, манекена тощо). Отримання такої інформації дозволяє слідчому зіставити показання, які були раніше отримані від особи, з показаннями інших осіб, результатами огляду місця події, реальною обстановкою на місці події, зробити відповідні висновки. Виявлені під час перевірки речові докази, а також зміни в обстановці місця події повинні бути оглянуті й зафіксовані в протоколі С(Р)Д, а також за допомогою техніко-криміналістичних засобів.

Якщо потрібно перевірити показання декількох осіб, кожна перевірка проводиться як окрема С(Р)Д.

Важливу роль при обранні тактики проведення С(Р)Д відіграє слідча ситуація, що склалася на час її проведення. Під час проведення слідчого експерименту в безконфліктній ситуації слідчий керується заздалегідь складеним планом та використовує прийоми і методи, що дозволяють фіксувати дії та пояснення особи, показання якої перевіряються. Разом із тим, аналізуючи матеріали кримінального провадження, поведінку особи під час досудового розслідування, мотиви, якими вона може керуватися, даючи згоду на експеримент, слідчий повинен спрогнозувати можливість запланованого конфлікту. Конфлікт може виникнути у зв'язку з тим, що особа, дії якої перевіряються, заздалегідь спланувала ввести слідство в оману. Наприклад, погодившись на слідчий експеримент, мала на меті здійснити втечу, знищити речові докази. Слід мати на увазі й зовнішні фактори, що можуть

створити конфліктну ситуацію (раптова поява родичів потерпілого, які хочуть вчинити самосуд, намагання співучасників вбити особу або допомогти їй утекти). Прогнозуючи такий розвиток подій, слідчий, оперативні працівники, охорона повинні уважно стежити за діями особи, її психологічним, емоційним станом, інтонаціями і мімікою під час пояснень, контролювати територію проведення С(Р)Д. Такий контроль дозволить вчасно виявити і запобігти здійсненню намірів осіб, що суперечать меті та завданням С(Р)Д.

4.4. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту

На відміну від інших С(Р)Д, фіксація ходу і результатів слідчого експерименту має певні відмінності. Це зумовлено його динамічністю, різноманітністю джерел отримання інформації, необхідністю постійного контролю за проведенням С(Р)Д в цілому.

Основним способом фіксації ходу і результатів будь-якої С(Р)Д є протокол як джерело доказів у кримінальному процесі. Протокол слідчого експерименту складається з трьох частин – вступної, описової і заключної. Щодо вступної і заключної частин протоколу, то заповнення їх повинне відповідати зразкам оформлення кримінальних процесуальних документів. Описова частина протоколу повинна відображати хід та зміст С(Р)Д.

На початку описової частини необхідно зазначити місцезнаходження СОГ на момент початку С(Р)Д, місце, де заплановано проведення дослідів чи випробувань, або місце розташування «вихідного пункту», з якого починається перевірка під час слідчого експерименту.

Якщо передбачається використання транспортного засобу, необхідно вказати його вид, реєстраційний номер, прізвище, ім'я та по батькові водія.

Після прибуття на «опорний» пункт або на місце, де будуть проводитися дослідження чи випробування, слідчий повинен зафіксувати його місце розташування, обстановку на час експерименту, факт

і результати проведення реконструкції місця події, метеорологічні, звукові та інші умови, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, кількість і місце їх розташування, способи і засоби зв'язку між ними, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, зміст і послідовність проведених дослідів чи випробувань, їх кількість та варіанти виконання, час, який при цьому було затрачено, отримані результати.

Якщо під час випробувань будуть виявлені нові речові докази, що мають стосунок до кримінального провадження, вони повинні бути зафіксовані за допомогою техніко-криміналістичних засобів, описані в протоколі С(Р)Д, вилучені й відповідно упаковані.

Зважаючи на те, що обставини проведення С(Р)Д не дають реальної можливості одночасної детальної фіксації її в протоколі, слідчий повинен вести записи чорнового характеру або використовувати диктофон.

Після закінчення слідчого експерименту слідчий складає протокол, зачитує його учасникам С(Р)Д або надає його їм для ознайомлення. Якщо учасники С(Р)Д мають зауваження або доповнення, слідчий вносить їх до протоколу.

Крім протоколу, хід і результати слідчого експерименту можуть фіксуватися за допомогою фотозйомки, відеозйомки, звукозапису.

Фотозйомку та відеозапис може здійснювати слідчий або спеціаліст-криміналіст. З огляду на те, що на слідчого покладено керівництво проведенням С(Р)Д, фотофіксацію бажано доручити спеціалісту. Спочатку проводиться орієнтуюча та оглядова фотозйомка місця проведення слідчого експерименту. Дії особи, показання якої перевіряються, а також дії інших осіб на місці події, об'єкти і сліди, що мають стосунок до події кримінального правопорушення, фотографуються за правилами вузлової і детальної фотозйомки. Отримані фотографії оформлюються у вигляді фототаблиці – додатка до протоколу С(Р)Д.

Відеозапис під час слідчого експерименту дозволяє синхронно фіксувати зображення і звук, що забезпечує максимально точне й об'єктивне відображення його ходу і результатів.

Застосування відеозапису є обов'язковим у випадках:

– коли слідчий експеримент проводиться за відсутності підозрюваного та інших зацікавлених у його результаті осіб, які в подальшому можуть оскаржити його результати;

– якщо після слідчого експерименту обстановка місця події зміниться і відновити її буде неможливо;

– за наявності підстав вважати, що особа, за участю якої проводиться слідчий експеримент, може в подальшому відмовитися від своїх показань;

– коли дані про умови слідчого експерименту та його результати будуть використані під час проведення судових експертиз.

Відеозапис повинен починатися в місці, визначеному слідчим як місце збору учасників С(Р)Д. Під час роз'яснення їм прав і обов'язків доцільно фіксувати зміст роз'яснень кожному учаснику слідчого експерименту великим планом.

Відеозапис повинен здійснюватися таким чином, щоб зафіксувати маршрут руху, розміщення учасників слідчого експерименту, самостійність і добровільність дій особи, показання якої перевіряються.

На «опорному пункті» спеціаліст-оператор повинен зафіксувати обстановку місця проведення слідчого експерименту, пояснення особи щодо механізму події кримінального правопорушення, місця розміщення прихованих або залишених речових доказів та їх ознак, її дій, які вона має намір продемонструвати. Усі подальші дії особи, її пояснення, відповіді на запитання слідчого, виявлені речові докази фіксуються за допомогою середнього, а в разі необхідності – великого плану.

Якщо особа в момент спостереження події перебувала в русі (наприклад переміщалася за допомогою якого-небудь засобу), що часто буває під час дорожньо-транспортних подій, у ході слідчого експерименту потрібно точно зафіксувати характер, напрямок і швидкість руху спостерігача. У цьому разі зйомка ведеться камерою, встановленою на транспортному засобі, де раніше перебувала ця особа (у кабіні водія тролейбуса, автобуса тощо).

Після закінчення слідчого експерименту всі учасники повинні переглянути відзнятий відеозапис, який у подальшому додається до протоколу С(Р)Д.

4.5. Особливості тактики слідчого експерименту в умовах воєнного стану

В умовах сьогодення, у зв'язку з відсіччю збройній агресії РФ, запровадженням з 24 лютого 2022 р. в Україні воєнного стану, швидке та ефективне розслідування кримінальних правопорушень є вкрай важливим.

Кожен день фіксуються кримінальні правопорушення та воєнні злочини, що вчиняються як громадянами України, так і, власне, окупантами. Розслідування як кримінальних правопорушень, так і безпосередньо воєнних злочинів потребує швидкого реагування та проведення всіх процесуальних дій, у тому числі такої С(Р)Д, як слідчий експеримент. Збройна агресія РФ проти України зумовила зміни до чинного законодавства, які адаптують його до потреб сьогодення щодо ризиків, проблемних ситуацій під час дії правового режиму воєнного стану та подолання збройної агресії РФ. Отже, саме тому законодавець урегулював розділ IX[1] «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» КПК України, положення якого покликані забезпечити вирішення актуальних проблемних питань проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі слідчого експерименту.

При проведенні слідчого експерименту за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану слід враховувати положення ст. 615 КПК України.

Згідно з ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі введення воєнного стану процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе

з технічних причин. За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72 годин із моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій. Це положення, за наявності вказаних підстав, може стосуватися і слідчого експерименту.

Готуючись до проведення слідчого експерименту за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, слідчий проводить допит учасників кримінального провадження. Зауважимо, що згідно з ч. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді, винятково якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді винятково у випадку, якщо в такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Згідно з ч. 12 ст. 615 КПК України, дізнавач, слідчий, прокурор забезпечують участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі в разі неможливості явки захисника, із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника. Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечують участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливлюють участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий.

Відповідно до вказаних змін, під час проведення слідчого експерименту дозволяється залучення захисника в дистанційній формі, якщо його явка неможлива. До того ж у зв'язку із введенням в Україні комендантської години проведення відповідної С(Р)Д неможливе в час, коли вона діє в певній області або територіальній громаді. Водночас можуть формуватися умови, коли затримка у проведенні слідчого експерименту може негативно вплинути на ефективність досудового розслідування. Одним із складових умов слідчого експерименту є його проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких подія мала місце в минулому. Проте через війну практика зіткнулася з проблемою відтворення, дослідження та аналізу місця події, пов'язаною з неможливістю доступу до нього або його значного пошкодження.

При цьому КПК України містить таке положення, як заборона проведення слідчого експерименту в разі існування загрози безпеці учасників (ч. 4 ст. 240 КПК). З урахуванням особливого режиму досудового розслідування під час дії воєнного стану ця норма має вагоме значення. За умови отримання інформації про вчинення злочину та наявність загиблих на певній території (у більшості випадків така інформація надходить від військовослужбовців, які несуть службу на цій території чи лініях розмежування) передбачається процедура узгодження проведення процесуальних дій із командуванням відповідних військових підрозділів, застосування заходів із гарантування питання безпеки учасників кримінального провадження.

Увесь хід проведення слідчого експерименту повинен супроводжуватися безперервною відеофіксацією. Такий спосіб дозволить уникнути питань достовірності інформації про обставини кримінального провадження. Також доцільним є залучення спеціалістів. Водночас перелік спеціалістів визначається в кожному конкретному випадку проведення С(Р)Д, а з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження може передбачати залучення спеціаліста-вибухотехніка, кінолога зі службовим собакою, пересувної криміналістичної лабораторії з фахівцями відповідного профілю, адже у зв'язку із веденням бойових дій на території України, постійними

обстрілами з боку РФ проведення слідчого експерименту може бути ускладнено або унеможливлено з міркувань безпеки.

Під час аналізу кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів, а також пов'язаними з ними, встановлено, що найчастіше така С(Р)Д, як слідчий експеримент, проводилася для відтворення дій, обстановки, обставин під час розслідування вбивств, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, воєнних злочинів, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, колабораційної діяльності, диверсії, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин та ін. Враховуючи вчинення військовослужбовцями країни-агресора воєнних злочинів переважно у складі групи осіб, слідчий експеримент потребує ретельної підготовки. Оскільки підозрювані схильні цілком чи частково перекладати свою вину на інших співучасників, змовлятися про дачу неправдивих показань, то для встановлення істини важлива перевірка достовірності показань та механізму злочинних дій усіх підозрюваних. Важливим є те, що під час проведення слідчого експерименту з військовополоненими – представниками РФ необхідно дотримуватись міжнародних стандартів щодо поводження із цією категорією осіб. Ідеться про дотримання положень Женевської конвенції 1949 р. та Додаткових протоколів до неї, Гаазьких конвенцій, Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а також керівних принципів Організації Об'єднаних Націй, що стосуються документування та розслідування порушень міжнародного гуманітарного права.

Ключове значення ще на підготовчому етапі слідчого експерименту має дотримання умов, які не створюють небезпеки для життя та здоров'я учасників слідчої (розшукової) дії та оточуючих, а також не принижують їх честі й гідності і не порушують права інших осіб.

Наведемо приклад проведення слідчого експерименту, результати якого у подальшому під час судового розгляду мали значення джерела доказів. Зокрема, ідеться про протокол слідчого експерименту від 27 травня 2022 р., «де обвинувачений розповів та на місці події показав напрям руху колони із 4–5 танків, в якій він рухався, зі сторони с. Товстоліс в бік багатоповерхівок в районі вул. Кільцевої; пере-

хрестя, куди виїхав танк та зупинився; місце, звідки було проведено постріл по багатоповерховому будинку, та при яких обставинах. Також обвинувачений вказав напрямок, в якому він з командиром відповзали після загоряння танка, домогосподарство, в якому вони переховувалися» (вирок Деснянського районного суду міста Чернігова від 8 серпня 2022 р.).

Під час розслідування умисного вбивства, інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи слідчий експеримент як С(Р)Д має проводитися з підозрюваним та за участі свідків – очевидців події. Метою проведення слідчого експерименту з підозрюваним є перевірка можливості в певних умовах вчинити певні дії за певний проміжок часу та перевірка настання наслідку у вигляді смерті потерпілого, а також встановлення причин, що сприяли вчиненню злочину. Слід зважати на те, що під час проведення слідчого експерименту можуть бути встановлені нові факти злочинної події, які цікавлять слідство, а також встановлене місцезнаходження певних слідів чи предметів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні.

Отже, слідчий проводить слідчий експеримент переважно у формі відтворення дій, обстановки, обставин події, згідно з положеннями міжнародного гуманітарного права, КПК України, криміналістичними рекомендаціями, залежно від виду вчиненого воєнного злочину чи іншого кримінального правопорушення за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Розділ V

ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

5.1. Загальні положення пред'явлення для впізнання

У криміналістичній літературі передбачено, що С(Р)Д як процесуальні дії, спрямовані на збирання та перевірку доказів у кримінальному провадженні, проводяться слідчими, прокурором відповідно до норм КПК України. До них належать всі С(Р)Д, зазначені в розділі ХХ КПК України: допит, обшук і огляд, пред'явлення для впізнання, негласні С(Р)Д, передбачені в розділі ХХІ КПК України: аудіо-, відеоконтроль або зняття інформації з електронних мереж тощо.

Тому поряд з іншими С(Р)Д залежно від обставин кримінального провадження важливу роль відіграє така С(Р)Д, як пред'явлення для впізнання.

Пред'явлення для впізнання – це С(Р)Д, яка полягає в демонстрації потерпілому, свідку або підозрюваному в передбаченому законом порядку об'єкта, який, за версією суб'єкта розслідування, особа спостерігала раніше та зберегла в пам'яті його образ, із метою встановлення його тотожності.

Мета пред'явлення для впізнання опосередковується з пізнанням причинно-наслідкових та інших зв'язків, що знаходять своє відображення на рівні обставин, які характеризують криміналістично значущі елементи, що являють собою складові елементи, які використовуються для розслідування та розкриття злочинів, та включають інформацію про спосіб злочину, його обстановку, час, знаряддя, особу потерпілого та злочинця, а також типові сліди, що залишаються після злочинної діяльності.

Тобто пред'явлення для впізнання є перевіркою показань допитаних осіб (потерпілого, підозрюваного, свідка) та висунутих слідчим, прокурором версій, а також засобом отримання нових доказів.

Інакше кажучи, потреба у проведенні цієї слідчої дії виникає тоді, коли необхідно встановити, чи є людина або певний об'єкт тими, яких свого часу бачила особа з огляду на факти, що мають зв'язок із розслідуваним злочином і щодо яких вона давала попередні показання.

Наприклад, свідок, даючи показання про подію і особу, яка скоїла кримінальне правопорушення, повідомляє, що запам'ятав цю особу, називає її зовнішні ознаки і властивості та заявляє про можливість упізнати цю особу в подальшому.

Криміналістичні завдання пред'явлення для впізнання, на відміну від його криміналістичних цілей, вказують на фактичний зміст С(Р)Д та характеризують її зовнішній бік. До таких завдань можуть бути віднесені:

– отримання доказів причетності або непричетності певної особи до вчинення злочину;

– отримання відомостей, що дають змогу оцінити раніше здобуті докази, зокрема показання свідків і потерпілих, які стосуються їхнього перебування на місці злочину;

– виявлення нових джерел інформації, що мають значення для розслідування кримінального провадження;

– вивчення особи того, кого впізнають, особи того, хто впізнає, та інших осіб як умова підготовки до проведення з їхньою участю допиту та інших слідчих дій, наприклад очної ставки, обшуку тощо;

– вивчення обставин, що сприяли вчиненню розслідуваного злочину.

Отже, сутністю пред'явлення для впізнання є криміналістична ідентифікація об'єкта за його відображенням у психофізіологічній формі («ідеальним» слідом), що зберігається в пам'яті людини.

В основу пред'явлення для впізнання закладено психофізіологічні процеси, які відбуваються в мозку людини, що являє собою узнавання елементів об'єктивного середовища та диференціацію їхніх видозмін, що є невід'ємною властивістю людини та не залежить від

свідомості й вольових зусиль особи: узнавання відбувається про те, що відбулося в минулому.

При цьому потрібно відрізняти пред'явлення для впізнання, як С(Р)Д, що проводиться за певною процесуальною процедурою, та значущість її результатів для процесу розслідування кримінального правопорушення від упізнання (узнавання) взагалі, що має місце під час проведення інших процесуальних та організаційних дій.

Пред'явлення для впізнання класифікуємо за кількома критеріями. Так, відповідно до норм КПК України передбачено:

- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228);
- пред'явлення речей для впізнання (ст. 229);
- пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230);
- проведення впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції (ч. 4 ст. 232 КПК України).

Пред'явлення для впізнання живих тварин та їхніх трупів проводиться за процесуальними правилами пред'явлення для впізнання речей (ст. 229 КПК України).

Методика проведення. Пред'явлення для впізнання проводиться залежно від обставин, тому можливо проводити впізнання об'єкта в натурі чи впізнання об'єкта за його матеріально фіксованим відображенням, впізнання об'єкта в умовах візуального спостереження чи впізнання об'єкта в умовах позавізуального та аудіоспостереження.

Залежно від обставин кримінального провадження пред'явлення для впізнання особи проводять за зовнішніми ознаками, а також за функціональними ознаками (голосом, ходою).

Зважаючи на природу пред'явлення для впізнання як С(Р)Д, сутністю якої є порівняння об'єкта, що пред'являється, з його уявним образом, який зберігається в пам'яті людини з моменту, коли людина в останнє спостерігала цей об'єкт, слід звернути увагу на особливість такого його виду, як пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України). Під час пред'явлення для впізнання трупа людини відбувається ототожнення не з уявним образом цього трупа, який колись спостерігала особа, що впізнає, а трупа з уявним образом конкретної живої особи, яку людина спостерігала живою. Цим пояснюється як процесуальний порядок проведення такого виду

пред'явлення для впізнання, так і особливості тактики проведення цієї С(Р)Д.

Підставами для проведення пред'явлення для впізнання виступають фактичні дані в кримінальному провадженні, як то:

1) особа раніше спостерігала об'єкт, що пред'являється для впізнання, за обставин, пов'язаних з розслідуваною подією;

2) загальні та окремі ідентифікаційні ознаки об'єкта впізнання збереглись у пам'яті особи, яка впізнає;

3) особа заявляє під час допиту, що зможе впізнати цей об'єкт.

У разі якщо особа, якій планується пред'являти об'єкти для впізнання, беручи участь в інших слідчих (розшукових) діях (огляд, обшук тощо) або оперативно-розшукових заходах, уже сприймала відповідний об'єкт, слідчому (прокурору) слід відмовитися від проведення цієї С(Р)Д.

Тому на організацію та проведення такої С(Р)Д, як пред'явлення для впізнання, впливають багато різноманітних чинників, які потрібно врахувати слідчому, прокурору перед організаціє та проведенням цієї слідчої дії, що в подальшому дозволяє досудовому органу, який здійснює розслідування кримінального правопорушення, отримати самостійне процесуальне джерело доказів, що посідає своє місце в загальній системі наявних доказів та відіграє важливу роль під час судового розгляду кримінальної справи у процесі доказування вини обвинуваченого.

Пред'явлення для впізнання складається з трьох основних етапів:

1. Підготовка до пред'явлення для впізнання (підготовчий);
2. Безпосереднє пред'явлення для впізнання (робочий);
3. Фіксація ходу та результатів (підсумковий).

5.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання

Ефективність С(Р)Д, а саме пред'явлення для впізнання і доказове значення цієї дії та отриманих результатів, значною мірою залежить від підготовки до конкретного виду впізнання.

Пред'явлення для впізнання – слідча (розшукова) дія, джерелом криміналістично значущої інформації в якій виступає людина – особа, у пам'яті якої зберігається уявний образ певного об'єкта, що планується пред'явити їй для ототожнення. Повнота й достовірність результатів пред'явлення для впізнання забезпечуються чітким процесуальним порядком проведення цієї С(Р)Д.

Підготовка до проведення пред'явлення для впізнання вимагає від досудового органу, який проводить розслідування кримінального правопорушення, проведення низки підготовчих заходів, спрямованих на забезпечення процесуального порядку під час проведення цієї С(Р)Д та дотримання криміналістичних рекомендацій щодо підвищення ефективності в отриманні результатів від проведення цієї С(Р)Д.

До таких заходів належать:

– попередній допит потерпілого, підозрюваного, свідка, який здійснюватиме впізнання (статті 228–230 КПК України);

– прийняття рішення про проведення впізнання (статті 36, 40, 110 КПК України);

– визначення місця, часу та способу проведення пред'явлення для впізнання;

– добір об'єктів, серед яких буде пред'являтися об'єкт впізнання;

– визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів;

– визначення способу фіксації ходу та результатів пізнання;

– визначення та добір необхідних учасників пред'явлення для впізнання (це залучення понятих, статистів, за необхідності – спеціаліста, педагога, перекладача, лікаря, законного представника);

– складання приблизного плану проведення впізнання та проведення наради серед учасників цієї С(Р)Д.

Попередній допит особи, яка впізнає. Законодавець зобов'язує суб'єкта, який здійснює розслідування, перед тим, як пред'явити об'єкт (особу, річ або труп) для впізнання, попередньо з'ясувати в особи, чи зможе вона впізнати об'єкт, пред'явлення якого планується, за яких обставин вона його спостерігала, за якими саме ознаками особа може впізнати об'єкт, про що складається протокол (статті 228–230 КПК України).

Навіть якщо особа раніше вже була допитана щодо розслідуваної події й дала показання про ознаки об'єкта та обставини, за яких відбувалося його сприйняття, доцільно провести додатковий допит, предметом якого буде з'ясування сукупності ознак об'єкта й обставини його сприйняття, про які особа казала раніше, уточнення цих ознак та обстановки, за якою відбувалося сприйняття об'єкта. Саме результати такого допиту виступають для суб'єкта розслідування підставою для прийняття остаточного рішення щодо доцільності проведення пред'явлення для впізнання.

Тож під час допиту особи необхідно з'ясувати:

– *обставини та об'єктивні фактори спостереження:* у яких умовах особа сприймала (бачила, чула) людину або інший об'єкт; чи сприймала об'єкт особисто, а не отримала інформацію про ознаки об'єкта від інших людей; у зв'язку з чим відбувалося спостереження за об'єктом; яке було місце спостереження (точне місцезнаходження, розташування відносно інших об'єктів, загальна характеристика); у який час доби відбувалася подія і якими були умови освітлення; протягом якого часу відбувалося спостереження, у якому стані перебував об'єкт (рухався, перебував у спокої тощо);

– *загальні та окремі (особливі) ознаки об'єкта впізнання*: чи звернула особа увагу на індивідуальні ознаки об'єкта впізнання та чи зможе їх описати; щодо людини встановлюються її ознаки зовнішності (описуються за методом «словесного портрета», не виключаючи функціональних та супутніх ознак); щодо предметів вказуються їх назва, призначення, групова приналежність, колір, форма, розміри, складові частини, їхнє взаєморозташування, індивідуальні особливості тощо;

– *психологічний стан особи, яка впізнає, у момент спостереження за об'єктом впізнання:* чи перебувала вона у стані спокою або душевного хвилювання, стресу, афекту тощо та з якими обставинами її стан був пов'язаний;

– *особливості фізіологічного стану особи, яка впізнає:* стан зору, слуху, особливості пам'яті тощо.

Завершуючи допит, слідчий обов'язково повинен запитати в допитуваного, чи зможе він впізнати об'єкт, про який ішлося в показан-

нях, та чи бажає взяти участь у впізнанні. Якщо допитуваний відмовляється – необхідно з'ясувати причину відмови (це може бути невпевненість, страх тощо), для того щоб у подальшому або прийняти відповідне рішення, або продовжити роботу з допитуваним, переконуючи в необхідності та важливості проведення цієї С(Р)Д.

Крім того, якщо під час з'ясування цих обставин, особа заявляє, що не може назвати окремих ознак, за якими впізнає об'єкт, проте може впізнати його за сукупністю ознак, у протоколі допиту обов'язково зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона зможе впізнати об'єкт. При цьому законодавець забороняє перед пред'явленням для впізнання надавати особі будь-які відомості про ознаки об'єкта впізнання та демонструвати його.

Для деталізації опису ознак слідчому рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як актуалізація забутого, зіставлення з аналогами. Щоб перевірити, чи правильно особа назвала ту чи іншу ознаку предмета (колір, форму, розміри тощо), їй слід запропонувати показати цю ознаку на будь-якому іншому об'єкті. Якщо опис все-таки не буде отримано, проведення пред'явлення для впізнання буде недоцільним, оскільки неможливо перевірити, за якими ознаками в разі досягнення результату особа, яка впізнає, здійснила ототожнення.

Якщо в ході такого з'ясування обставин встановлюється, що особа, яка впізнає, знає особу, яку необхідно впізнати, та вказує на її особистість, пред'явлення для впізнання не проводиться, а перевірка доказів відбувається у процесі інших С(Р)Д (наприклад одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб тощо).

Якщо ж особа, яка впізнає, категорично заявляє, що не пам'ятає особу або річ, які передбачається пред'явити для впізнання, необхідності у проведенні такої С(Р)Д немає. Тому питання про пред'явлення для впізнання у вищевказаних ситуаціях повинне вирішуватися в кожному окремому випадку з огляду на особливості обставин кримінального провадження, характеристик особи, яка впізнає, і внутрішнього переконання суб'єкта розслідування.

Прийнявши рішення про проведення пред'явлення для впізнання, слідчий здійснює добір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання.

Прийняття рішення про проведення впізнання. Під час прийняття рішення слідчий, прокурор з'ясовує про обставини, що можуть у подальшому перешкодити проведенню цієї С(Р)Д. Тобто особа, яка впізнає, може мати психічні чи фізичні вади, бути в алкогольному чи наркотичному сп'янінні або під дією лікарських препаратів; також особа, яка впізнає, може бути в стані афекту, сильного душевного хвилювання (що може виникнути від будь-яких подій у її житті). Також з'ясовується, чи брала ця особа участь в інших процесуальних чи С(Р)Д у цьому кримінальному провадженні.

Вказані вище обставини дають право слідчому, прокурору відкласти здійснення цієї С(Р)Д на певний період часу чи до настання сприятливих умов тощо або відмовитися від пред'явлення для впізнання.

Визначення місця, часу та способу пред'явлення для впізнання. Цю С(Р)Д потрібно провести найближчим часом, тому що затягування в проведенні цієї дії може призвести до небажаних наслідків, оскільки особа з часом може забувати про те, що бачила, або на неї можуть вплинути інші зацікавленні особи будь-яким чином, для того щоб остання забула про те, що пам'ятала. Тому ефективність упізнання перебуває у прямій залежності від часу.

Пред'явлення для впізнання здебільшого проводять на місці події, однак залежно від обставин цю С(Р)Д можна проводити за місцем проведення досудового слідства, у СІЗО, в ІТТ тощо.

В окремих випадках для забезпечення безпеки осіб або з інших тактичних міркувань впізнання може проводитися за умов позавізуального контакту між особою, яка впізнає, та особами, пред'явленими для впізнання. Причому пред'явлення особи для впізнання за голосом завжди повинне здійснюватися поза візуальним спостереженням (ч. 9 ст. 228 КПК України).

Для уникнення конфліктних ситуацій та позбавлення психологічного тиску на особу, яка впізнає, рекомендується проводити пред'явлення особи для впізнання в натурі поза візуальним спостереженням, для чого у приміщеннях органу досудового розслідування облаштовується спеціальна кімната.

Приймаючи рішення про доцільність проведення пред'явлення для впізнання особи в натурі, суб'єкт розслідування повинен розуміти, що тактичний ризик зриву цієї С(Р)Д існує постійно. Пов'язано це в першу чергу з процесуальним статусом осіб, які беруть у ній участь, та їх тактикою захисту. Організовуючи пред'явлення особи для впізнання в натурі поза візуальним та аудіоспостереженням, слідчий мінімізує тактичний ризик цієї С(Р)Д.

Добір об'єктів, серед яких буде пред'являтися об'єкт упізнання. З метою забезпечення неупередженості кримінального провадження, й відповідно до п. 2 ст. 228 КПК України особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі, відмінностей у расі й національній приналежності особи. Також треба, щоб особа, яка пред'являється для впізнання, була в одязі, який суттєво не відрізняється від того, що був описаний під час допиту особою, яка впізнає.

Під час пред'явлення для впізнання особи в натурі актуальним постає питання добору «статистів» – осіб, серед яких буде пред'являтися для впізнання особа.

Труднощі можуть виникнути з добором «статистів», оскільки не кожен хоче брати участь у цій С(Р)Д, адже ця дія займає тривалий час, та не бажають бути в майбутньому викликані до досудового органу, що здійснює досудове розслідування, і до суду.

Подібні умови висувають і при доборі об'єктів для пред'явлення для впізнання особи за фотознімками та матеріалами відеозапису. Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, повинен пред'являтися особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками в кількості не менше трьох. Причому як самі фотознімки, так і особи, зображені на них, не повинні мати різких відмінностей за зовнішніми ознаками, якістю зображення тощо, що суттєво впливають на сприйняття зображення.

Матеріали відеозапису можуть пред'являтися особі для впізнання лише за умови, що, крім особи, яка підлягає впізнанню, на них наявні зображення не менше чотирьох осіб тієї ж статі, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі.

Підготовчий етап добору об'єктів для пред'явлення для впізнання особи за функціональними ознаками (голосом, ходою) залежить від рішення слідчого проводити пред'явлення для впізнання в натурі чи за матеріалами аудіовідеозапису. Після прийняття відповідного рішення суб'єкт розслідування під час добору об'єктів для пред'явлення для впізнання керується загальними вимогами ст. 228 КПК України щодо пред'явлення особи для впізнання.

Під час підготовки до пред'явлення речей для впізнання суб'єкту розслідування необхідно дібрати однорідні з річчю, що пред'являється, речі (одного виду, якості й без різких відмінностей) у кількості не менше трьох. Під однорідністю речей слід розуміти схожість марки, розміру, моделі, форми, кольору, ступеня зношеності, конструктивних особливостей тощо.

У практиці можуть виникнути ситуації необхідності впізнання таких речей, які не можна пред'явити серед інших однорідних, оскільки зазначені речі існують лише в одиничному примірнику або дуже громіздкі. У таких випадках речі пред'являються для впізнання в одному примірнику (ч. 3 ст. 229 КПК України).

Недоцільно добирати більше п'яти об'єктів для порівняння. Це зумовлюється тим, що надмірне збільшення кількості об'єктів, які пред'являються, розсіює увагу особи, яка впізнає, і тому може знизити ефективність С(Р)Д.

З урахуванням складності добору однорідних речей для проведення пред'явлення для впізнання (враховуючи їхні цінність, розміри, функціональне призначення) та необхідності їхнього подальшого збереження з метою можливого пред'явлення учасникам процесу рекомендується ретельно підходити до прийняття рішення про необхідність проведення цієї С(Р)Д. При цьому доречно акцентувати увагу, що законодавець не передбачив можливість пред'явлення для впізнання речей за їх фотографіями, а лише в натурі.

Визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів. Як правило, це засоби технічної фіксації (відео-, аудіо- та фотофіксації) ходу та результатів пред'явлення для впізнання. В окремих випадках виникає потреба в додаткових засобах освітлення, засобах зв'язку тощо.

Визначення способу фіксації ходу та результатів пізнання. Згідно з вимогами КПК України слідчий, прокурор, ураховуючи обставини кримінального провадження, визначає спосіб фіксації проведення С(Р)Д пред'явлення для впізнання із застосуванням фотовідеозапису, а також у режимі відеоконференції.

Визначення необхідних учасників пред'явлення для впізнання здійснюється відповідно з формою реалізації цієї слідчої (розшукової) дії та урахуванням слідчої ситуації.

Суб'єктами пред'явлення для впізнання можуть бути слідчий, прокурор, оперативний співробітник (за дорученням), потерпілий, підозрюваний, свідок, за необхідності спеціаліст, психолог, педагог, фахівець тощо, не менше двох статистів та понятих (які повинні бути незаінтересованими особами).

Перед проведенням розглядуваної С(Р)Д вказані вище особи повинні бути ознайомлені з процедурою пред'явлення для впізнання, щоб сприяти успішному його проведенню відповідно до закону.

Винятком при пред'явленні для впізнання є випадок застосування безперервного відеозапису ходу проведення цієї С(Р)Д (ч. 7 ст. 223 КПК України). Але і в цьому випадку поняті можуть бути запрошені, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Необхідно враховувати, що у випадку пред'явлення особи для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням слідчому рекомендується залучати необхідну кількість понятих, так щоб поняті були в приміщенні, де перебуває особа, яку пред'являють для впізнання, та в приміщенні з особою, яка здійснює впізнання. Окрім цього, між даними приміщеннями має бути налагоджено комунікацію у вигляді зв'язку за допомогою телефонів чи спеціального комунікативного пристрою, також по можливості приміщення мають бути обладнані засобами для технічної фіксації ходу та результатів цієї С(Р)Д для забезпечення об'єктивності та достовірності отриманих результатів.

Якщо в С(Р)Д бере участь неповнолітня особа, то обов'язково запрошують його законного представника або в разі необхідності – лікаря.

Залучення до пред'явлення для впізнання спеціаліста, психолога, педагога, фахівця, лікаря, законного представника залежить від обставин кримінального провадження.

Слідчий, прокурор може попередити осіб, які беруть участь у проведенні С(Р)Д, про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, що стали їм відомі, та про кримінальну відповідальність за це, встановлену законом (ст. 222 КПК України).

Планування проведення впізнання та проведення наради (інструктаж) серед учасників цієї С(Р)Д.

Для підготовки та проведення впізнання необхідно скласти приблизний план, який включає ознайомлення учасників із правилами, надання інструкцій та проведення наради перед самою слідчою дією. План повинен містити такі етапи: визначення мети та завдань, підготовку учасників, формування доказів, проведення наради, саму слідчу дію та заключний етап.

Складання плану проведення пред'явлення для впізнання та проведення наради серед учасників передбачає дотримання вимог КПК України та криміналістичних рекомендацій.

План складається з трьох основних етапів: підготовчого, основного (проведення С(Р)Д) та заключного (фіксація результатів).

На підготовчому етапі слід переконатися, що в матеріалах кримінального провадження є достатні підстави для проведення впізнання, тобто в інформації зафіксовані прикмети об'єкта, обставини його сприйняття тощо. Підготовлюються місця проведення слідчої дії та технічні пристрої. Учасники повідомляються про проведення слідчої дії.

Також частиною підготовчого етапу є нарада, що проводиться слідчим, прокурором індивідуально або з окремими групами учасників (наприклад, із понятими, окремо з особою, яка впізнає, окремо з оперативними співробітниками) до початку самої процедури впізнання.

Основний етап – це інструктаж учасників, роз'яснення їм їхніх прав, проведення слідчої дії та встановлення результату.

Заключний етап – це складання протоколу, ознайомлення зі змістом протоколу всіх учасників та підписання цього протоколу.

5.3. Робочий етап пред'явлення для впізнання

Після проведення організаційних та підготовчих заходів для проведення С(Р)Д пред'явлення для впізнання слідчий, прокурор переходить до робочого етапу.

Робочий етап пред'явлення для впізнання – це безпосереднє проведення С(Р)Д, яка включає підготовку об'єктів, речей та особи для впізнання, запрошення особи, яка впізнає, і встановлення тотожності об'єкта, речей чи особи. На цьому етапі слідчий, прокурор повинен роз'яснити права всім учасникам, а потім запропонувати особі, яка впізнає, уважно оглянути пред'явлені об'єкти, речі чи особу після чого поставити питання щодо результатів спостереження.

Пред'явлення для впізнання є *пред'явлення особи в натурі*.

Пред'явлення для впізнання в натурі особи – це слідча дія, під час якої свідкові, потерпілому або підозрюваному пред'являють для впізнання предмети, речі або людей, які (яких) він раніше бачив і пам'ятає. Це робиться, щоб встановити, чи є ці об'єкти або особи тими самими, які спостерігалися в минулому у зв'язку з кримінальним провадженням, що розслідується.

Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка пред'являється для впізнання, а суб'єкт розслідування зобов'язаний вжити заходів, що виключать можливість зустрічі цих осіб між собою і будь-які спроби впливу на особу, яка впізнає; також особа, яка впізнає, не повинна бачити й статистів, оскільки це буде підказкою для цієї особи – кого впізнавати не треба, що також нівелює сутність цієї С(Р)Д. Щоб такого не сталося, запрошують особу, яка впізнає, раніше того часу, на який заплановано проведення цієї слідчої дії, та забезпечується її розташування в такому приміщенні, звідки вона не зможе побачити, як прибувають інші учасники.

Пред'явлення для впізнання особи складається з таких послідовних дій:

1) після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету та запрошує понятих, статистів й інших учасників цієї С(Р)Д;

2) у разі коли суб'єктом впізнання виступає свідок або потерпілий, його попереджають про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від дачі показань (тільки свідка) відповідно до статей 384 та 385 Кримінального кодексу України. Якщо особа, яка впізнає, не досягла 16-річного віку, то слідчий повинен роз'яснити їй обов'язок давати правдиві показання;

3) усім присутнім слідчий роз'яснює їхні права та обов'язки, а також мету, завдання та порядок проведення впізнання. Учасники цієї С(Р)Д повинні чітко розуміти свою роль під час проведення впізнання;

4) після проведення інструктажу слідчий розміщує понятих таким чином, щоб їм було зручно спостерігати за всім перебігом С(Р)Д, пропонує статистам зайняти стільці або стати в одну лінію, після чого просить помічника ввести особу, яка підлягає впізнанню;

5) особі, яка підлягає впізнанню, слідчий пропонує зайняти будь-яке місце за власним вибором серед статистів. Особа, яка пред'являється для впізнання, має право відмовитися від участі у слідчій (розшуковій) дії. Не можна пред'являти особу для впізнання (у разі її відмови) із застосуванням фізичного чи психічного впливу, обману, шантажу або так, щоб вона про це не знала (негласно);

6) після того як особа, яка підлягає впізнанню, зайняла місце серед статистів, слідчий зафіксовує таке розташування у протоколі або за допомогою технічних засобів. Поняті повинні знати, яка саме людина пред'являється для впізнання та під яким номером знаходиться;

7) до кабінету слідчого або спеціально обладнаної кімнати (у разі проведення впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням), де перебувають відповідні учасники цієї С(Р)Д, одним із понятих запрошується особа, яка буде впізнавати;

8) після цього в особи, яка впізнає, з'ясовують, чи задовольняють її умови цієї С(Р)Д, чи добре їй видно зовнішні ознаки, прикмети осіб, яких пред'являють для впізнання;

9) при позитивній відповіді слідчий пропонує особі, яка впізнає, подивитися на групу людей та вказати на особу, яку вона спостерігала або раніше зустрічала і запам'ятала (де і за яких обставин), та пояснити, за якими ознаками її впізнано. Питання має бути коротким, зрозумілим, не мати навідного характеру. Якщо особа впізнала когонебудь із пред'явлених осіб, то на прохання слідчого, прокурора вона вказує рукою на цю особу, щоб всім присутнім було зрозуміло, про кого саме йдеться. Після цього необхідно запропонувати особі, яка впізнає, назвати ознаки, за якими вона впізнала вказану нею людину, з'ясувати, чи не бачить вона яких-небудь змін у її зовнішньому вигляді, якщо такі спостерігаються, то в чому конкретно вони виражені. Слід також уточнити, скільки разів раніше і за яких обставин вона бачила цю особу, навести короткі відомості про кримінальне правопорушення і про конкретні дії цієї особи. Після цього слідчий пропонує особі, яка була впізнана, назвати своє прізвище, а в разі відмови останньої називає його сам.

Якщо особа, яка впізнає, заявляє про те, що серед представлених людей немає того, кого вона спостерігала у зв'язку з подією кримінального правопорушення, слід з'ясувати, на чому ґрунтується цей висновок: або вона недостатньо добре пам'ятає її вигляд, або пам'ятає достатньо добре, але серед представлених для впізнання її немає.

Пред'явлення особи для впізнання може бути проведене за функціональними ознаками: голосом або ходою (ч. 9 ст. 228 КПК України). Пред'явлення для впізнання особи за функціональними ознаками здійснюється за загальними правилами пред'явлення для впізнання особи відповідно до положень ст. 228 КПК України, при цьому впізнання за голосом має здійснюватися поза візуальним контактом між особою, яка впізнає, та особами, яких пред'явлено для впізнання.

Необхідно зазначити, що відповідно до вимог ч. 9 ст. 228 КПК України пред'явлення особи для впізнання за голосом можливе виключно в натурі.

При *пред'явленні особи для впізнання за голосом* повинні бути створені відповідні умови:

– добір відповідного приміщення, яке б забезпечувало якісне акустичне звучання голосу та можливість чути особою, яка впізнає, без візуального контакту з особою, яка відтворює голос;

– добір відповідної кількості понятих, здатних добре розрізняти звуки;

– добір тексту відповідного змістовного та емоційного наповнення.

Іноді під час розслідування кримінальних правопорушень може виникати необхідність *пред'явлення особи для впізнання за ходою*. Враховуючи великий тактичний ризик такої слідчої (розшукової) дії взагалі, необхідно дуже ретельно підходити до оцінки доцільності проведення пред'явлення особи для впізнання за ходою. Якщо, ґрунтуючись на матеріалах кримінального провадження, слідчий все ж прийняв рішення про доцільність проведення такого виду пред'явлення особи для впізнання, лише дотримання певних вимог є запорукою забезпечення його ефективності, а саме:

– вибір такого місця проведення, що забезпечить відтворення ознак ходи і можливість спостереження їх особою, яка впізнає. При цьому особа, яку впізнають, повинна знати про те, що за нею спостерігають;

– пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб, як мають схожі ознаки ходи;

– особі, яка здійснює впізнання, має бути надано достатньо часу для спостереження за ходою осіб, яких пред'являють.

Пред'явлення трупа для впізнання проводять безпосередньо на місці виявлення трупу або у приміщенні, за місцем, де зберігається труп (лікарня, морг, бюро судово-медичної експертизи тощо). Але в обох випадках мета пред'явлення для впізнання трупа одна: встановлення особи трупа.

Пред'явлення трупа для впізнання слід проводити в тому одязі, що є на ньому. Пред'явленню трупа для впізнання повинен передувати так званий «туалет» трупа, що полягає у проведенні таких мані-

пуляцій із зовнішністю трупа, що максимально наближають її до прижиттєвого вигляду: видалення бруду, крові, фіксація очей, маскування пошкоджень тощо.

Зазвичай особі, яка впізнає, надається можливість оглянути обличчя трупа і лише в разі необхідності (коли особа вказує на наявність особливих прикмет, які б підтвердили її ототожнення) – частину тіла або все тіло.

Під час *пред'явлення речей, предметів для впізнання* дібрані для впізнання речі (предмети) на прохання слідчого, прокурора розкладаються понятими на рівній поверхні в добре освітленому місці. Біля кожної речі чи предмета кладеться бирка з порядковим номером. У протоколі пред'явлення для впізнання фіксується, під яким номером розташовано річ або предмет, що пред'являється для впізнання.

Слідчий, прокурор можуть дозволити особі, яка впізнає, перш ніж вказати на певну річ (предмет), підійти до неї, взяти до рук та уважно її оглянути. Особа повинна не тільки вказати на річ (предмет), яку (який) упізнала, а й уголос назвати її номер.

У певних випадках, передбачених ч. 1 ст. 232 КПК України, впізнання осіб чи речей (предмети) під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції. У таких випадках упізнання осіб чи речей (предмета) здійснюється за правилами, передбаченими статтями 228 та 229 КПК України.

5.4. Пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції

Відповідно до вимог КПК України передбачено можливість проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції – це ст. 232 названого закону, що дозволяє в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення проведення С(Р)Д – пред'явлення для впізнання осіб чи речей (предметів). Цей спосіб проведення слідчої дії надає змогу здійснити збирання та перевірку доказів за допо-

могою технічних засобів і технологій при забезпеченні належної якості зображення і режиму інформаційної безпеки, оперативно вирішувати завдання кримінального провадження, не порушуючи при цьому законних прав та інтересів учасників кримінального процесу, що також передбачене Інструкцією про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження), затвердженою наказом Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 р. № 155.

Для здійснення такого виду С(Р)Д приймається процесуальне рішення у формі постанови, вимоги до якої передбачені ч. 3 ст. 110 КПК України.

Підготовка до пред'явлення для впізнання проводиться так само, як і в стандартному виді, але в такій ситуації, де перебування особи, яка впізнає, чи особи, яку впізнають, поза територією, що перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, у якому він розташований, тому слідчий, прокурор складає відповідне доручення або запит про міжнародну правову допомогу, до якого долучає копію постанови про проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції. Зазначені заходи спрямовані на забезпечення явки відповідних осіб до місця проведення цієї слідчої дії, якщо відсутні заперечення від осіб.

Під час проведення пред'явлення для впізнання використовують комп'ютерну техніку з вбудованою вебкамерою та можливістю відеозапису, комп'ютерні технології та мережі «Інтернет». Використання цієї техніки під час проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції повинне забезпечувати й належну якість зображення і звуку. Забезпечення належної якості звуку набуває особливого значення при пред'явленні для впізнання особи за голосом, належної якості зображення – при пред'явленні для впізнання особи, у тому числі за ходою, а також предметів, також усі учасники відеоконференції повинні чути, бачити одне одного, мати можливість ставити запитання й отримувати на них відповіді в режимі реального часу, реалізовувати інші надані їм процесуаль-

ні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.

Фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання, проведених у режимі відеоконференції, оформляється протоколами відповідно до вимог кримінального процесуального закону.

Слідчий зобов'язаний до протоколу пред'явлення особи, речей для впізнання долучити додатки, які мають бути належним чином виготовлені та упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, спеціаліста, інших осіб, які безпосередньо брали участь у виготовленні або вилученні таких додатків.

Після закінчення проведення слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції слідчий повинен ознайомити учасників відеоконференції з її результатами шляхом перегляду, здійснити запис відеофонограми на носії відеозапису, створивши резервну та робочу копії, перевірити якість запису резервної копії та долучити до матеріалів кримінального провадження.

5.5. Фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання

Згідно зі статтями 103–107, 231 КПК України, про пред'явлення для впізнання, як і про інші слідчі дії, складається протокол. Для фіксації пред'явлення для впізнання застосовуються також фотографування, кіно-, відеозйомка та звукозапис.

Протокол пред'явлення для впізнання повинен мати вступну, описову і заключну частини.

У вступній частині зазначаються такі дані: місце і дата складання протоколу; посади і прізвища осіб, які проводять слідчу дію; прізвища і адреси понятих; прізвища інших учасників цієї слідчої дії (спеціаліст, працівник поліції та ін.); статті КПК України, з дотриманням яких проводиться слідча дія; вказівка про роз'яснення понятим їхніх прав, обов'язків, а також про місце безпосереднього проведення

цієї слідчої дії. Якщо впізнавачами є потерпілий, або підозрюваний, або свідок, то потерпілий і підозрюваний попереджаються про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань, а свідок – додатково за відмову від давання показань, із засвідченням цього їхніми підписами.

В описовій частині протоколу викладаються відомості щодо осіб, яких пред'являють, та інших об'єктів з описом їхніх прикмет і ознак. Стосовно живих осіб зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, вік, зріст, будова тіла, колір волосся, тип обличчя. Не менш важливо описати в протоколі ознаки одягу – вид, фасон, колір, покрій тощо. Під час пред'явлення предметів зазначаються: форма, розмір, колір, матеріалу тощо. У протоколі має бути зазначено, що впізнавач сам зайняв певне місце серед інших пред'явлених осіб.

У протоколі фіксується пропозиція особі, яка впізнає, уважно подивитися на осіб, які пред'являються, оглянути речі чи труп і відповісти на запитання, чи бачила вона цю особу або річ раніше, за якими ознаками вона впізнала особу, річ чи труп. Показання особи, яка здійснює впізнання, доцільно заносити до протоколу дослівно. При цьому особливо точно мають бути вказані ті ознаки і прикмети, за якими особа, яка впізнає, впізнала об'єкт.

Коли щодо особи, яка впізнає, згідно з КПК України вжито заходів безпеки, відомості про неї до протоколу не вносяться, не долучаються до матеріалів досудового провадження і зберігаються окремо.

У заключній частині протоколу зазначаються час початку і закінчення пред'явлення для впізнання, чи проводилась фото-, відеозйомка (тип апарата, марка та реєстраційний номер флешносія тощо), зауваження, які надійшли від учасників пред'явлення для впізнання, якщо такі мали місце. Протокол підписується слідчим і всіма учасниками цієї слідчої дії.

Якщо в ході пред'явлення для впізнання застосовувалися технічні засоби фіксації, до протоколу заноситься інформація про те, що особи, які беруть участь у С(Р)Д, заздалегідь повідомлені про їх застосування, зазначаються характеристики технічних засобів фіксації

та носіїв інформації, умови й порядок їх використання, а до протоколу долучаються додатки (ст. 105 КПК України) – фотографії осіб, речей чи трупа, що пред'являлися для впізнання, матеріали відеозапису. Винятком є ситуації, якщо пред'явлення для впізнання проводилося особою, яка впізнає, поза візуальним та аудіоспотереженням особи, яку пред'являли для впізнання. У цих випадках всі фотографії, матеріали відеозаписів, за якими може бути встановлена особа, яка впізнає, зберігаються окремо від матеріалів кримінального провадження.

При фіксації пред'явлення для впізнання за особливостями голосу має бути точно зазначено, хто говорив першим, другим тощо, інакше звукозапис втратить зв'язок із протоколом і свою ілюстративну цінність. Необхідність застосування звукозапису при пред'явленні для впізнання визначається слідчим з урахуванням конкретних обставин справи.

Використання звукозапису є доцільним:

– для фіксації процесу пред'явлення для впізнання, коли впізнавачем є малолітній;

– для фіксації показань особи, яка коментує відеофільм, де зафіксовано процес пред'явлення для впізнання;

– для одержання зразків голосу, що необхідно для впізнання за межами місця проведення розслідування;

– для фіксації впізнання, коли впізнавач на попередньому допиті називав тільки загальні ознаки об'єкта.

Відеозйомка при пред'явленні для впізнання також є одним із способів фіксації. Доцільне використання відеозйомки при пред'явленні для впізнання живих осіб за особливістю ходи, оскільки це дає змогу зафіксувати її в динаміці. Використання відеозйомки для фіксації ведення і результатів пред'явлення для впізнання має бути належним чином підготовлено. У протоколі слід зазначити, за допомогою якої камери проведено зйомку, на яку плівку здійснено відеозапис. Після здійснення запису відеострічки вона демонструється всім учасникам слідчої дії, про що складається окремий протокол.

5.6. Пред'явлення для впізнання в умовах воєнного стану

У попередніх підрозділах було детально описано пред'явлення для впізнання особи й речей. Доповненням до загальних правил є норма про здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану (Закон України №2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р.), яка набрала чинності 1 травня 2022 р. Тому під час воєнного стану проведення впізнання має враховувати як загальні процесуальні вимоги статей 228–229 КПК України, так і специфіку, передбачену режимом воєнного стану. Але проведення впізнання у воєнний час у криміналістичному аспекті повинне бути з фокусом на закономірностях пізнання, психофізіологічних чинників, тактиці, ризиках спотворення та методології забезпечення достовірності результату.

У криміналістиці впізнання розглядається як пізнавальний напрямок, у межах якого особа встановлює тотожність об'єкта на підставі особистої пам'яті про сприйнятий образ. У воєнний час цей процес істотно ускладнюється: змінюються умови формування слідів-відображень, підвищується рівень стресового впливу, знижується якість первинного сприйняття подій, а також порушується типова логістика проведення слідчої дії.

Військовий контекст впливає на три ключові криміналістичні компоненти:

– інформаційний (якість сліду, що зберігся в пам'яті);

– тактичний (можливість організації процедури за правилами криміналістичної методики);

– процесуально-гарантійний (ризики впливу, викривлення чи маніпуляції).

Окремої уваги заслуговують особливості формування та збереження слідової інформації в умовах воєнного стану. Криміналістична теорія вказує, що якість впізнання безпосередньо залежить від умов первинного сприйняття, а умови воєнного часу зазвичай є несприятливими через низку чинників, як-от:

– стресовий вплив (під час бойових дій або в зоні обстрілів відбувається різке підвищення рівня кортизолу та адреналіну, що знижує точність кодування інформації. Особа часто запам'ятовує загальні обриси, але не детальні індивідуальні ознаки);

– дефектність сприйняття (освітлення, дим, швидкість розвитку подій, наявність військової форми чи захисного спорядження зменшують можливість чіткого запам'ятовування. У таких умовах формується переважно «силуетна пам'ять», що підвищує ризик помилкового впізнання);

– порушення стійкості й точності пам'яті (тривале перебування в умовах небезпеки призводить до фрагментації спогадів і змішування окремих елементів. З криміналістичного погляду це вимагає значно обережнішого ставлення до результатів упізнання).

У режимі воєнного стану слід враховувати такі специфічні моменти: закон № 2201-IX передбачає, що кримінальне провадження в умовах воєнного стану має здійснюватися з урахуванням особливостей, визначених розділом IX[1] КПК України: використання як доказів показань свідків, потерпілих (ч. 11 ст. 615 КПК України) можливе лише за умови відеофіксації. Хоч пряма норма щодо специфіки впізнання в умовах воєнного стану не виділена окремо, необхідно враховувати, що будь-яка слідча чи розшукова дія має враховувати реалії воєнного стану (можливі обмеження, небезпеки, нестабільність). Наприклад, у разі неможливості проведення дії у звичайному режимі (через бойові дії, евакуацію, пошкодження інфраструктури) – потрібно зважати на процедуру фіксації, можливість електронної / відеофіксації, забезпечення захисту прав особи, яка впізнає, а також на дотримання прав обвинуваченого (захисту, присутності адвоката тощо). В умовах воєнного стану слід підкреслити, що будь-які порушення процедури можуть мати підвищений ризик дискредитації доказу, оскільки можливі обставини, що ускладнюють нормальне проведення впізнання (наприклад переселення, зміна місця, психологічний стрес, перебування в зоні бойових дій).

Тактичні особливості організації впізнання у воєнний час передбачають, що криміналістична тактика передбачає суворе дотримання принципів об'єктивності, відсутності навідних факторів та макси-

мальної точності впізнання. У режимі воєнного стану типові тактичні помилки виникають частіше за все в таких ситуаціях:

– непередбачений попередній контакт між впізнавачем і об'єктом;

– вплив військовослужбовців або командирів підрозділів;

– тиск колективної думки у групах, що перебувають разом (евакуйовані, військові, цивільні).

Тактика проведення вимагає повної ізоляції впізнавача від сторонніх впливів, що часто ускладнено обстрілами, відсутністю безпечного приміщення або масовим переміщенням осіб. У воєнний час ці вимоги набувають критичного значення, тому що класичне пред'явлення для впізнання може бути неможливим. Тому тут слід нагадати, що криміналістика допускає: впізнання за фотознімками, впізнання за відеоматеріалами, використання дистанційних засобів відеозв'язку. Очевидним є факт, що в умовах воєнного стану є необхідність у максимально широкій фіксації: звуко-, відео-, фото-, паралельне протоколювання, використання нагрудних камер; такий підхід не лише забезпечує доказову цінність, а й захищає від оспорювання з боку захисту.

З урахуванням таких ускладнених обставин воєнного стану пропонується алгоритм проведення пред'явлення впізнання. На підготовчому етапі необхідно:

– з'ясувати, чи здатна особа, яка впізнає (свідок, потерпілий), впізнати об'єкт – опитати про зовнішній вигляд, прикмети, обставини, за яких особа бачила того, кого чи що буде пред'явлено. Це передбачено ч. 1 ст. 228 КПК України;

– скласти протокол, у якому відобразити, що зазначені опитування проведено, і якщо особа не може назвати конкретних прикмет, але може впізнати за сукупністю ознак, – зазначити це (ч. 1 ст. 228 КПК України);

– для пред'явлення речі: аналогічно – опитати про ознаки речі, обставини, за яких особа бачила її, скласти протокол (ст. 229 КПК України) ;

– забезпечити, щоб особі, яка впізнає, не було показано попередньо ту особу / річ, яку буде пред'явлено, та не було надано інших відомостей про прикмети – вимога ст. 228 КПК України (заборонено попередньо показувати);

– у випадку впізнання за фотознімками / відеозаписом – дотримуватися вимог, передбачених ч. 6 ст. 228 КПК України.

Після підготовки настає наступний етап – безпосереднє пред'явлення для впізнання:

– пред'являється особа чи річ, після чого особа, яка впізнає, має зазначити, чи впізнає вона (або не впізнає), за якими ознаками (ч. 1 ст. 355 КПК України).

– результати впізнання оформлюються протоколом із зазначенням: обставин, за яких відбулося впізнання, ознак, на підставі яких упізнано чи не впізнано об'єкт, даних про особу, яка впізнавала.

Якщо впізнавання здійснено за фотознімками або відеоматеріалами – це також має бути зафіксовано (ч. 6 ст. 228 КПК України)

У контексті воєнного стану виникають специфічні ризики при впізнанні, які слід враховувати і які можна сформувати у вигляді відповідних рекомендацій щодо виникнення ризиків. Ризик психологічного впливу на особу, яка впізнає, – через стрес, перебування в зоні бойової дії, можливу втрату орієнтирів. У цьому випадку необхідно створити максимально сприятливі умови (спокійне приміщення, відсутність стороннього тиску). Треба врахувати той ризик, що об'єкт упізнання (особа, річ) може бути змінено (наприклад через воєнні дії, ушкодження речі, зміну зовнішності особи), тому слід чітко фіксувати всі обставини, детально зазначаючи їх.

Застосування відео- та фотозапису процедур упізнання дозволяє краще забезпечити достовірність та захист від будь-якого оспорювання. Треба врахувати той факт, що переміщення, евакуація, нестабільність місць можуть ускладнити допит чи впізнання – доцільно мати резервні сценарії (наприклад упізнання за фотознімками, відеозаписами) згідно з ч. 6 ст. 228 КПК України. За всієї складності проведення цієї слідчої дії необхідно забезпечити участь захисника (адвоката) та дотримання прав особи, яка впізнає, особливо коли це потерпілий або свідок. В умовах воєнного стану потрібно документувати додатково обставини, що впливають на можливість чи умови впізнання (наприклад перебування у зоні бойових дій, пошкодження приміщення, нестабільність зв'язку тощо) – це дозволить обґрунтувати допустимість та достовірність результату в суді в разі необхідності.

У криміналістичному плані це означає, що результати впізнання в умовах війни потребують удвічі більшої верифікації, ніж у мирний час.

Криміналістична оцінка достовірності впізнання у воєнний період потребує врахування специфічних факторів та станів, як-от:

– стресова гіпермнемія або гіпомнемія – це стан, коли людина інколи переоцінює свою впевненість у впізнанні (ефект «я точно пам'ятаю»), хоча фактично пам'ять є фрагментованою;

– груповий тиск – це стан серед військовослужбовців або цивільних, які разом пережили загрозливі події;

– вплив на показання та стан форми, спорядження та маскування. У військових умовах особи часто мають однаковий одяг, спорядження, захисні засоби – це знижує індивідуалізацію образу;

– зміна зовнішності об'єкта. Поранення, обмороження, відсутність можливості догляду за собою, зміна волосся або бороди – усе це здатне суттєво змінити зовнішність та знизити точність упізнання.

У криміналістиці інститут пред'явлення для впізнання розглядається як складний пізнавальний акт, спрямований на відтворення слідів пам'яті про раніше сприйнятий об'єкт і встановлення тотожності або групової належності особи чи предмета. Традиційна методика виходить із припущення щодо достатньої якості первинного сприйняття та стабільності збережених у пам'яті відображень, а також можливості створення контрольованої, нейтральної та стандартизованої обстановки проведення слідчої дії. Умови воєнного стану суттєво змінюють ці передумови, що вимагає переосмислення тактики, забезпечення додаткових гарантій достовірності й підвищення криміналістичних стандартів перевірки результатів упізнання.

Ключовим чинником є зниження якості первинного сенсорного сприйняття. У ситуаціях, пов'язаних із бойовими діями, спостерігаються нестандартні умови освітлення, хаотичність рухів, суттєве обмеження поля зору через застосування військової форми, шоломів, маскування, а також короткочасність контакту зі злочинцем чи свідком події. Унаслідок цього в пам'яті формується спотворений, фрагментарний, нерідко «силуетний» образ, що знижує інформативність слідової пам'яті та підвищує ризик хибного впізнання. Криміналістична теорія давно описує залежність точності впізнання від умов

первинного сприйняття, проте воєнна реальність доводить цю залежність до крайніх меж, коли стрес травматичного походження істотно змінює когнітивні процеси фіксації, збереження та відтворення.

Стресовий вплив, характерний для зон активних бойових дій, впливає не лише на якість пам'яті, а й на впевненість суб'єкта у власних висновках. Психологічні дослідження показують: у станах посттравматичного стресу людина може демонструвати підвищену впевненість у хибних спогадах, ототожнюючи окремі ознаки або реконструюючи образ «загального ворога». Такий феномен має значення для криміналістичної оцінки впізнання, оскільки ступінь суб'єктивної впевненості не завжди корелює з точністю когнітивної інформації. Ця диспропорція вимагає більш глибокої перевірки результатів, залучення даних інших джерел доказування та детального аналізу мотивувальної частини протоколу впізнання.

Організаційні умови проведення впізнання у воєнний час також суттєво відрізняються від мирних. Обмеженість безпечних приміщень, евакуаційні заходи, нестабільність зв'язку, переміщення особового складу та цивільних осіб ускладнюють створення стандартних груп для порівняння. У багатьох випадках пред'явлення «в натурі» стає неможливим, що стимулює застосування альтернативних способів – за фотознімками, відеозаписами або за допомогою дистанційних каналів. Криміналістичний аналіз таких форм вимагає усвідомлення, що кожна з них підвищує ризик спотворення результату, оскільки об'єкт пред'являється у двовимірному просторі, нерідко під іншими кутами чи за інших умов освітлення, ніж ті, які запам'ятала особа.

Особливої уваги потребують випадки використання військовослужбовців як статистів при формуванні груп для впізнання. Однотипність обмундирування, схожість антропометричних параметрів та однакова поведінкова манера руху здатні нівелювати можливість індивідуалізації. Тому криміналістична методика вимагає особливо ретельного відбору порівняльної групи, навіть за обмежених ресурсів, з урахуванням ознак, на які вказав свідок під час допиту. У разі відсутності можливості дібрати адекватну групу потребує документу-

вання сама причина відхилення від стандартної процедури, що надалі впливатиме на оцінку доказу судом.

У воєнних умовах посилюється потреба в тотальній фіксації процесу впізнання. Криміналістична доцільність застосування відеозапису, аудіозапису та фотодокументації полягає не лише в забезпеченні процесуальних гарантій, а й у створенні можливості подальшої реконструкції умов проведення дії. Відеозапис дозволяє оцінити поведінку свідка, наявність чи відсутність навідних факторів, реакцію підозрюваного, позицію учасників, а також фіксує будь-які тактичні помилки слідчого. У воєнний час це набуває особливої ваги, оскільки учасники кримінального провадження можуть бути переміщені, поранені або не мати можливості повторно брати участь у слідчих діях.

Криміналістична оцінка результатів упізнання у воєнний період завжди має враховувати інтерференцію зовнішніх факторів. Ідеться про можливий груповий вплив серед військовослужбовців, які разом перебувають на службі чи виконують спільні завдання; наявність командного впливу; тиск суспільної небезпеки; страх помсти з боку протилежної сторони. Криміналістика вимагає від слідчого та процесуального керівника детального фіксування умов, за яких проводилось упізнання, зокрема обстановки, психоемоційного стану особи, яка впізнає, і будь-яких факторів, що могли вплинути на достовірність отриманого результату.

Особливу увагу слід приділити підвищеному ризику зміни зовнішності об'єкта впізнання у воєнний час. Поранення, обвітреність шкіри, втрата маси тіла, зміни зачіски, відсутність засобів гігієни або навпаки, переодягання в інше обмундирування – усе це здатне істотно ускладнити відтворення візуального образу. Це вимагає від слідчого створення окремих уточнювальних блоків під час опитування свідка перед упізнанням щодо того, які саме ознаки він поклав в основу впізнавального образу і наскільки ці ознаки залежні від зовнішніх змін.

У підсумку криміналістичні особливості пред'явлення для впізнання у воєнний час характеризуються підвищеним рівнем доказової вразливості. Саме тому тактика проведення цієї слідчої дії в су-

часних умовах має бути зосереджена не лише на процедурному виконанні норм КПК України, а й на застосуванні розширеного комплексу криміналістичних гарантій достовірності, максимізації фіксації, контролю за впливами та відновленні логічної картини сприйняття. Результати впізнання у воєнний період потребують перевірки в контексті інших доказів, а їхня доказова сила залежить від того, наскільки ретельно слідчий врахував фактори бойового середовища, що впливають на пізнавальні процеси й умови організації слідчої дії.

Розділ VI

ТАКТИКА ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

6.1. Загальні положення тактики обшуку за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану

Одним із способів отримання доказової інформації у кримінальному провадженні є обшук. Порядок проведення обшуку регламентований статтями 234–236 КПК України.

Обшук – це С(Р)Д, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення і фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Обшук має на меті пошук, виявлення та вилучення:

– знаряддя кримінального правопорушення (відмички, підроблені печатки тощо);

– речей і цінностей, нажитих злочинним шляхом (гроші, коштовності, транспортні засоби та ін.);

– осіб і трупів, які розшукуються (стосується також і об'єктів, що допомагають у їхньому розшуку);

– інших предметів і документів, що мають значення для розслідування (речі зі слідами кримінального правопорушення і та ін.).

Додатковою метою обшуку є виявлення та вилучення речей і предметів, вилучених із цивільного обігу і заборонених для володіння (вогнепальна зброя, наркотики, радіоактивні речовини, документи, що містять державну таємницю, тощо), а також пошук майна для за-

безпечення відшкодування заподіяних збитків або в цілях можливої конфіскації.

Додатковою метою обшуку є виявлення та вилучення речей і предметів, вилучених із цивільного обігу і заборонених для володіння (вогнепальна зброя, наркотики, радіоактивні речовини, документи, що містять державну таємницю, тощо), а також пошук майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків або в цілях можливої конфіскації.

У криміналістиці виділяють такі види обшуків:

1. За послідовністю проведення:

– первинний;

– додатковий (проводиться у випадках, якщо первинний обшук був проведений за несприятливих умов або якщо залишилися необстеженими чи недостатньо обстеженими окремі ділянки приміщення, відкритої місцевості, предмети тощо).

2. За одночасністю проведення:

– одиночний – обшук проводиться в одному місці;

– груповий – декілька одночасних обшуків, що проводяться в рамках одного кримінального провадження у різних осіб або в різних місцях (тактична операція).

Проведення групового обшуку має певну специфіку, а саме:

– одночасно працюють декілька СОГ;

– існує декілька об'єктів обшуку;

– має місце єдине керівництво проведеними обшуками;

– один час початку обшуку на всіх об'єктах;

– єдиний план проведення обшуків; наявність засобів зв'язку між учасниками обшуків декількох об'єктів і визначений порядок обміну інформацією між ними.

3. За об'єктами обшуку:

– приміщень;

– транспортних засобів;

– ділянок місцевості;

– особи (ч. 3 ст. 208 КПК України).

Обшук має примусовий характер і посідає особливе місце в системі слідчих (розшукових) дій. Елемент примусу під час проведення обшуку полягає в такому:

– слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України);

– за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України);

– слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності особи (ч. 6 ст. 236 КПК України).

Організаційно-тактичні заходи підготовки до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи можуть реалізуватися в таких формах:

1) охоплювати цілісний комплекс організаційно-тактичних і техніко-криміналістичних заходів, пошуково-пізнавальних операцій;

2) передбачати скорочений варіант заходів через об'єктивні та суб'єктивні обставини (дії за невідкладних випадків).

Підготовку до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи умовно можна поділити на теоретичну (розумову, що передбачає побудову уявної моделі проведення слідчої (розшукової) дії) і практичну (створення сприятливих умов реалізації) стадії.

Крім того, координація дій між різними підрозділами органів правопорядку, а також взаємодія з громадськістю, іншими державними та недержавними структурами є критично важливим чинником для успішного проведення обшуків, відсутність якого може спричинити неефективність проведення зазначеної процесуальної дії. Відсутність на сьогодні чітких правових норм і регламентів, що регулюють проведення обшуків у специфічних умовах за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану призводить до неоднакового розуміння цих норм правозастосовувачами, порушень прав людини під час їх реалізації і, як наслідок, до визнання отриманих доказів недопустимими.

З початком повномасштабної війни та введенням воєнного стану в Україні виникла необхідність реформування кримінальних проце-

суальних законодавчих актів для ефективного та оперативного здійснення кримінального провадження в сучасних умовах. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX вносить низку змін, серед яких важливе місце посідають положення оновленої ст. 615 КПК України, зокрема щодо обшуку:

– введено екстраординарний порядок надання дозволу на проведення, згідно з яким обшук може проводитися на підставі постанови керівника органу прокуратури, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених ст. 234 КПК України, в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 615 КПК України);

– змінено час проведення обшуку та дозволено його здійснювати в нічний час (із 22-ї години до 6-ї години ранку);

– враховано, що в період воєнного стану фізична присутність адвоката може бути ускладнена, тому передбачено можливість його дистанційної участі за допомогою технічних засобів;

– передбачено можливість проводити обшук без участі понятих, за наявності загрози для їхнього життя чи здоров'я. У таких випадках хід і результати обшуку фіксуються технічними засобами;

– за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення С(Р)Д, фіксація обшуку здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72 годин із моменту його завершення.

Враховуючи зазначені вище положення, розгляньмо особливості тактики обшуку за умов воєнного стану в контексті етапів проведення обшуку. Тактика обшуку, відповідно до завдань, що послідовно виконуються під час проведення цієї С(Р)Д, поділяється на етапи:

1. Підготовка до проведення обшуку;
2. Робочий етап обшуку;
3. Фіксація перебігу та результатів обшуку.

6.2. Особливості тактики обшуку на підготовчому етапі за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану

Основою ефективного обшуку є підготовка до його проведення. В умовах воєнного стану, першочерговим є визначення доцільності проведення саме обшуку та отримання дозволу на його проведення. Крім того, під час визначення доцільності проведення обшуку необхідно враховувати специфіку кожної ситуації, рівень загрози та можливі наслідки, адже в умовах обмежених ресурсів та високого рівня небезпеки на деокупованих територіях раціональне використання ресурсів, мінімізація ризиків та забезпечення безпеки всіх учасників є ключовими чинниками. Цей аспект повинен бути обов'язково врахований при визначенні доцільності проведення обшуку та потребує попередніх консультацій із військовими щодо можливості та необхідності перебування в тих чи інших місцях, адже велике скупчення людей або мобільних телефонів може привернути до себе увагу розвідки ворожих підрозділів.

Основними елементами підготовки до обшуку є:

– вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження;
– збір орієнтуючої інформації;
– визначення кола учасників обшуку;
– планування обшуку;
– підготовка науково-технічних засобів;
– підготовка клопотання й отримання ухвали слідчого судді.

Вивчення та аналіз матеріалів кримінального провадження. Роботу над матеріалами доцільно починати з первинних даних, покладених в основу початку досудового розслідування. Вивчення матеріалів кримінального провадження припускає аналіз даних, що містяться в протоколах різних С(Р)Д (огляду місця події, допиту та ін.). Особливу увагу слідчий повинен звернути на дані, що стосуються обстановки кримінального правопорушення, знарядь і засобів його вчинення.

Підготовка до проведення обшуку в житлі та іншому володінні особи охоплює такі заходи:

– визначення мети й завдань С(Р)Д;

– вивчення матеріалів кримінального провадження;

– підготовка клопотання про проведення обшуку й отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук;

– визначення учасників слідчої (розшукової) дії та формування СОГ;

– підготовка технічних засобів, зокрема засобів відеозапису;

– проведення робочих нарад із метою розподілу обов'язків між членами СОГ;

– складання плану проведення С(Р)Д.

Збирання орієнтуючої інформації – це комплекс дій, що передбачають одержання відомостей про умови майбутнього обшуку, об'єкти, що підлягають виявленню і вилученню, особу обшукуваного.

У контексті взаємодії слідчого й оперативних підрозділів, зокрема під час підготовчого етапу, взаємодія слідчого й оперативних працівників передбачає:

– збирання оперативними підрозділами інформації за допомогою оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів і засобів, ознайомлення з нею слідчого, планування подальшого плану розслідування;

– виконання доручень слідчого щодо відпрацювання об'єкта обшуку, зокрема встановлення місцезнаходження, власників, осіб, які тимчасово перебувають, способу проникнення тощо;

– збирання та вивчення даних про розшукувані об'єкти: їхні характерні ознаки, кількість, форма та індивідуальні особливості тощо;

– отримання слідчим відомостей, які буде використано як підстави для обґрунтування клопотання про дозвіл на проведення обшуку.

У криміналістичній літературі в низці випадків відзначається можливість попереднього особистого ознайомлення слідчого з об'єктом обшуку. Проте неможливість попереднього ознайомлення з місцем обшуку може бути зумовлена необхідністю дотримання конспірації, вимогою раптовості, дефіцитом часу, активними воєнни-

ми діями, проведенням С(Р)Д на деокупованих територіях, що містить у собі низку потенційних загроз для учасників СОГ тощо.

В умовах воєнного стану слідчим, дізнавачам необхідно враховувати певні складнощі, що виникають під час обшуку та вилучення об'єктів, а саме:

– тривалість і працемісткість процесу їх опису;

– велику кількість фрагментів залишків вибухових пристроїв, що істотно ускладнюють виявлення та вилучення речових доказів;

– значні відстані, на які під час вибуху на відкритій місцевості розлітаються фрагменти;

– наявність потерпілих, які потребують екстреної допомоги та евакуації;

– наявність вибухонебезпечних предметів;

– необхідність термінового проведення невідкладних аварійно-відновлювальних робіт;

– несприятливі погодні умови (при обшуку на відкритій місцевості) тощо.

Також ключовим при плануванні обшуку є збирання даних про особу обшукуваного, зокрема за такими ознаками:

– соціально-демографічні: соціальний стан, освіта, професія, рід занять, виробничий стаж, взаємини в колективі, родинний стан, дані про членів сім'ї, взаємини в сім'ї, матеріальне становище, житлові умови, найближче оточення, зв'язки, наявність зареєстрованої зброї та ін.;

– соціально-біологічні: стать, вік, стан здоров'я (наприклад фізичні вади тощо);

– етико-психологічні: моральні (погляди, переконання, прагнення, життєві очікування та ін.); інтелектуальні (обсяг знань, рівень розумового розвитку тощо); емоційні (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів, темперамент, стан емоційної збудженості, сила і темп реакцій на різноманітні подразники та ін.); вольові (цілеспрямованість, самовладання, рішучість та ін.);

– девіантні (вживання алкоголю, наркотиків, схильність до суїциду, наявність судимостей тощо).

Визначення кола учасників обшуку залежить від умов обшуку, особливостей об'єкта обшуку, складностей проведення пошукових дій. Зокрема, для охорони місця проведення обшуку, забезпечення безпеки його учасників необхідно запрошувати працівників кримінальної поліції; для виконання допоміжних дій (розкопування ґрунту, перенесення меблів, відкачування води та ін.) можуть бути запрошені представники громадськості.

На підготовчому етапі до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи формуються основи взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в складі СОГ. В. В. Топчій розглядає взаємодію як діяльність, що полягає в найбільш доцільному виборі й реалізації організаційних і тактичних заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для розв'язання завдань із протидії злочинності шляхом здійснення впорядкованих і взаємопов'язаних дій двох або більше суб'єктів.

Основними засадами взаємодії є такі:

1. Слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи членів групи мають однакову мету, спрямовану на швидке розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

2. Усі дії членів СОГ обов'язково узгоджують між собою під час розроблення єдиного плану.

3. Кожний з учасників СОГ діє в межах своїх повноважень і зберігає функціональну самостійність.

4. Робота в складі СОГ надає слідчому можливість якнайшвидше використати отримані оперативним шляхом дані, а оперативним співробітникам – інформацію, одержану під час проведення слідчих (розшукових) дій.

У порядку, визначеному ст. 71 КПК України, до участі в обшуку також може залучатися спеціаліст із метою надання допомоги слідчому чи прокурору шляхом:

– застосування технічних засобів пошуку, виявлення сховищ;

– проведення попередніх досліджень виявлених об'єктів (наприклад експрес-аналіз речовини щодо вмісту в ній наркотичних засобів);

– надання пояснень слідчому щодо властивостей виявлених об'єктів;

– консультування щодо правильного поводження зі знайденими предметами (саморобними вибуховими пристроями, зброєю тощо);

– фіксації ходу та результатів обшуку за допомогою технічних засобів;

– упаковування виявлених речей та документів;

– правильного опису в протоколі обшуку вилучених об'єктів;

– проведення вимірювань, складання, планів, креслень тощо.

Важливі організаційно-тактичні завдання, що стосуються підготовки до обшуку в житлі й іншому володінні особи, виконують на оперативних нарадах підрозділу. Відповідно до кількості створених СОГ розподіляють завдання між їхніми членами, готують пакети необхідних документів, надають засоби криміналістичної техніки, відеозапису та зв'язку. На оперативній нараді здійснюють розподіл працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, підрозділів криміналістичного забезпечення на СОГ, закріплені за конкретними адресами. Готують постанову про створення групи слідчих, а за необхідності – і групи прокурорів, які безпосередньо братимуть участь в обшуку. Зазвичай таке рішення приймають, коли планують обшукати декілька об'єктів одночасно. Важливо, щоб під час підготовки клопотання про дозвіл на обшук у ньому було перелічено всіх учасників СОГ. В ухвалі слідчого судді має бути зазначено всіх слідчих і прокурорів, тобто компетентних суб'єктів, які долучатимуться до безпосереднього проведення обшуку.

Ураховуючи всі тактичні особливості, старшому слідчої (слідчо-оперативної) групи слід здійснити низку організаційно-тактичних заходів, а саме:

– напередодні оперативної наради, опрацювавши списки осіб, які будуть залучені до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, за погодженням із керівництвом, сформувати окремі СОГ. Під час розподілу варто враховувати обсяги об'єктів, які будуть обшукані, кількість учасників групи;

– відповідно до кількості створених СОГ необхідно підготувати пакети документів, серед яких: ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук і дві її копії; бланки протоколу обшуку; роздруковані пам'ятки з правами й обов'язками осіб, які є учасникам обшуку; пакети для

упаковування вилученого майна; чисті аркуші. Слід підготувати відеозаписувальні технічні пристрої для кожної СОГ. З метою забезпечення оперативності та злагодженості проведення одночасних обшуків у житлі й іншому володінні особи слід забезпечити зв'язок між усіма СОГ.

Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксації відповідної С(Р)Д. Враховуючи особливості деяких видів обшуку, законодавець ставить додаткові вимоги щодо характеристик понятих. Так, під час проведення обшуку особи поняті повинні бути однієї статі з обшукуваним (ч. 5 ст. 236 КПК України).

У практичній діяльності органів досудового розслідування часто постають складнощі із залученням понятих до територіально віддалених місць, де буде проводитись обшук. Кримінальний процесуальний закон не містить заборон щодо пошуку понятих до моменту прибуття на місце проведення С(Р)Д. Залучення понятих на етапі підготовки, зокрема до моменту прибуття на місце обшуку, дасть змогу засвідчити їх особи без ризику втрати елемента раптовості проникнення до житла чи іншого володіння.

У зв'язку з широкомасштабною збройною агресією проти України, в умовах воєнного стану в багатьох випадках стало неможливим або проблемним залучення стороною обвинувачення незаінтересованих понятих до проведення вищевказаних слідчих (розшукових) дій, у яких участь понятих є обов'язковою. У зв'язку з цим законом України від 22 квітня 2022 р. №2201-IX до абз. 2 ч. 7 ст. 223 та абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України внесені законодавчі зміни, якими в умовах воєнного стану дозволено проводити обшук або огляд чи житла чи іншого володіння особи, обшук особи без понятих, але за наявності двох обов'язкових умов:

1) якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язане з потенційною небезпекою для їхнього життя;

2) фіксування слідчої дії доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Разом із тим сам факт оголошення на всій території України воєнного стану не є безумовною причиною невиконання вимог ч. 7 ст. 223 КПК України щодо обов'язкового залучення понятих під час проведення вказаних слідчих дій. Відсутність понятих при проведенні цих дій, скоріше, є винятком із загального правила, і слідчий, дізнавач, прокурор мають обов'язково зазначати в протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії про конкретні причини, якими на конкретний час, у конкретному місці (населеному пункті, районі, на вулиці) об'єктивно виявилося неможливим залучити не менше двох незаінтересованих понятих для проведення вищевказаних слідчих (розшукових) дій у зв'язку з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я.

Планування. До складання плану обшуку необхідно підходити диференційовано. Залежно від рівня складності майбутнього обшуку, його ситуаційної обумовленості, реальних можливостей слідчого план може бути усним або письмовим; стислим або розгорнутим. У складних випадках доцільно складати розгорнутий письмовий план обшуку.

План обшуку може супроводжуватися відповідним графічним матеріалом (схеми приміщення, плани входів і виходів із нього, замальовки місцевості та ін.). Такий матеріал є додатком до плану обшуку.

Підготовка до проведення обшуку в умовах воєнного стану передбачає такі особливості:

1. Оцінку ситуації та ризиків. Важливо врахувати, наскільки ситуація викликає резонанс у суспільстві, чи може операція бути ризикованою, а також визначити рівень проведення операції та ступінь залучення різних спецслужб. Розробити безпечні маршрути для входу та виходу з об'єкта. Це допоможе мінімізувати ризики для учасників обшуку. Використовувати методи SWOT-аналізу для оцінки сильних і слабких сторін, можливостей і загроз. Розробити декілька сценаріїв розвитку подій та відповідні плани дій. Це дозволить бути готовими до різних варіантів розвитку ситуації. В умовах бойових дій перед виїздом на обшук слідчому рекомендується підготувати маршрут, вивчити рельєф місцевості та забезпечити безпеку членів групи

і супровід. Інформацію про розташування військових об'єктів, зони активних бойових дій, мінні загорожі тощо можна отримати від військового командування на місці дислокації. Практика свідчить, що працівники поліції узгоджують можливість проведення С(Р)Д із командуванням відповідних військових підрозділів.

Якщо ситуація є високоризиковою, необхідно проаналізувати, які контррозвідувальні заходи можуть знадобитись, які служби слід залучити. Встановити локацію, провести спостереження за нею за допомогою оперативних працівників, за потреби здійснити розмінування, підключити до цього етапу служби безпеки та саперів для аналізу та контролю локації, встановлення входів і виходів із локації тощо. Це допоможе виявити потенційні ризики та розробити стратегії для їхньої мінімізації. Розробити декілька сценаріїв розвитку подій та відповідні плани дій. Це дозволить бути готовими до різних варіантів розвитку ситуації. Крім того, слід використовувати сучасні технології, такі як дрони, тепловізори та інші засоби, для підвищення ефективності. Це дозволить отримати додаткову інформацію та підвищити точність дій.

2. Запобігання витоку інформації. На деокупованих територіях, що знаходяться близько до лінії фронту, існує значний ризик витоку інформації та відстеження дій правоохоронних органів. Це зумовлено як географічною близькістю до зони бойових дій, так і наявністю ворожих агентів і колаборантів поміж місцевого населення. Маскування діяльності правоохоронних органів, включно з використанням цивільного одягу та транспорту для пересування, а також організацією фіктивних операцій для відволікання уваги ворога, допомагає зберегти безпеку. Захист інформації шляхом використання шифрування для передачі важливої інформації та обмеження доступу до конфіденційної інформації серед особового складу також є критично важливими заходами. Крім того, слід виключити наявність співробітників на локації, а також пересування містом у великих групах, у формі або тактичному одязі. Слід використовувати спеціалізовані програми для обміну інформацією в реальному часі, як захищені месенджери або системи управління проєктами.

Таким чином, підхід до проведення обшуків на деокупованих територіях повинен бути гнучким і враховувати специфіку кожної ситуації, рівень загрози та можливі наслідки. Це дозволить ефективно використовувати ресурси та мінімізувати ризики для всіх учасників процесу.

3. Забезпечення безпеки проведення. Усі учасники обшуку повинні бути забезпечені належним захисним спорядженням, зокрема бронежилетами, шоломами та іншими засобами індивідуального захисту. Дозволяється проводити обшук виключно після підтвердження відповідними спеціалістами (вибухотехніками / саперами) відсутності небезпечних вибухових матеріалів на території місця проведення обшуку відповідно до положень наказу МВС України від 19 серпня 2019 р. № 691 «Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України».

Що стосується *науково-технічних засобів* обшуку, то їх варто поділити на обов'язкові та допоміжні.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису, що передбачає використання відповідних технічних засобів. Таким чином, до обов'язкових технічних засобів варто віднести службові фото- та відеокамери і відповідні флеш-накопичувачі, а також будь-які доступні технічні засоби в умовах воєнного стану (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Допоміжними науково-технічними засобами обшуку є: освітлювальні прилади, інструменти для розкопування і відкриття сховищ, металошукачі, трупошукачі, ультрафіолетові освітлювачі, переносні рентгенівські апарати, багри тощо. Отже, до допоміжних варто зараховувати такі засоби, що не є обов'язковими під час проведення кожного обшуку, проте є необхідними в конкретних кримінальних провадженнях.

Зокрема, засоби пошуку металевих об'єктів призначені для виявлення холодної й вогнепальної зброї, куль, гільз і патронів, знарядь злому, металевих грошей, коштовностей із благородних металів, інших металевих предметів. Для пошуку зазначених об'єктів, захованих

у конструкціях будинків і споруд, а також на відкритій місцевості, правоохоронні органи забезпечуються металошукачами типу «ІМП» та «Ірис». Для пошуку металевих об'єктів у воді розроблено прилад «Ірис-П», що дозволяє водолазу вести пошук на глибині до 40 метрів. Для виявлення металевих виробів в одязі, ручній поклажі, меблях застосовується малогабаритний електронний металошукач «Гама». З пошуковою метою у слідчій практиці широко застосовуються металеві щупи для обстеження м'яких меблів і ємностей із сипучими речовинами, а також трали для виявлення у водоймах трупів та викинутих до них різних речей.

Однією з особливостей проведення обшуку під час воєнного стану є можливість слідчого здійснювати фіксацію доступними технічними засобами без складання відповідного протоколу (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України). Однак у подальшому він має бути складений протягом 72 годин. Таким чином, готуючись до проведення обшуку, слідчий, ураховуючи всю специфіку запланованої слідчої (розшукової) дії, попередньо визначає: чи буде обшук фіксуватись у паперовий протокол на місці проведення, чи фіксація буде проводитися доступними технічними засобами з подальшим складанням протоколу протягом встановленого законодавцем часу. Це рішення буде впливати на тактику проведення обшуку, зокрема й на оснащення СОГ.

Заключним етапом підготовки до обшуку є *підготовка клопотання й отримання ухвали суду*. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого є орган досудового розслідування. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинне містити відомості:

1) про найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;

3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

4) підстави для обшуку;

5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;

6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває;

7) індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням;

8) обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування в добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України, або за допомогою інших С(Р)Д, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших С(Р)Д. Зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукання знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України).

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, ст. 233 КПК України передбачено проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

Разом із тим, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 27 липня 2022 р., введено екстраординарний порядок надання дозволу на проведення обшуку, згідно з яким повноваження

слідчого судді виконує керівник відповідного органу прокуратури, а клопотання про дозвіл на обшук ініціюється за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором. Ця норма застосовується виключно за відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень, передбачених ст. 234 КПК України, в умовах воєнного стану. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді.

6.3. Особливості тактики обшуку під час робочого етапу за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану

З урахуванням завдань, що послідовно вирішуються під час обшуку, виділяють три стадії його робочого етапу:

1) попередня стадія;

2) оглядова стадія;

3) детальна стадія.

Попередня стадія включає в себе прибуття до об'єкта обшуку та проникнення до нього.

В умовах воєнного стану дозволяється здійснювати обшук виключно після підтвердження відповідними спеціалістами – вибухотехніками чи саперами відсутності небезпечних вибухових пристроїв на території місця проведення огляду. Таке місце рекомендується одразу окреслити вказаному спеціалісту й отримати інформацію щодо безпечної зони та знешкоджених небезпечних предметів.

До об'єкта обшуку СОГ повинна прибути так, щоб не бути поміченою обшукуваною особою.

Слідчий, прокурор формують СОГ, до складу якої можуть входити:

– працівники оперативних підрозділів;

– спеціалісти-криміналіст;

– спеціалісти-вибухотехніки чи сапери;

– спеціалісти з питань застосування військової авіації, ракетних військ та артилерії, які запрошуються з відповідних військових частин або органів військового управління для надання допомоги у визначенні ймовірних напрямів обстрілу, що призвели до загибелі чи поранення осіб або пошкодження чи знищення об'єктів, встановлення типів озброєння, що використовувалося для здійснення обстрілів;

– судово-медичний експерт або лікар;

– оператор безпілотного літального апарату для дистанційного сприйняття навколишньої обстановки та в реальному часі з передачею її на землю;

– кінолог зі службово-пошуковим собакою.

За необхідності можуть залучатися й інші учасники:

– співробітники ДСНС;

– військові як місцеві провідники;

– фахівці з оцінювання вартості пошкодженого чи знищеного майна, встановлення його орієнтовної вартості;

– волонтери або співробітники моргу, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та особи, які проводитимуть роботи з розкопування могил.

Транспортні засоби, на яких прибули члени групи, має бути залишено в місцях, що виключають можливість їх виявлення зацікавленими особами. У необхідних випадках поява групи повинна бути певним чином зашифрована (наприклад під виглядом членів житлово-експлуатаційної комісії, яка оглядає стан будинку).

Зосередження біля об'єкта обшуку має проходити швидко, безшумно. За наявності значної кількості учасників їхнє проникнення до об'єкта обшуку здійснюється по одній-дві особи. Якщо об'єктом обшуку є квартира в багатоповерховому будинку, бажано щоб частина учасників на ліфті або (та) по східцях піднялися вище потрібного поверху, а потім у визначений час спустилися до потрібного місця.

Забезпечення особистої безпеки учасників СОГ на місці обшуку є першочерговим. Тому під час проведення обшуку за особливого

режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану важливим є дотримання таких рекомендацій:

– учасники СОГ за необхідності забезпечуються індивідуальними засобами балістичного захисту (бронежилет, шолом), броньованими автомобілями тощо;

– спеціалісти-вибухотехніки або сапери попередньо мають дослідити місцевість або приміщення і за потреби знешкодити вибухові пристрої, інші вибухонебезпечні предмети та визначити безпечні зони.

Розпорядження і вказівки спеціалістів-вибухотехніків або саперів на місці події щодо безпечної поведінки при поводженні з вибуховими матеріалами, визначення небезпечних зон для людей є обов'язковими для виконання всіма громадянами та учасниками огляду.

Окремо потрібно звернути увагу на те, що для забезпечення безпеки членів СОГ та запобігання можливим остаточним руйнуванням споруд і приміщень, пошкодженим унаслідок вибуху, під час їх огляду необхідно надавати перевагу застосуванню дистанційних засобів фото-, відеозйомки, зокрема квадрокоптерів, особливо всередині масивних сховищ, ангарів тощо.

Розташовуватися членам групи на сходовій клітині необхідно таким чином, щоб виключити можливість бути виявленими через дверне вічко чи замковий отвір як із квартири, де буде проводитись обшук, так і з квартир сусідів.

При проведенні обшуку в комунальній квартирі або в квартирі, яка має загальні вхідні двері з сусідськими, дзвонити слід не обшукуваному, а кому-небудь із сусідів.

Виставлений пост поблизу об'єкта обшуку (під вікнами багатоповерхового будинку) повинен бути розташований таким чином, щоб постовий міг нести охорону і своєю присутністю не насторожив осіб, які можуть прибути до обшукуваного.

У випадках перебування в квартирі собаки або іншої тварини, яка може попередити свого власника про появу учасників обшуку, проникнення до житла слід передбачити тоді, коли ця тварина знаходиться на прогулянці, або запросити особу, яка не викличе у тварини ніякої реакції. В окремих випадках проникнення до обшукуваного при-

міщення необхідно прив'язати до того моменту, коли хто-небудь з проживаючих відчинить двері, щоб вийти (зайти) з квартири.

Після відкривання мешканцем квартири вхідних дверей слід дочекатись їх відкриття на відстань, яка перешкоджатиме її швидкому закриттю. У випадку фіксації вхідних дверей ланцюжком, мету свого візиту слід пояснити тоді, коли двері будуть відчинені повністю та буде виключена можливість перешкоджання входу до приміщення членів СОГ.

Входити до обшукуваного приміщення необхідно всією групою, включаючи понятих. Після цього особа, яка керує обшуком, називає себе, пред'являє службове посвідчення, знайомить обшукуваного з ухвалою слідчого судді та надає її копію. У постанові не повинно бути даних, розголошення яких може перешкодити проведенню інших С(Р)Д (наприклад, коли в одній ухвалі вказується декілька осіб у яких необхідно провести обшук). Особам, у яких проводиться обшук, понятим, а також іншим учасникам повинно бути роз'яснено їх право бути присутніми під час проведення всіх дій та робити заяви з приводу цих дій, які підлягають занесенню до протоколу. Спеціалісту, перекладачу, понятим, крім того, роз'яснюються їхні обов'язки.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце проведення обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку.

Кримінальним процесуальним законодавством України в умовах воєнного стану передбачено обов'язок слідчого, прокурора забезпечити участь захисника у проведенні обшуку, у тому числі в разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника. Дана норма ст. 615 КПК України сьогодні є досить доречною, зважаючи на той факт, що проведення обшуку в нічний час часто унеможливлює безпосередню присутність захисника під час проведення саме «нічного» обшуку через запровадження комендантської години на території України [11, с. 348–349].

Далі слідчий пропонує обшукуваній особі добровільно видати об'єкти, вказані в ухвалі слідчого судді, а також інші речі та докумен-

ти, що мають значення у кримінальному проваджені. Якщо вони видані особою добровільно і немає підстав вважати, що обшукувана особа приховує розшукувані об'єкти, то в низці випадків буває достатнім обмежитися вилученням виданого та не проводити подальших пошуків. Водночас при цьому слід враховувати, що іноді обшукувані особи добровільно видають частину розшукуваних об'єктів, розраховуючи, що цим вони введуть слідство в оману та відвернуть проведення у них обшуку.

Оглядова стадія. У результаті ознайомлення з обстановкою слідчий отримує нові дані про розташування та особливості приміщення, визначає найбільш вірогідні місця знаходження розшукуваних об'єктів, звертає увагу на місця, які потребують особливого обстеження, виконання робіт великого обсягу, застосування спеціальних пошукових засобів та прийомів.

На цій стадії слідчий остаточно визначається з порядком проведення обшуку (найбільш ефективною послідовністю і тактикою його проведення), розподіляє обов'язки між членами СОГ, готує необхідні технічні засоби пошуку.

Детальна стадія. Це найбільш складна та відповідальна стадія обшуку, оскільки вона передбачає обстеження місця проведення обшуку та пошук розшукуваних об'єктів. На цій стадії реалізується найбільше тактичних прийомів обшуку. Зупинімося на тактичних прийомах обшуку, які найчастіше застосовуються в криміналістичній практиці:

1. *Послідовний та вибірковий прийоми обстеження*. При послідовному обстеженні слідчий під час обшуку рухається в обраному напрямі та оглядає всі об'єкти, що зустрічаються, по черзі, переходячи від одного до іншого. При вибірковому обстеженні в першу чергу досліджуються місця найбільш вірогідного зберігання розшукуваних об'єктів.

2. *Одиночний та роздільний пошуки*. Прийоми обираються залежно від кількості осіб, які проводять обшук (один слідчий чи разом з іншим слідчим або оперативними співробітниками).

3. *Сумісний та роздільний пошуки*. При сумісному пошуку слідчий приймає на себе, наприклад, тактичну сторону обшуку, а помічник

(спеціаліст-криміналіст) – технічну. Роздільний пошук означає самостійність дій кожної особи, яка здійснює пошук, що потребує від них відповідної підготовки.

4. *Паралельне та зустрічне обстеження*. Паралельне обстеження застосовується у просторому приміщенні або на ділянці місцевості. Якщо приміщення захаращене предметами обстановки, більш зручним буде зустрічний обшук: перша особа, яка здійснює пошук, рухається вздовж однієї зі стін приміщення (наприклад праворуч від вхідних дверей), друга – вздовж іншої (ліворуч від вхідних дверей). Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення.

5. *Обстеження без порушення та з порушенням цілісності об'єктів, що перевіряються*. В останньому випадку можуть зламуватися сховища, розпорюватися обшиття меблів або шви на одязі, розкриватися вмонтовані в стіни тайники тощо.

6. *Порівняння однорідних предметів*. У результаті порівняння нерідко виявляється невідповідність внутрішніх та зовнішніх розмірів предметів або частин приміщень, що може вказувати на наявність тайників.

7. *Мікрообшук* – використання під час обшуку оптичних приладів (наприклад, різноманітних луп), розрахованих на виявлення найдрібніших слідів, ознак та об'єктів, що становлять інтерес для слідства.

8. *Спостереження* за поведінкою учасників обшуку. Воно є необхідним:

по-перше, для забезпечення визначеного порядку під час обшуку, безпеки учасників обшуку, збереження знайдених під час обшуку об'єктів та успішного виконання учасниками обшуку своїх обов'язків;

по-друге, для контролю за діями осіб, які здійснюють пошук, за повнотою та якістю обшуку;

по-третє, для виявлення мимовільних реакцій обшукуваного та інших осіб, які перебувають у місці проведення обшуку, що може вказувати на місце переховування розшукуваних об'єктів.

Щоб спостереження за обшукуваним та іншими особами, які перебувають на місці проведення обшуку, було більш ефективним, його доцільно доручати спеціально визначеному для цієї мети працівнику підрозділу кримінальної поліції.

6.4. Фіксація ходу і результатів обшуку за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану

Від повноти й об'єктивності фіксації перебігу і результатів обшуку залежить доказове значення цієї С(Р)Д. Під час проведення обшуку складається протокол відповідно до вимог ст. 104 КПК. Протокол обшуку складається з трьох частин: вступної, описової, заключної.

У *вступній частині* зазначаються:

– назва С(Р)Д;

– місце, час її проведення (час початку та закінчення);

– особа, яка проводить С(Р)Д (прізвище, ім'я, по батькові, посада);

– найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

– усі особи, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);

– підстави для провадження обшуку, посилання на статті кримінального процесуального закону, вимоги яких дотримано;

– вказівка на роз'яснення особам, присутнім під час обшуку, їхніх прав та обов'язків, у тому числі робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу;

– інформація про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

Описова частина протоколу обшуку має бути складена з дотриманням логіки викладення подібних процесуальних документів, відповідати вимогам системності й послідовності.

В описовій частині фіксується:

– те, що особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі пред'явлена ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук і надана її копія;

– дані про отримання добровільної згоди власника на обшук, що підтверджується його підписом;

– пропозиція слідчого чи прокурора добровільно видати зазначені в ухвалі слідчого судді об'єкти;

– послідовність дій слідчого;

– відомості, важливі для кримінального провадження.

Описова частина протоколу містить відомості про об'єкти пошуку, умови їх зберігання і засоби маскування. У разі виявлення схованки потрібно докладно описати її зовнішній вигляд, розміри, форму, особливості конструкції, місце знаходження, способи маскування тощо. У протоколі необхідно докладно викласти відомості про виявлені речі та документи (їх загальні та окремі ознаки – назва, розмір, форма, вага, колір, маркування, позначки, номери, пошкодження та ін.), місця їх перебування. У разі вилучення виробів із дорогоцінних металів у протоколі вказують назву виробу, його родові та індивідуальні ознаки, колір або відтінок, розмір, кількість, особливості окремих частин. Про виготовлення виробу з дорогоцінного металу, свідчить насамперед наявність відповідного клейма (проби).

Однак при цьому необхідно мати на увазі, що виявлене клеймо може виявитися підробленим, тому не варто називати дорогоцінності «золотом», «платиною» або «діамантами». У протоколі в цьому випадку достатньо зазначити колір, розміри, форму, кількість об'єктів, наявність проб тощо.

Усі технічні засоби, що застосовувались у процесі обшуку, повинні бути відображені в протоколі із зазначенням найменувань, типів і видів приладів та пристосувань.

У *заключній частині* повинні міститися відомості про виявлені, вилучені та/або видані речі й документи, були перераховані їхні загальні ознаки – назва, кількість, матеріал, з якого вони виготовлені, з урахуванням того, наскільки точно це може бути визначено під час обшуку, а також індивідуальні ознаки (розмір, вага, колір кожного предмета чи документа та ін.), як вони упаковані та опечатані, кому і що було передано на відповідальне зберігання.

При вилученні у процесі обшуку великої кількості об'єктів складається спеціальний опис, про що вказується у протоколі. Опис –

не просто додаток до протоколу, а його складова частина, оскільки відомості, що в ньому містяться, мають таке ж доказове значення, як і обставини, зафіксовані у протоколі.

Якщо від осіб, у присутності яких проводився обшук, надійшли заяви, зауваження і доповнення, вони також підлягають занесенню до протоколу. Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу, про що в ньому також робиться відповідний запис.

Протокол складається у двох примірниках. Обидва примірники підписують усі учасники, які брали участь у проведенні обшуку. Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підпису, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а за його відсутності – понятих.

Другий примірник протоколу обшуку, а також другий примірник опису вручається особі, у якої проведено обшук, а за її відсутності – іншій присутній особі. При проведенні обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу і опису вручається представникові підприємства, установи або організації.

Обшук житла чи іншого володіння особи в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України).

Додатками до протоколу обшуку можуть бути:

– спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

– письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні цієї процесуальної дії;

– аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

– ілюстративні та фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколу повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження і засвідчені підписами слід-

чого, прокурора, спеціалістів та інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Відповідно до положень ст. 615 КПК України, щодо фіксації обшуку варто зазначити, що за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72 годин із моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій. Таким чином, в умовах воєнного стану безпосередня фіксація проведення обшуку може здійснюватись лише за допомогою доступних технічних засобів, без складання відповідного протоколу. Однак у подальшому він має бути складений протягом 72 годин. Це положення має низку тактичних переваг у контексті забезпечення безпеки учасників обшуку, зокрема:

– в умовах воєнного стану, зокрема під час оголошення повітряної тривоги в регіоні, де проводиться обшук, СОГ має змогу проводити менше часу на місці обшуку, що може бути потенційно небезпечним для учасників обшуку;

– СОГ має змогу більшою мірою концентрувати свою увагу на практичному виконанні завдань обшуку, причому процесуальне закріплення відбувається вже за сприятливіших умов, у безпечному місці.

Розділ VII

ТАКТИКА ЗНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ І ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІЇ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ, ЧИ ЗАСОБІВ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

7.1. Загальні положення зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану

Успішне виконання завдань кримінального провадження залежить від забезпечення підрозділів досудового розслідування, прокуратури та суду компетентними й висококваліфікованими фахівцями, здатними втілити демократичні правничі ідеї та дотримуватися міжнародних стандартів щодо захисту прав людини у правозастосовній діяльності. Невід'ємним компонентом комплексної підготовки поліцейських, юристів-практиків є опанування навчальних дисциплін із правничих спеціальностей. Від кваліфікованого професійного підходу до проведення С(Р)Д залежить подальший напрям розслідування, визначення завдань та алгоритмів дій відповідно до слідчої ситуації.

Для полегшення засвоєння здобувачами вищої освіти питань щодо тактики проведення С(Р)Д під час розслідування кримінальних правопорушень підготовлено навчальний посібник, одним із ключових

питань якого є тактика зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану. Слід акцентувати увагу на тому, що висвітлено окремі аспекти, які мають рекомендаційний характер і не обмежують здатності здобувача вищої освіти застосовувати комплексний підхід до вивчення тематичної літератури. Опанування змісту викладеної інформації дасть можливість цільовій аудиторії отримати базові знання з тактики зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану, що рекомендовано збалансовано поєднувати з фундаментальними правничими знаннями відповідно до викликів сьогодення.

Передусім підкреслимо тенденції розвитку криміналістичної науки з урахуванням різних факторів, зокрема інтеграційних процесів та міждисциплінарного характеру досліджень, науково-технічного прогресу, проблем формалізації наукових знань, поглиблення процесів технологічних досліджень і кримінального судочинства, упровадження сучасних цифрових технологій (цифровізації кримінального судочинства), взаємодії науки і практики, активізації практичної реалізації криміналістичних досліджень, а також з огляду на сучасні загрози суспільству. Так, за умов дії правового режиму воєнного стану криміналістика має такі риси: розширення меж впливу криміналістики; технологізація та цифровізація криміналістики; уніфікація криміналістичних знань; пріоритезація розслідування кримінальних правопорушень; упровадження інновацій та активне використання технологій штучного інтелекту. З огляду на вищезазначене слід зауважити, що криміналістичні знання є запорукою успішного проведення С(Р)Д та цілком впливають на розслідування кримінальних правопорушень.

С(Р)Д є особливим способом збирання, аналізу та перевірки доказів у кримінальному провадженні. Додержання кримінального процесуального законодавства та криміналістичних методик під час проведення С(Р)Д забезпечує всебічне, повне та неупереджене встановлення обставин кримінального провадження, розслідування

кримінальних правопорушень і виконання завдань кримінального процесу в цілому.

Нині розслідування кримінальних правопорушень має свою специфіку, що полягає в дії правового режиму воєнного стану, а це своєю чергою утворює нові виклики для слідчих, прокурорів, суддів й інших учасників кримінального процесу, зокрема у ході проведення С(Р)Д. Підвищена завантаженість слідчого, прокурора зумовлена не лише криміногенною обстановкою та обсягом кримінальних проваджень, а й додатковими факторами, зокрема внесенням в ЄРДР відповідно до ст. 214 КПК України, зайвою формальністю кримінального процесу, наприклад необхідністю попереднього погодження прокурором клопотання слідчого про проведення С(Р)Д чи заходів забезпечення кримінального провадження, зовнішній контроль за діями слідчого. Так, під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану як на національному, так і на міжнародному рівнях слід враховувати особливості тактики проведення слідчих дій, обсяг застосування нових спеціальних знань та навичок тактики дій, а також криміналістичне забезпечення з огляду на найкращий світовий досвід.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р. №2137-IX внесено зміни до чинного КПК України, який доповнено ст. 245[1] КПК України, що регламентує С(Р)Д, – «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису». Цю С(Р)Д було ініційовано з метою забезпечення повноти імплементації Конвенції про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р., а також для підвищення ефективності досудового розслідування. Слід зауважити, що в межах міжнародного співробітництва з розслідування транснаціональної злочинності члени спільної слідчої групи (прокурори, слідчі) можуть проводити зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису під час розслідування кримінальних правопорушень, забезпечуючи ефективність ви-

конання завдань кримінального процесу. Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий, прокурор, зокрема у складі спільної слідчої групи, стикаються з необхідністю виявляти, вилучати, досліджувати та використовувати дані з технічних приладів і технічних засобів, зокрема з функціями автоматичної фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. Вищезазначена С(Р)Д може вплинути на хід досудового розслідування, забезпечуючи належне міжнародне співробітництво з розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі в умовах дії воєнного стану.

Зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису – це С(Р)Д, що полягає в одержанні слідчим, прокурором від особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів або засобів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, копій фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, у тому числі в автоматичному режимі, за винятком місць, що належать до приватних помешкань осіб.

У наукових працях висвітлено дві ключові підстави проведення вищезазначеної С(Р)Д, а саме: по-перше, фактичну, що передбачає необхідність виявлення, збирання й перевірки доказів шляхом проведення С(Р)Д з метою встановлення обставин кримінального правопорушення за наявності різних фактичних даних; по-друге, процесуальну – для збирання доказів, наприклад, шляхом зняття показань із технічних приладів, підставою є рішення, винесене в процесуальному акті уповноваженою особою (слідчим, прокурором), відповідно до фактичних даних та норм кримінального процесуального законодавства. Крім цього, виокремлюють правові підстави для проведення зняття показань – сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом умов, які надають слідчому, прокурору право проводити окрему С(Р)Д. Ще однією з класифікацій підстав є поділ останніх на дві категорії: фактичну та юридичну. До фактичної підстави проведення цієї С(Р)Д належать відомості про те, що показання технічних приладів та технічних засобів, які мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису умі-

щують інформацію, що може мати значення для кримінального провадження. Тож до юридичних підстав віднесено постанову слідчого, прокурора.

Загальна процесуальна характеристика зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису полягає в тому, що показання технічних приладів і технічних засобів одержуються від особи, яка є їхнім власником або володільцем. Слід наголосити на тому, що інформація, розміщена на приладах чи засобах, повинна мати значущість для кримінального провадження, наприклад відомості, що зможуть допомогти встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, відшукати речові докази, встановити інші обставини, що підлягають доказуванню.

Специфічною ознакою вищезазначеної С(Р)Д є те, що технічні прилади або засоби мають перебувати в публічно доступних місцях, до яких можна правомірно увійти та перебувати без отримання на це згоди власника або володільця. Насамперед до них належать місця, які використовують особи для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів, конференцій (наприклад вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, ресторани, музеї, пляжі, транспортні засоби громадського користування, ділянки лісу, парки, пасажирські потяги, літаки тощо).

Зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора, а не ухвали слідчого судді. Постанова слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису повинна містити (ч. 4 ст. 245^1 КПК України): 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) відомості про власника або володільця відповідних приладів або засобів; 3) період часу, за який має бути здійснено зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису.

У разі необхідності для проведення цієї С(Р)Д залучається спеціаліст. Оскільки копіювання інформації тісно пов'язане з технічним складником, то законодавець передбачив можливість залучення спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати безпосередню технічну допомогу й складати довідки з питань, що належать до сфери його знань. Після створення копій записів на носії, вони надаються слідчому, прокурору. Відповідно до положень п. 25 ст. 3 КПК України спеціаліст – це учасник кримінального провадження, який має право надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245[1] КПК України. З урахуванням дискреційного права щодо залучення спеціаліста, перевагу під час проведення цієї С(Р)Д слід надавати участі спеціаліста, оскільки існує ризик втрати інформації, що може мати значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення.

Безпосереднє зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису здійснюється у присутності слідчого, прокурора шляхом: 1) самостійного копіювання особою, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів; 2) копіювання такою особою за участю спеціаліста відповідних записів на носії, які надаються слідчим, прокурором; 3) надання таких копій власником або володільцем на власних носіях за бажанням такої особи. Віддаючи перевагу залученню спеціаліста для виконання цієї С(Р)Д, слідчий чи прокурор убезпечать себе від можливих ризиків. Проте винятком можуть становити випадки добровільної передачі власником або володільцем такої інформації за їх клопотанням, проханням, зверненням тощо. Також із метою забезпечення допустимості отриманого доказу процесуальний порядок зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису повинен бути зафіксований у протоколі відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 103 та ст. 104 КПК України.

Існує дві форми отримання показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису,

чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, а саме: 1) безпосереднє зняття, що здійснюється на надані слідчим, прокурором носії в один із таких способів: власник або володілець відповідних приладів та засобів самостійно копіює дані у присутності слідчого, прокурора; особа, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, копіює дані за участю спеціаліста відповідно до ч. 2 ст. 245[1] КПК України; 2) надання копій показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису на носіях власника або володільця відповідних приладів і засобів (ч. 5 ст. 245[1] КПК України). У цьому випадку позначку про виявлене бажання власника або володільця надати копії показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису на належних йому носіях має бути внесено в протокол. Так, копіювання здійснюється у присутності слідчого або прокурора власником чи володільцем або за участю спеціаліста. Зняття показань може здійснюватися за допомогою різних технічних приладів, які мають датчики, сенсори, вимірювальні прилади, комп'ютери і програмне забезпечення, підключені до технічного обладнання або безпровідні, для отримання даних. Аналіз ст. 245[1] КПК України вказує на те, що до технічних приладів, технічних засобів можна віднести будь-які прилади та засоби, які мають функцію фото-, кінозйомки, відеозапису, крім цього, запис може бути як в автоматичному, так і не в автоматичному режимі. Також технічним приладом може бути мобільний телефон, адже він має функцію фотозйомки та відеозапису. Окрім того, до технічних приладів і технічних засобів, з яких можуть бути зняті показання, можуть належати автомобільні відеореєстратори, безпілотні літальні апарати, призначені для виконання польоту без пілота на борту та здійснення фото- або кінозйомки чи відеозапису; технічні прилади та засоби (портативні відеореєстратори), якими оснащено підрозділи Національної поліції України з метою здійснення автоматичної фото- і кінозйомки чи відеозапису; стаціонарні системи, які встановлюються в публічно доступних місцях та призначені для здійснення фото- і кінозйомки, відеозапису з метою охорони

публічної безпеки чи власності, безпеки дорожнього руху, фіксації правопорушень тощо. Особливістю технічних приладів і технічних засобів є те, що вони здійснюють кінозйомку або відеозапис, тобто фіксацію динамічних властивостей об'єктів, подій, явищ за допомогою кіно- або відеокамери, у тому числі в автоматичному режимі. Як відомо, кінозйомка здійснюється на фотоматеріалах, відеозапис – на цифрових носіях інформації. У свою чергу фотозйомка забезпечує статичне зображення окремої події.

Розгляньмо тактичні особливості зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису на окремих його етапах проведення.

7.2. Підготовчий етап зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану

Підготовчий етап проведення С(Р)Д – зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245[1] КПК України) охоплює кілька елементів, а саме:

– ознайомлення з нормативним забезпеченням – національним і міжнародним законодавством;

– підготовка обладнання (перевірка технічного стану, що використовується для зняття показань – фотоапарати, відеокамери, реєстратори тощо, а також забезпечення додаткових аксесуарів – акумуляторів, карт пам'яті, штативів). Передусім необхідно здійснити огляд зовнішнього стану, а також перевірити функціональні налаштування (перевірка корпусу, об'єктивів, дисплеїв та інших видимих частин на наявність пошкоджень; увімкнення пристроїв,

перевірка роботи основних функцій – зйомка, запис, збереження даних; зарядка та підготовка акумуляторів, у тому числі запасних, у разі проведення С(Р)Д протягом тривалого часу; підготовка та перевірка носіїв даних, зокрема наявність вільного місця на картах пам'яті, за необхідності – забезпечення додаткових карт пам'яті; роздільна здатність та якість зйомки, дата і час для відображення точності події). Також слід звернути увагу на підготовку додаткового обладнання – штативів, стабілізаторів, освітлення. Рекомендовано провести попередню зйомку в тестовому форматі, щоб перевірити налаштування та якісні показники знятих матеріалів задля виявлення можливих проблемних питань і запобігання їм;

– планування процесу проведення С(Р)Д – визначення місця й часу зняття показань, складання постанови слідчого, прокурора, що містить вихідні дані про кримінальне провадження, власника або володільця приладів, а також період, протягом якого має бути здійснено зняття показань, оцінка слідчої ситуації та виникнення ризиків з урахуванням активності ведення бойових дій на певній території;

– залучення спеціалістів (за потреби) для здійснення зняття або аналізу отриманих даних;

– проведення інструктажу для учасників, які братимуть участь у знятті показань (у тому числі членів спільної слідчої групи), щодо правил та процедури зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису.

На підготовчому етапі проведення цієї С(Р)Д до тактичних особливостей належать: 1) проведення огляду місця події, під час якого фіксується розташування камер зовнішнього відеоспостереження, тому що в їхній об'єктив можуть потрапити окремі дані, що свідчитимуть про обставини вчинення кримінально протиправних діянь; 2) з'ясування інформації (наприклад, в очевидців події наявні фото-, відеоматеріали, аудіозаписи з окремими обставинами події, щодо якої здійснюється розслідування); 3) витребування даних про розташування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, на певній території; 4) отримання згоди власника або володільця відповідних приладів і засобів на на-

дання їхніх копій; 5) залучення спеціаліста з метою забезпечення копіювання показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, вирішення інших питань; 6) підготовка технічних засобів і програмного забезпечення для копіювання; 7) складання постанови про зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису тощо.

7.3. Робочий етап зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану

Робочий етап проведення С(Р)Д – зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245[1] КПК України) охоплює кілька елементів, а саме:

– пред'явлення постанови особі, яка є власником або володільцем відповідних технічних приладів чи засобів;

– зняття показань, що здійснюється у присутності слідчого або прокурора. У свою чергу власник або володілець технічних приладів та засобів самостійно копіює необхідні записи або робить це за участю спеціаліста на носії, який надано слідчим або прокурором;

– особливості зняття показань із технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, в кримінальному провадженні залежать від місця, де ці прилади використовувалися. Зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису відбувається, як правило, за місцезнаходженням цих пристроїв у присутності слідчого, прокурора, інших учасників кримінального провадження. Якщо це публічне місце, то ключо-

вими аспектами, які необхідно врахувати для проведення С(Р)Д, є доступність. Наприклад, на вулиці, у парках, торговельних центрах зняття показань здійснюється без особливих обмежень. Однак слід акцентувати увагу на проведенні С(Р)Д в умовах дії воєнного стану, зокрема на територіях, де ведуться активні бойові дії. Також у публічних місцях можливе використання записів, зроблених в автоматичному режимі, наприклад із камер відеоспостереження. У випадку проведення цієї С(Р)Д у приватному помешканні, наприклад житловому будинку чи квартирі, зняття показань потребує додаткових юридичних підстав, наприклад на підставі ухвали слідчого судді на отримання тимчасового доступу до речей і документів або проведення обшуку. Окрім цього, акцентуємо увагу на захисті приватного життя осіб, які проживають у цих помешканнях;

– зняття показань рекомендовано здійснювати в денний період, оскільки воно проводиться за добровільною згодою володільця технічного засобу з метою уникнення створення дискомфортної ситуації для особи. Зняття показань технічних приладів і засобів дає змогу отримати об'єктивну інформацію про їхню роботу, параметри та стан;

– забезпечення точної фіксації деталей події, місця події, виявлення інформації, яка може мати доказову значущість для подальшого розслідування кримінального правопорушення.

7.4. Фіксація ходу й результатів зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану

Фіксація ходу та результатів С(Р)Д – зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки,

відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245[1] КПК України) охоплює кілька елементів, а саме:

– складання протоколу відповідно до вимог ст. 104 КПК України. У протокол необхідно внести відомості про умови та порядок проведення С(Р)Д, а також обов'язково зазначити, на який носій було здійснено копіювання. Носій є додатком до протоколу, тому слід належно упакувати його з метою надійного збереження. Важливим аспектом належного упакування є засвідчення підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, тобто тих осіб, які брали участь у виготовленні додатків (ст. 105 КПК України).

У протоколі за результатами відповідної С(Р)Д необхідно зазначати: 1) місце, час проведення та назву С(Р)Д; 2) особу, яка проводить С(Р)Д; 3) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 4) осіб, які присутні під час проведення С(Р)Д (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); 5) відомості про власника або володільця технічних приладів або засобів; 6) період часу, за який має бути здійснено зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису; 7) послідовність дій; 8) носії копійованої інформації (вид носія, об'єм даних); 9) спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; 10) зауваження та доповнення учасників С(Р)Д до письмового протоколу.

За відсутності можливості фіксації ходу й результатів зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану фіксація здійснюється доступними технічними засобами зі складанням протоколу не пізніше 72 годин з моменту завершення відповідної С(Р)Д (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України);

– забезпечення збереження даних, дотримання правил зберігання та обробки знятих показань для запобігання їхній втраті або несанкціонованому доступу. Так, копії записів зберігаються у спеціально визначених місцях (зазвичай разом із матеріалами кримінального провадження), що забезпечують їхню цілісність і захист від несанкціонованого

доступу (упаковані й опечатані згідно з правилами зберігання речових доказів). Оскільки записи може бути використано як докази в судовому процесі, то слід забезпечити їхню автентичність і цілісність;

– аналіз і використання. Слідчі та прокурори, отримавши записи, аналізують їх для встановлення обставин кримінального провадження, а також складають протокол огляду предмета з детальним описом змісту й розміщенням фотоскріну обставин кримінального провадження;

– підтвердження або спростування показань свідків та інших учасників кримінального провадження. Відео- та фотоматеріали слугують об'єктивним джерелом інформації, за допомогою якої можливо перевірити правдивість показань учасників кримінального провадження.

Окрему увагу слід приділити правилам зберігання та обробки даних, отриманих під час зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, у кримінальному провадженні. Необхідно забезпечити, по-перше, зберігання даних у спеціально визначених місцях задля цілісності та захисту від несанкціонованого втручання (наприклад на DVD-дисках); по-друге, контроль доступу, що передбачає доступ до даних лише уповноваженим особам – слідчим, прокурорам та спеціалістам, які беруть участь у кримінальному провадженні; по-третє, обробку, аналіз та використання даних слідчими, прокурорами для встановлення обставин кримінального провадження (відео- та фотоматеріали може бути використано для підтвердження чи спростування доказів, зібраних під час розслідування кримінального правопорушення); по-четверте, захист приватності, насамперед у межах захисту приватного життя осіб, яких відображено на записах, а також дані, що не є значущими для кримінального провадження, слід видалити чи знищити після закінчення досудового розслідування.

Крім цього, підкреслимо організаційно-тактичні особливості зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, а саме:

1) показання у вигляді копій отримує слідчий, прокурор від особи – власника або володільця технічних приладів або засобів;

2) відповідні копії можуть бути зняті лише з технічних приладів або засобів, які здійснюють фіксацію в публічних місцях, зокрема в автоматичному режимі (окрім місць, що належать до приватних помешкань особи);

3) зняття здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора, за необхідності залучається спеціаліст;

4) про зняття показань складається протокол;

5) особа, яка є власником або володільцем технічних приладів або засобів, у присутності прокурора, слідчого самостійно чи за допомогою спеціаліста копіює записи та надає їх на носії, який може бути наданий будь-якою зі сторін.

З огляду на вищезазначене процесуальний потенціал дії ст. 245[1] КПК України «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису» позитивно впливає на ефективність розслідування кримінальних правопорушень. Тактика зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису в умовах воєнного стану має доказовий потенціал. Тож процес їх зняття, обробки та використання потребує чіткої правової регламентації для забезпечення допустимості та достовірності доказів у судовому процесі. Правильне документування вищеокресленої С(Р)Д слідчим, прокурором, у тому числі якщо вони є членами спільної слідчої групи, сприяє прозорості та об'єктивності отриманих даних, впливає на забезпечення засад кримінального процесу, а також імплементації міжнародних стандартів для утвердження справедливого міжнародного правосуддя.

Розділ VIII

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

8.1. Поняття спеціальних знань, форми їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану

Розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану вимагає використання спеціальних знань різних галузей науки, техніки, ремесла тощо. Така необхідність виникає, коли наявні знання, методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виконання інших завдань.

Спеціальні знання – це знання, вміння та навички в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для з'ясування питань, що виникають під час досудового розслідування та судового розгляду.

Метою використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні є встановлення фактичних даних про обставини, пов'язані з подією правопорушення, що розслідується та отримання належних і допустимих доказів. Це пов'язано з тим, що застосування спеціальних знань вимагає дотримання таких принципів, як правомірність використання, науковість, дотримання прав особи, безпечність, ефективність, економічність тощо.

Форми використання спеціальних знань в умовах воєнного стану поділяють на процесуальні та непроцесуальні.

Процесуальні форми використання спеціальних знань відіграють важливу роль під час розслідування кримінальних правопорушень, оскільки факт застосування спеціальних знань у таких випадках відображається у процесуальних документах (постановах, протоколах слідчих (розшукових) і судових дій, висновках експертів), що формують міцну доказову базу в суді.

До процесуальних форм належать:

1. Участь спеціаліста у проведенні С(Р)Д (зокрема, можуть бути залучені: спеціалісти-криміналісти, співробітники експертних підрозділів МВС, експертних установ Міністерства юстиції та судових медиків МОЗ України, сапери, артилеристи, водолази, кінологи зі службово-пошуковими собаками тощо);
2. Письмове пояснення спеціаліста як додаток до протоколу С(Р)Д (ч. 2 ст. 105 КПК);
3. Призначення та проведення судових експертиз;
4. Роз'яснення спеціаліста в суді, надані на підставі його спеціальних знань у письмовій формі (ч. 1 ст. 360 КПК України).

Під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану процесуальні форми використання спеціальних знань застосовуються як для самостійного вирішення певних завдань розслідування, так і для перевірки фактів, встановлених непроцесуальним шляхом.

До непроцесуальних форм належать:

1. Консультативна та довідкова допомога;
2. Проведення ревізій та аудиторських перевірок;
3. Участь спеціалістів в оперативно-розшукових заходах;
4. Перевірка за криміналістичними обліками.

Хоча непроцесуальні форми використання спеціальних знань не закріплені у процесуальних документах, однак вони відіграють важливу роль у плануванні розслідування, висуненні версій тощо. Так, важливими у воєнний час є консультації міжнародних експертів (судових медиків, криміналістів, правозахисників та інших фахівців), службові перевірки, відомчі дослідження, проведені експрес-тести

на вибухові речовини, швидкі ДНК-тести є попереднім дослідженням і слугують поштовхом для проведення процесуальних дій.

Слід розрізняти *суб'єктів використання спеціальних знань* – це суб'єкти розслідування: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, та *суб'єктів застосування спеціальних знань* – це їх безпосередні носії – експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка розуміє розмовні знаки німих (глухих), педагог та ін.

8.2. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій

Досить поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань є *залучення спеціаліста* до участі в проведенні досудового розслідування або судового розгляду (ст. 71 КПК України).

В умовах воєнного стану виникає необхідність у залученні спеціалістів різних галузей знань до проведення різних С(Р)Д. З появою воєнних злочинів невідкладна С(Р)Д – огляд місця події – набула масштабності та специфічності, предмети допиту змінилися, зросла необхідність у забезпеченні особистої безпеки учасників СОГ та інших залучених осіб і виникло багато інших особливостей.

Особливістю залучення спеціаліста до С(Р)Д в умовах воєнного стану є те, що насамперед слід дотримуватися заходів безпеки, оскільки місця подій можуть бути аварійними (подальше руйнування будівельних конструкцій) або можливий повторний обстріл в це саме місце. Також можуть бути загазованість повітря, забруднення, спричинені діями продуктів вибуху, наявні вибухонебезпечні предмети, радіоактивні, хімічні речовини та їхні залишки. Можуть бути знайдені незгорілі запалювальні капсули (запальні бойові елементи), виготовлені з магнієвого сплаву та наповнені піротехнічним складом, які потребують дотримання правил поводження з такими речовинами.

Питання щодо можливості використання спеціальних знань під час проведення різних процесуальних дій кримінальним процесуаль-

ним законом вирішені неоднозначно. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим, в інших – має рекомендаційний характер.

Обов'язковою є участь спеціаліста в таких випадках:

– відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря;

– у разі виготовлення дублікату документа або виготовлення копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їхніх невід'ємних частинах, комп'ютерних системах або їхніх частинах (ч. 4 ст. 99, ч. 2 ст. 168 КПК України);

– відповідно до ч. 1 ст. 238 КПК України огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта;

– труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та ним же і оглядається (ст. 239 КПК України);

– у випадках обов'язкового призначення судових експертиз (ч. 2 ст. 242 КПК України);

– у випадках, якщо проведення експертизи доручене судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом (ч. 1 ст. 245 КПК України);

– відповідно до ч. 1 ст. 491 КПК України, якщо неповнолітній не досяг 16-річного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а в разі необхідності – лікаря.

У КПК України також передбачені випадки, коли участь спеціаліста у процесуальних діях *не є обов'язковою.* Тобто особа, яка проводить досудове розслідування, сторони кримінального провадження і суд на власний розсуд вирішують це питання. Зокрема, у таких випадках:

– для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду; також

для надання довідок, висновків та інших документів (ч. 2 ст. 71 КПК України);

– для фіксації процесуальних дій у кримінальному провадженні (ст. 103 КПК України);

– під час пред'явлення особи для впізнання можуть залучатися спеціалісти для фіксації впізнання технічними засобами, а також психологи, педагоги та інші спеціалісти;

– для участі в обшуку (ч. 1 ст. 236), в огляді (ч. 3 ст. 237), в слідчому експерименті (ч. 2 ст. 240); під час освідування (ч. 2 ст. 241), зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ч. 1 ст. 245^1 КПК України);

– під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста (ч. 2 ст. 360 КПК України);

– під час огляду за участю учасників судового провадження (ч. 1 ст. 361 КПК України).

Суб'єктом застосування цієї форми є спеціаліст.

Відповідно до ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

У якості спеціаліста може бути залучена особа, яка:

– володіє спеціальними знаннями і навичками певної галузі знань;

– не зацікавлена в результатах розслідування;

– не проводила ревізій або перевірок матеріалів, які використовуються в цьому кримінальному провадженні тощо, у цьому провадженні.

В умовах воєнного стану, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 71 КПК України, у разі необхідності та за наявності підстав може бути залучено з іноземної держави, міжнародної організації як спеціаліста фахівця в галузі хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної чи іншої зброї.

Отже, спеціаліст під час проведення С(Р)Д в умовах воєнного стану може бути залучений:

1) для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, проведення відеозйомки, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо);

Відповідно до ст. 615 КПК України за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення С(Р)Д фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше 72 годин з моменту завершення таких С(Р)Д чи відповідних процесуальних дій, а також при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, без понятих (через небезпеку для їхніх життя чи здоров'я), хід і результати проведення цих С(Р)Д в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису;

2) для надання довідок, висновків та інших документів із питань, що належать до сфери його знань:

– під час досудового розслідування кримінальних проступків;

– у випадках зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ч. 3 ст. 245[1] КПК України);

– щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів.

Вагому допомогу спеціаліст надає при оформленні додатків до протоколів С(Р)Д, зокрема це можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіовідеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, що пояснюють зміст протоколу;

3) на підготовчому етапі до певної С(Р)Д, зокрема для:

– визначення цілей і завдань С(Р)Д;

– визначення місця, дати, часу доби і найбільш доцільного з тактичної точки зору моменту початку проведення процесуальних дій;

– вивчення та аналізу відомостей про об'єкт тактичного впливу;

– вивчення необхідного нормативного матеріалу, методичних рекомендацій із проведення певного виду процесуальної дії;

– розгляду питання щодо кола учасників процесуальної дії;

– розроблення можливих варіантів розвитку ситуації під час проведення процесуальної дії та адекватних заходів реагування;

– вжиття заходів із належного технічного забезпечення процесуальної дії;

4) для сприяння у виявленні, фіксації та вилученні слідів, об'єктів і документів, застосуванні технічних засобів у роботі з ними (знищення на місці);

5) для здійснення консультативної допомоги щодо: виявлених слідів та інших об'єктів, формування версій, формулювання запитань експерту, вивчення документів, аналізу інформації, що міститься в показаннях конкретних осіб, підготовки до проведення певних С(Р)Д, роз'яснення сторонам і суду питань, що стосуються його спеціальних знань, тощо.

Особливе значення у воєнний час для ідентифікації загиблих, документування воєнних злочинів, збору доказів для міжнародних судів має залучення до розслідування іноземних фахівців, мобільних лабораторій, міжнародних організацій (МКС, ООН, МКЧХ).

У рамках міжнародної допомоги ефективним стало використання технічних засобів країн-партнерів, зокрема: приладів, обладнання, програмних комплексів, БпЛА, супутникових даних, які фіксують обстановку місця події, допомагають відновити обставини воєнних злочинів.

8.2.1. Участь спеціаліста під час огляду

Різновидів огляду в КПК України передбачено достатню кількість, невідкладним та найбільш складним є огляд місця події. Саме під час останнього допомога спеціалістів різних галузей знань є вкрай необхідною. Наприклад, у результаті артилерійських, ракетних обстрілів, бомбардувань на місця події можуть залучатися:

– спеціалісти з ліквідації шкідливих наслідків події: ДСНС (пожежо-рятувальні підрозділи, групи піротехнічних робіт, групи раді-

аційного, хімічного і біологічного захисту), психологи, сапери ЗСУ, інспектори із забезпечення безпеки Управління вибухотехнічної служби тощо;

– спеціалісти-криміналісти;

– спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації (запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління за необхідності визначення ймовірних напрямків обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів);

– судово-медичні експерти або лікарі;

– пересувна криміналістична лабораторія (криміналістична, автотехнічна, вибухотехнічна та ін.);

– кінологи зі службовим собакою;

– спеціалісти з оцінювання вартості майна (встановлення орієнтовної вартості пошкодженого / знищеного майна) та ін.

При огляді місць вибухів, ракетних атак, артобстрілів та інших воєнних злочинів під час проведення С(Р)Д в умовах воєнного стану виникає необхідність залучити спеціалістів-вибухотехніків та спеціалістів-криміналістів, за наявності трупа – судово-медичного експерта.

Спеціалісти-вибухотехніки, прибувши на місце події, виконують такі дії:

– уточнюють на місці події радіус зовнішньої небезпечної зони і за потреби збільшують її та вимагають від старшого СОГ евакуації людей із цієї зони;

– визначають та узгоджують із старшим СОГ оптимальні маршрути підходу до місця події та відходу; роз'яснюють заходи безпеки;

– визначають небезпечні зони та відстані людей до об'єкта, безпечну поведінку та поводження з вибуховими матеріалами;

– здійснюють безпосередній пошук вибухових матеріалів за участю кінолога зі спеціальним службовим собакою;

– перевіряють небезпечні об'єкти та складають Акт перевірки об'єкта на наявність вибухових матеріалів, і лише після завершення їх обстеження надають доступ до ділянки місцевості, приміщення, транспортних засобів членам СОГ;

– визначають категорії вибухонебезпечності об'єкта, що оглядався, та надають рекомендації щодо подальшого поводження з ними з метою приведення вибухових матеріалів у стан, що дозволяє їхнє перевезення, зберігання, дослідження;

– за узгодженням зі слідчим (старшим СОГ) приймають рішення про подальше поводження (розряджання, руйнування або знищення) з виявленими вибуховими матеріалами;

– з урахуванням вибухобезпеки проводять вимірювання основних геометричних параметрів вибухонебезпечного предмета;

– здійснюють комплекс заходів, спрямованих на збереження криміналістичних слідів та ідентифікаційних ознак вибухових матеріалів із метою забезпечення можливості проведення експертизи;

– допомагають слідчому в упакуванні вилучених із місця події вибухових матеріалів у розрядженому стані та інших криміналістичних слідів;

– проводять спеціальні вибухотехнічні роботи зі знешкодження (руйнування) таких предметів у разі виявлення боєприпасів, саморобних вибухових пристроїв чи інших вибухових матеріалів, категорія вибухонебезпечності яких не дозволяє надання їх на експертизу без знешкодження (руйнування), та складають акт знищення або довідку про категорію вибухонебезпечності, у разі якщо серед залишків наявні вибухові матеріали, категорія вибухонебезпечності яких дозволяє їхнє подальше перевезення, зберігання та дослідження;

– допомагають фото- та відеофіксації всіх дій, що проводилися з виявленими об'єктами (до та після маніпуляцій з криміналістичною лінійкою), здійснюють рентгенівські знімки конструкції вибухового пристрою;

– допомагають сформувати описову частину протоколу огляду та інформують щодо виду вибухової речовини (у разі застосування), якою було знищено вибуховий пристрій, її кількості, способу знищення (руйнування, розрядження) вибухового пристрою, його геометричних параметрів (до знищення), маркувань, характерних ознак, вигляду місця вибуху для зазначення у протоколі огляду чи оформлення додатків до нього;

– засвідчують своїм підписом вказані відомості щодо безпечності вилучених із місця події об'єктів у протоколі з обов'язковим зазначенням номера спеціального жетона спеціаліста-вибухотехніка;

– у разі виявлення вибухових речовин здійснюють відбір проб вибухових речовин та складають Довідку про категорію вибухонебезпечності. У разі неможливості відбору проби вибухової речовини здійснюється її змив.

Відповідно до Порядку забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698, створюються спеціальні групи, до яких входять спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України (НПУ), які здійснюють перевірку тіл (останків) на наявність вибухонебезпечних предметів, сучасних боєприпасів та підривних засобів (п. 7 Порядку).

Крім того, відповідно до наказу МВС України від 19 серпня 2019 р. № 691 «Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» спеціалісти-вибухотехніки НПУ залучаються для здійснення огляду місця події, а також для проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та надання технічної допомоги під час проведення експертних експериментів, експериментальних вибухів, експериментальних випробувань, відбирання проби вибухової речовини, як спеціалісти в кримінальному провадженні відповідно до ст. 71 КПК України.

Важливе значення для досягнення мети огляду має залучення *спеціалістів-криміналістів*. Відповідно до Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події, що затверджена наказом МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1339 такі спеціалісти виконують комплекс дій, пов'язаних із виявленням, дослідженням, фіксацією та вилученням криміналістично значущої інформації в небезпечних умовах.

Важливо, щоб перед виїздом для участі в огляді місця події спеціалісти отримали інформацію про подію та інші відомі обставини, це на-

дасть змогу підготувати необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади.

Прибувши на місце події в умовах воєнного стану, слідчий спільно зі спеціалістом оцінюють наявну обстановку і визначають межі та порядок проведення огляду (методи), після чого спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події. Також слід враховувати ситуацію небезпеки, у разі якої діяти відповідно вимог та можливостей, виписаних у ст. 615 КПК України. Тобто необхідно здійснити відеозйомку місця події на зручний технічний засіб.

Методи огляду в умовах воєнного стану дещо інші, ніж у мирний час. У більшості випадків місця події є масштабними, тому доцільно використовувати секторний метод, при якому, перебуваючи в центрі території, за компасом визначається напрямок магнітного меридіану і визначається умовний сектор, рухаючись послідовно від одного сектору до іншого. Також ефективним буде використання методу огляду по квадратах, де доцільно місце огляду розбивати на невеликі ділянки і послідовно проводити огляд. У такому разі може бути декілька слідчих груп, які між собою будуть обмінюватись отриманою інформацією щодо виявлених і вилучених слідів та об'єктів.

Іноді проведення огляду місця події можливе лише за «усіченою» методикою, де слідчий відмовляється від пошуку та фіксації у протоколі деталей таких місць події, які не мають суттєвого значення для кримінального провадження. Такі деталі доцільно фіксувати за допомогою фото- та відеозйомки, що дозволяє суттєво зекономити часові та людські ресурси, водночас якість огляду не знижується, адже деталі все одно фіксуються у встановленому законом порядку. При проведенні огляду місця події в небезпечних умовах (прифронтових зонах), для того щоб дослідити якусь ділянку, будівлю, або приміщення, слід пересуватись до небезпечної зони, де швидко фіксується обстановка, робляться відповідні заміри, фіксується місце виявлення та знаходження трупа, вилучаються сліди та об'єкти. Як правило, цю обстановку фіксують на зручні будь-які технічні носії, з подальшим занесенням до протоколу огляду місця події, який звичайно ведеться поза межами небезпечної зони. Злагоджена робота слідчого із спеціалістом в результаті надасть змогу максималь-

но в повному обсязі зафіксувати та вилучити криміналістично значущу інформацію.

При виявленні вогнепальної зброї або слідів її застосування, спеціаліст-криміналіст має виявити, оглянути, зафіксувати, вилучити (упакувати) зброю, боєприпаси, сліди пострілу, а за необхідності дослідити такі сліди на місці події для визначення виду, системи, калібру зброї, кількості пострілів, дистанції, напрямку і місця, з якого було проведено постріл, звичайну чи безшумну зброю застосовувалося тощо. Спеціаліст має визначити доцільність залучення додаткових спеціалістів або спеціальної пересувної лабораторії.

Спеціаліст допомагає слідчому в роботі із запаховими слідами. Слід пам'ятати таке: 1) техніко-криміналістичні засоби збирання запахових слідів мають бути стерильні (рукавички, ємність, пінцет, сорбент, фольга); 2) на поверхню, якої ймовірно торкався правопорушник, пінцетом накладають сорбент, поверх якого фольгу, та чекають орієнтовно 40 хвилин; 3) фольгу викидають, а сорбент кладуть до стерильної банки або крафтового конверта.

Головним при огляді в умовах воєнного стану є необхідність першочергово виявити та вилучити сліди та об'єкти, а потім звертатися до загального опису. Тобто діяльність слідчого буде йти у зворотному порядку: пошук і вилучення слідів та об'єктів, їхній опис, а далі – детальний поетапний опис із метою відтворення всієї картини місця події.

Зокрема, спеціалісти-криміналісти під час огляду здійснюють такі дії:

– допомагають обрати раціональний та ефективний метод огляду;

– кваліфіковано працюють (виявляють, фіксують, вилучають) з мікрооб'єктами, слідами біологічного походження, знаряддями, документами, комп'ютерною технікою та інформацією, іншими слідами та об'єктами протиправних дій;

– правильно застосовують методи й технічні засоби роботи зі слідовою інформацією, проводять заміри;

– відбирають зразки та проби ґрунту тощо;

– здійснюють фото- та відеофіксацію з використанням прийомів судової фотографії та відеозапису;

– формують додатки до протоколу (фототаблиці, схеми, замальовки тощо);

– допомагають сформувати описову частину протоколу, специфічні ознаки виявлених об'єктів, їхнє місце знаходження тощо; надають дані технічних засобів фіксації та носіїв інформації, що застосовуються;

– висувають версії та здійснюють попереднє вивчення виявлених слідів та об'єктів;

– консультують із питань, що потребують спеціальних знань (наприклад радять, як правильно зберігати вилучені об'єкти, визначають вид судової експертизи, яку слід провести з вилученим слідом);

– зіставляють вилучене із записом у протоколі огляду.

Особливу увагу слід приділяти виявленню та вилученню слідів біологічного походження, які вимагають, зокрема, таких правил поводження з ними:

– робота щодо виявлення та фіксації слідів біологічного походження має бути виконана в максимально стислі строки від початку огляду для запобігання знищенню їх руйнівними чинниками зовнішнього середовища (прямі сонячні промені, дощ, вітер тощо);

– техніко-криміналістичні засоби збирання слідів біологічного походження мають бути стерильні (рукавички, пінцети, сорбенти, ємності тощо) аби запобігти їхньому забрудненню чи нашаруванню іншої ДНК. Тобто слід працювати у спеціальному захисному костюмі, гумових рукавичках, масці, бахілах, окулярах. Гумові рукавички слід змінювати після вилучення кожного об'єкта, оскільки на них залишається ДНК раніше вилученого сліду;

– застосовуючи ультрафіолетовий освітлювач для виявлення слідів біологічного походження, слід пам'ятати, що вплив ультрафіолету на об'єкт має бути не більше 5 секунд;

– використання хімічних реактивів для виявлення слідів біологічного походження можливе лише тоді, коли сліди досить значних розмірів і є можливість збереження їх частини для ДНК-аналізу; це пов'язано з тим, що ділянка сліду, яка була оброблена, стає непридатною для подальшого експертного дослідження;

– вилучення слідів біологічного походження невеликого розміру слід здійснювати разом з об'єктом-носієм, у разі неможливості – здій-

снюють змиви або зіскоби (якщо зіскоблюють з об'єкта, то також надають контрольний зразок самого об'єкта, якщо зі снігу вилучено речовину бурого кольору на марлю, то надають контрольний зразок марлі);

– вологі сліди просушують: не під прямими сонячними променями, без протягу, прикривши від сторонніх об'єктів;

– важливим є добір упаковки виявлених слідів біологічного походження, яка має бути «дихаюча» (колби, паперові конверти, картонні коробки). Не допускається поміщення різних об'єктів до однієї упаковки, оскільки це може спричинити змішування слідів біологічного походження, що унеможливлює ідентифікацію.

Сучасні технології дозволяють якісно та швидко, максимально детально зафіксувати за допомогою фото- та відеозапису місце події в умовах воєнного стану, при цьому забезпечити безпеку учасникам СОГ. Наприклад, відеофіксація місця події за допомогою БпЛА та лазерних 3D-сканерів, які детально фіксують наслідки протиправних дій із подальшим аналізом виявленого, здійсненням відповідних замірів, моделювання події тощо. Особливість застосування таких сучасних приладів під час огляду полягає в безпечному та дистанційному оцінюванні наслідків, які були спричинені під час вибуху або пожежі до початку проведення спеціальних (рятувальних, евакуаційних та вибухотехнічних) робіт та проведення огляду місця події з подальшою фіксацією місця виявлення та вилучення речових доказів.

Ефективним для ідентифікації тіл загиблих, виявлених на місцях події, став прилад ANDY 6C, що дозволяє протягом 2 годин ідентифікувати тіло за умови зразків імовірних родичів. Скажімо, в умовах воєнного стану криміналістичні валізи значно укомплектовані різними техніко-криміналістичними засобами, які значно сприяють виявленню та упакуванню слідів та об'єктів.

У разі виявлення на місці події трупа або його частин відповідно до КПК України (статті 237–239, 242, 243, 244) слід залучити судово-медичного експерта.

Завдання, які вирішує судово-медичний експерт під час огляду місця події в умовах воєнного стану:

– встановлення факту смерті та її видимих ознак (трупні плями, трупне заклякання);

– орієнтовне визначення часу настання смерті (за температурою тіла, трупними плямами, трупним закляканням тощо);

– виявлення тілесних ушкоджень (їх локалізація, характер, можливий механізм утворення);

– виявлення вогнепальних травм (за наявності – визначає їхній характер, встановлює кількість поранень, чи відповідають вони за локалізацією одне одному на одязі і тілі трупа);

– оцінка положення тіла й обставин (чи відповідає положення тіла механізму смерті, чи є переміщення);

– фіксація ознак, які можуть зникнути (кров, рідини, запахи, наявність сторонніх предметів у ротовій чи носовій порожнинах);

– консультація слідчого щодо доцільності та правильності вилучення зразків (кров, волосся, біологічні тканини, одяг);

– формування фрагменту описової частини протоколу огляду щодо трупа;

– рекомендації для подальшого дослідження: необхідність судово-медичної експертизи трупа, додаткових лабораторних аналізів тощо.

Спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління та залучаються до огляду місця події за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів, влучання снаряду ракетної артилерії тощо.

Спеціаліст із питань озброєння, фрагментів боєприпасів здійснює допомогу слідчому у формуванні додатків до протоколу огляду місця події, зокрема: фототаблиця, відеозапис; схема обстрілу (вогнева позиція, з якої здійснювався обстріл, вид зброї, відстань, час обстрілу) з обов'язковою прив'язаністю до сторін світу; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду тощо.

Огляд тіла живої особи – *освідування* як різновид огляду передбачає можливість залучення спеціаліста – лікаря, за допомогою якого

може буде здійснено освідування, а також спеціаліста – для надання технічної допомоги для фіксації ходу й результатів освідування.

Під час проведення освідування, дослідження одягу й особистих речей освідуваного важливо застосовувати засоби криміналістичної техніки. Ідеться про такі з них: засоби освітлення (прилади розсіяного світла, прилади точкового освітлення, ліхтарі, джерела ультрафіолетового випромінювання); оптичні засоби (дактилоскопічна, вимірювальна лупа, оптичні, порівняльні мікроскопи); пошукові засоби; допоміжні засоби з різних сфер професійного застосування; засоби вимірювання; засоби фіксації (засоби копіювання, моделювання, консервування); фотографічні засоби (фотокамера, змінні об'єктиви, лампа-спалах). Для цього доцільно залучити спеціаліста-криміналіста.

Слідчий зобов'язаний вказати у протоколі, яким способом, за допомогою яких засобів і прийомів були встановлені ті чи інші обставини, хто із спеціалістів залучався до проведення освідування тощо.

З появою воєнних злочинів активно стала використовуватись комп'ютерна техніка та інші засоби передачі інформації між правопорушниками. Нерідко виникає необхідність в огляді комп'ютерних даних та копіюванні інформації з інформаційних (автоматизованих) систем, електронних комунікаційних систем, інформаційно-комунікаційних систем, комп'ютерних систем, їх невід'ємних частин. Такі дії слід виконувати з обов'язковим залученням спеціаліста (ч. 4 ст. 99, ч. 2 ст. 168 КПК України), наприклад, із комп'ютерної техніки та програмних продуктів, який допоможе вилучити таку інформацію на відповідний носій і запобігти її втраті або вилучити саму комп'ютерну техніку.

Поряд із цим такі спеціалісти допоможуть слідчому правильно:

– зафіксувати в протоколі результати такого огляду, відобразити зміни, що відбулися на комп'ютері;

– визначити наявність у комп'ютера зовнішніх пристроїв – накопичувачів інформації на твердих магнітних дисках (вінчестері), відобразити у протоколі й на схемі, яка до нього додається, місцезнаходження комп'ютера, його периферійних пристроїв (принтера, клавіатури, монітора тощо);

– відобразити у протоколі призначення кожного пристрою, назву, серійний номер, комплектацію (наявність і тип дисководів, мережних карт), наявність з'єднання з локальною обчислювальною мережею й (або) мережами телекомунікації, стан пристроїв;

– точно описати порядок з'єднання між собою зазначених пристроїв, за необхідності зазначити сполучні кабелі й порти їхнього під'єднання, після чого від'єднати пристрої від комп'ютера тощо.

8.2.2. Участь спеціаліста під час допиту

Доцільно для фіксації допиту залучати спеціаліста, оскільки відповідно до п. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Слідчий може залучати спеціалістів для отримання консультації уже на підготовчому етапі до допиту. Зокрема, для визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню; вивчення особи допитуваного; визначення місця, обстановки, часу і способу виклику на допит; визначення кола учасників допиту; підготовки необхідних матеріалів і вибору технічних засобів фіксації; складання плану допиту; формулювання питань допитуваному, від яких у подальшому залежить хід розслідування; кращого, точнішого та повнішого розуміння допитуваного, який вживає в показаннях спеціальні терміни; встановлення способу вчинення протиправних дій; припинення неправдивих показань, що стосуються спеціальних питань; фіксації за допомогою технічних засобів ходу і результатів допиту.

Участь спеціаліста при допиті потрібна в таких випадках:

– складні умови допиту або особливо вразливий стан допитуваної особи (після артобстрілів, при психологічній травмі від протиправних дій тощо);

– дослідження дуже складних положень, що стосуються якої-небудь галузі знань;

– допит із використанням спеціальних знань, що стосується не складних положень, а з'ясування обставин за багатьма епізодами;

– допитуваний, за даними слідчого, має дуже високу професійну підготовку та досвід роботи в певній галузі знань.

Спеціаліст уважно слухає пояснення допитуваного за суттю завданих питань і в разі потреби робить собі позначки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний повідомляє свідомо неправильні дані. Якщо ж допит ведеться у формі питань і відповідей, спеціаліст найчастіше втручається в допит після того, як слідчий з'ясував усе, що мав. Питання задаються спеціалістом з дозволу слідчого і стосуються не лише деталей, за якими допитуваний повідомив неправильні дані, а й будь-яких відомостей, недостатньо відомих слідчому, для з'ясування яких потрібні спеціальні знання.

При допиті ефективним тактичним прийомом є пред'явлення речових доказів участі допитуваного у вчиненні кримінального правопорушення (висновки експертиз, результати окремих С(Р)Д, негласних С(Р)Д, оперативно-розшукових заходів).

Тому доцільно залучати спеціаліста-криміналіста, який вилучав або досліджував речові докази чи брав участь у проведенні певної С(Р)Д, зокрема для виконання таких дій:

– добір самих предметів, що можуть брати участь у демонстрації;

– вибір найбільш сприятливих умов, у яких будуть пред'являтися докази, попереднє вивчення та дослідження об'єкта з метою виявлення тих ознак, на яких буде зосереджена увага допитуваного;

– формулювання оптимальних питань, що потребують роз'яснення.

Пред'явлення доказів підозрюваному під час допиту за участю спеціаліста більш результативне, тому що при демонстрації спеціаліст може застосувати необхідні технічні засоби для показу певних властивостей предметів або для їх дослідження. Наприклад, він може вказати на підробку в документах фінансової звітності, пояснити спосіб виконання та механізм підробки, продемонструвати її ознаки, виявлені в ході попереднього чи експертного дослідження. Результати такого пред'явлення спонукають допитуваного правдиво розповісти про обставини підробки, використані при цьому матеріали, місце їх знаходження, про осіб, які змусили його це зробити, співучасників.

Знаючи, що показання можуть бути відразу перевірені, допитувана особа буде намагатися говорити правду. Демонстрація речових доказів також викликає в пам'яті допитуваного асоціативні зв'язки, спонукаючи його до згадування нових деталей і фактів. Активізація асоціативних зв'язків виникає у допитуваного також при допиті на місці події. Повторне сприйняття обстановки здатне відновити забуте.

При допиті свідків та потерпілих, які запам'ятали зовнішність правопорушника та можуть її описати, доцільне залучення спеціаліста художника-портретиста або спеціаліста-криміналіста, який за допомогою складання композиційного портрета допоможе описати зовнішність. Особливо це ефективно в безконфліктній ситуації, коли слідчим встановлений психологічний контакт із допитуваним. Отримане зображення може бути долучене до матеріалів провадження як додаток до протоколу допиту.

Також спеціаліст надає і технічну допомогу. Основне значення при допиті має звукова інформація, тому фотозйомка при допиті практично не застосовується. Основне значення мають звукозапис і, особливо, відеозйомка. Доцільне застосування звуко-, відеозапису при проведенні окремих видів допиту: малолітнього, допиту за участю перекладача тощо.

Мета застосування при допиті звуко-, відеозапису полягає в такому: а) забезпечення повноти фіксації того, що повідомляє допитуваний; б) спростуванні заяв про неправдивість здійснення протоколювання показань; в) стримувальний вплив у частині зміни зайнятої позиції. Звукозапис може проводитися як самим слідчим, так і спеціалістом за встановленими правилами. Особливу увагу слід звернути на те, що запис не має перериватися.

На практиці часто можна зустрітися з відмовою під час судового розгляду від показань, раніше даних при допиті. Аргументацією таких відмов стають посилання на вплив із боку правоохоронних органів до або безпосередньо під час проведення допиту чи на перебування допитуваного в стані тимчасового психічного розладу. При перегляді відеоплівки відразу стає очевидною прозорість, правомірність допиту. За цими ж відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності й наслідків психоло-

гічного впливу з боку осіб, які проводять С(Р)Д і є присутніми при її проведенні. Таким же чином за манерою мови і поводження під час давання показань можна дійти висновку про наявність яких-небудь форм впливу до початку С(Р)Д або щодо стану тимчасового психічного розладу допитуваного.

8.2.3. Участь спеціаліста під час слідчого експерименту

Відповідно до ст. 240 КПК України за необхідності до слідчого експерименту може бути залучений спеціаліст для проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень, відбитків та зліпків, які додаються до протоколу.

Спеціалісти під час проведення слідчого експерименту залучаються для надання допомоги слідчому у:

– виборі найбільш доцільного для вирішення конкретного завдання виду експерименту;

– плануванні експерименту (обрання оптимальної тактики проведення й науково-технічних засобів і методів);

– доборі об'єктів, предметів, які будуть використовуватися при проведенні експерименту;

– створенні спеціальних умов для проведення експерименту;

– відтворенні обстановки й обставин події для проведення дослідів;

– проведенні самих експериментальних дій, щоб забезпечити їх технічну й методичну правильність;

– фіксації ходу й результатів експерименту за допомогою фотографування й (або) відеозйомки;

– складанні протоколу слідчого експерименту;

– оцінки результатів експерименту.

До участі у слідчому експерименті у формі перевірки показань на місці за можливістю слід залучати спеціаліста, який брав участь

в огляді місця події, оскільки він уже знайомий з обстановкою місця події і швидше зможе знайти краще місце для відеозйомки. Під час огляду місця події спеціаліст вилучав сліди та разом зі слідчим моделював дії правопорушника. У разі явної розбіжності дій особи при перевірці її показань із виявленими при огляді слідами спеціаліст може звернути на це увагу слідчого, що вплине на кінцеву оцінку результатів С(Р)Д.

Діяльність спеціаліста під час перевірки показань на місці за змістом складається з двох окремих видів: фіксації ходу С(Р)Д; виявлення та вилучення слідів кримінального правопорушення.

Іноді ці дії неможливо здійснювати одночасно. У таких випадках доцільно залучати двох спеціалістів. Один із спеціалістів проводить відеозйомку. Інший виявляє та вилучає за ходом проведення С(Р)Д сліди правопорушення, демонструє їх перед відеокамерою в загальному вигляді й окремі деталі, проводить у разі необхідності їхній детальний огляд і попереднє дослідження, звертає увагу слідчого на виявлені окремі ознаки об'єктів тощо. У разі необхідності він же проводить фотозйомку місця перевірки показань і виявлених об'єктів.

8.2.4. Участь спеціаліста під час пред'явлення для впізнання

Для пред'явлення особи, речі, трупа для впізнання суб'єкт розслідування може залучити спеціалістів для фіксації впізнання технічними засобами, а також психологів, педагогів та інших фахівців. Якщо в С(Р)Д бере участь неповнолітній, то обов'язково запрошуються його законний представник, педагог, психолог, у разі необхідності – лікар.

Психолог може залучатися до участі в С(Р)Д не лише у випадках, коли в ній бере участь неповнолітній. Він може надати психологічну допомогу потерпілому чи свідку, які перебувають у стані сильного душевного хвилювання. Особливо це стосується пред'явлення для впізнання трупа. Враховуючи те, що в такій С(Р)Д беруть участь

близькі родичі, члени сім'ї, друзі, колеги і знайомі, які знали за життя померлого, слідчий має приділити увагу їхній психологічній підготовці. Особливо це актуально, коли йдеться про масовані атаки з боку країни-агресора, що викликали загибель багатьох людей.

Важливим є визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів. Як правило, це засоби технічної фіксації (відео- та фотофіксації) ходу та результатів пред'явлення для впізнання. В окремих випадках виникає потреба в додаткових засобах освітлення, засобах зв'язку тощо.

8.3. Призначення та проведення судових експертиз в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану значно зросла кількість вчинених воєнних злочинів, які потребують особливого підходу й тактики. Як наслідок, зросла необхідність у проведенні певних видів судових експертиз. Нагальна потреба виникла в розширені штату судових експертів та можливостей судових експертиз у зв'язку зі значним навантаженням та потребою дослідити питання, нетипові для розслідування більшості кримінальних правопорушень. Виникла необхідність у проведенні судово-медичної експертизи тіл загиблих, тіл, повернутих у межах репатріації, безвісти зниклих осіб тощо. Для фіксації та розслідування місць обстрілів виникла необхідність у проведенні експертизи зброї та слідів її застосування. Також актуальними є на сьогодні: судова вибухотехнічна експертиза; судова експертиза матеріалів, речовин і виробів; військова експертиза; судово-медична експертиза; автотоварознавча експертиза; будівельно-технічна експертиза; інженерно-екологічна експертиза; пожежотехнічна експертиза. Інші види судових експертиз також активно призначаються під час розслідування воєнних злочинів та кримінальних правопорушень загальнокримінальної спрямованості. Можна сміливо констатувати, що судова експертиза виконує одну з ключових ролей у формуванні доказової бази.

8.4. Підстави та процесуальний порядок призначення судових експертиз

Розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану неможливе без використання спеціальних знань, яке здійснюється шляхом: залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій, проведення судових експертиз, оформлення письмового пояснення, проведення перевірки та ревізії, одержання консультації спеціаліста з питань, що цікавлять розслідування тощо. Усі зазначені форми використання спеціальних знань важливі для здобуття доказової інформації. Однак серед перелічених форм особливого значення набуває проведення судових експертиз, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України джерелом доказів є висновки експертів, які формуються на основі проведення ґрунтовних досліджень. Такі дослідження відкривають можливості особі, яка розслідує кримінальне правопорушення, щодо з'ясування обставин його вчинення, встановлення співучасників, попередження вчинення протиправних дій та низки інших важливих фактів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення, чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Призначення судової експертизи відбувається поетапно, оскільки потребує певної підготовки. Зокрема, слід:

1) зібрати необхідні матеріали для дослідження;

2) визначити предмет дослідження та вид судової експертизи;

3) сформулювати завдання (запитання) експерту;

4) обрати експертну установу або експерта, який буде проводити такий вид дослідження і сформувати постанову про доручення проведення судової експертизи.

Кожен із наведених етапів має свої особливості, які слід враховувати для отримання найкращого результату майбутнього дослідження. Оскільки кожен вид судових експертиз має власні завдання, досліджує різні об'єкти, то, як наслідок, має власні вимоги до їх проведення. Однак існують загальні вимоги, які далі розглянемо. Так, перший етап – це *збирання необхідних матеріалів*, що полягає в отриманні об'єктів, які підлягають експертному дослідженню, за необхідності – зразків для експериментального дослідження. Цей етап починається ще під час огляду місця події.

В умовах воєнного стану найпоширенішими об'єктами експертного дослідження є сліди біологічного походження, які потребують особливої тактики їхніх виявлення, фіксації та вилучення. Такими знаннями володіє спеціаліст-криміналіст та судово-медичний експерт. Слід пам'ятати, що з експертизою таких об'єктів не зволікають, оскільки можна втратити їхні ідентифікаційні властивості. Важливо, щоб сліди біологічного походження були упаковані в «дихаючу» упаковку (колбу, паперовий конверт), підсушені, зберігалися при кімнатній температурі, без вологи та прямого сонячного світла.

Також в умовах воєнного стану часто *об'єктами експертного дослідження* стають: зброя, сліди її застосування та боєприпаси (ручна вогнепальна зброя, автоматична стрілецька зброя, переносний вогнемет, гранати, запали тощо), вибухові пристрої та речовини.

Важливо пам'ятати, що перед тим, як упаковувати зброю, слід перевірити, чи заряджена вона, і розрядити її. Магазин виймають зі зброї, набої теж мають бути окремо упаковані. Однак дулозарядна зброя упаковується і транспортується у виявленому стані (не розряджається). Казнозарядна вогнепальна зброя пакується і транспортується розрядженою. Ствол із боку дульного зрізу закривають марлевим

тампоном або чистою тканиною та надійно закріплюють до коробки або контейнера.

Наприклад, як виняток, припускається транспортування вогнепальної зброї (у стані – патрон у патроннику) з постановкою її на запобіжник або блокуванням несанкціонованої дії (активації) ударного механізму. Залежно від типу та виду ударно-спускових механізмів, блокувальну пластину, яка перешкоджатиме удару бойка по капсулю (з щільного полімеру, деревини тощо), розташовують: у курковому механізмі – між капсулем та ударником курка (револьвери, пістолети Манліхера, Шварцлозе), в ударниковому – між капсулем та ударником (7,65-мм пістолет Браунінга, 9-мм пістолет Глок-17 тощо), у курково-ударниковому механізмі – між капсулем і бойком ударника курка (більшість пістолетів).

У револьверів курок обережно опускають у положення запобіжного зводу і роблять відмітку комори барабана, що містилася навпроти ствола на момент виявлення зброї.

Мисливські гвинтівки зі зламними стволами розбирають на частини: ствол (дуло) з цівкою та ложем.

Якщо зброї багато, у ящиках, то слід викликати спеціаліста для огляду і встановлення, чи безпечно її перевозити. У бідь-яких випадках, що викликають питання, слід проконсультуватися зі спеціалістом відповідної галузі знань.

В умовах воєнного стану об'єктами експертного дослідження часто є вибухові пристрої та їх частини (залишки снарядів, мін, окремих складників інших речовин або предметів, що пов'язані з протиправною подією), сліди вибухової речовини, частини боєприпасів, снаряду (чи його замінника), або іншого пристрою, що спричиняє вибух, частини бойового детонаційного ланцюга (дроти, елементи), виконавчі механізми (ударники з жалом, електроконтакти, поршні тощо), капсулі детонаторів, кульок, чек, предмети або їхні частини зі слідами бризантного й термічного впливу вибуху, частини нездетонованих вибухових речовин, фрагменти їх промислової упаковки тощо.

Також на експертне дослідження направляють відібраний на місці вибуху ґрунт гребня самої воронки і ґрунт на дні воронки зі сліда-

ми окопчення, залишків вибухового пристрою та вибухової речовини, слідами оплавлення на предметах.

Для визначення виду вибухової речовини на експертизу слід надавати відібрані з місця події об'єкти, на яких найімовірніше можуть знаходитися її рештки у вигляді мікрочасток, проби повітря, ґрунту та нашарування кіптяви на предметах на місці вибуху (кожну пробу упаковують окремо, нумерують та чіпляють бирки з пояснювальними написами, де зазначають місце та час вилучення зразка).

Нерідко об'єктами експертного дослідження стають різного роду документи, які також потребують особливих правил поводження з ними як-от:

– огляд проводять у гумових рукавичках, користуючись пінцетом (за винятком огляду спалених і дуже старих документів);

– крихкий або розірваний документ вилучають за допомогою гумової груші або ж наелектризованих предметів, потім розміщують між двома шарами скла або між прозорими плівками і окантувують їх липкою стрічкою, лейкопластиром або ізоляційною стрічкою;

– обвуглені документи можна переміщати за допомогою наелектризованого аркуша целулоїду або скляної трубочки, сполученої з гумовою грушею;

– не можна робити поміток на документі;

– слід оберігати документи від дії прямого сонячного світла, вологи, високої температури, щоб уникнути істотних змін їхніх властивостей;

– зберігати документи треба в окремих конвертах (пакетах), а не підшивати до матеріалів кримінального провадження. Перегинати і складати документи можна лише по наявних лініях згину.

Для встановлення зв'язків військовослужбовців країни-агресора з іншими правопорушниками, змісту телефонних розмов і переписок у месенджерах, місця перебування в конкретний часовий проміжок та іншої важливої для розслідування інформації об'єктами експертного дослідження можуть бути мобільні телефони, планшети та інші телекомунікаційні системи.

Можуть досліджуватися різні предмети, яких торкався правопорушник, на яких залишилися його або інші сліди нашарування, а та-

кож інші об'єкти, які на розсуд особи, яка проводить розслідування таких видів кримінальних правопорушень, мають або можуть мати значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Подеколи для вирішення ідентифікаційних завдань (встановлення тотожності об'єктів) експерту слід *надати зразки (об'єкти) для порівняльного дослідження.* Наприклад, це можуть бути вилучені у підозрюваного зразки почерку (підпису, цифрових записів), взуття, відібрана дактилоскопічна карта, його запах, кров тощо. Зразками також є букальний епітелій, відібраний у батьків безвісно зниклої особи, що слугує її ідентифікації. Саме завдяки таким зразкам експерт зможе встановити тотожність, тобто приналежність досліджуваного об'єкта до зразків конкретної особи чи предмета.

У криміналістиці розрізняють такі види зразків:

– зразки речей (речі – це матеріальні об'єкти, пов'язані з подією правопорушення (ст. 98 КПК України));

– зразки документів (документи – це спеціально створені з метою збереження інформації матеріальні об'єкти, які містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ст. 99 КПК України));

– біологічні зразки особи (усі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків долонної поверхні рук, почерку, мовлення і голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, лоба, ступень ніг тощо), запахові сліди людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо).

Порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів, відповідно до статей 160–166 КПК України.

Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160–166 КПК України, має право дозволити

слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подане стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Крім того, відібрані (витребувані або спеціально відібрані) зразки мають відповідати певним критеріям, зокрема: 1 – достовірності (приналежності їх певній особі); 2 – достатності (необхідної кількості та якості); 3 – порівняльності (можливості порівняти їх із досліджуваним об'єктом).

Отримати зразки можна двома способами:

1 – витребувати їх – вільні зразки, які виключають можливість будь-якого умисного викривлення ознак досліджуваного об'єкта, оскільки були утворені до відкриття кримінального провадження. Наприклад, різні документи підписані та затверджені відбитками печаток, особисте листування, записні книжки тощо;

2 – відібрати спеціально – експериментальні зразки, які отримують шляхом умисного виконання певних дій із метою відображення індивідуальних ознак об'єкта, з яким планується проводити порівняльне експертне дослідження. Наприклад, відібрати зразки ґрунту певної місцевості, букального епітелію у родичів загиблого, почерку чи підпису підозрюваної особи, зразки відбитків печаток та штампів певного підприємства тощо.

Експериментальні зразки не завжди потрібні експерту, оскільки в експертних центрах є колекції та інформаційно-довідкова література певних об'єктів (наприклад, зразки вогнепальної зброї, ракетної або реактивної зброї, вибухові матеріали промислового виготовлення, паперові гроші України) або ж експерт отримує порівняльні зразки завдяки експертному експерименту (робить відстріл з досліджуваної зброї в тирі).

Визначення предмета судової експертизи. Такий етап призначення судових експертиз характеризується визначенням особою, яка проводить досудове розслідування обставин, які слід встановити за результатами майбутнього дослідження конкретних об'єктів. Враховуючи такі обставини, і обирається певний вид судових експертиз відповідно до вирішуваних ними завдань. Предмет судової експертизи визначається об'єктами дослідження та питаннями, поставленими перед експертом.

Формулювання завдань експерту відбувається через постановку питань, які залежать від того, що ініціатор дослідження хоче отримати за результатами проведення відповідного виду судової експертизи, однак таке завдання має бути в рамках можливостей такого виду дослідження. Тобто перед формулюванням запитань експерту слід ознайомитися із завданнями, які вирішує обраний ініціатором вид дослідження, і в їхніх межах ставити запитання, а також врахувати вимоги КПК України. Однак слід пам'ятати, що відповідно до ст. 244 КПК України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Запитання експерту мають бути логічними та послідовними, характеризуватися повнотою та мати комплексний характер. Для полегшення такого етапу можна користуватись типовим переліком, який наведено в науково-методичних рекомендаціях із питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. Якщо все ж таки виникають питання щодо формування завдань експерту, можна напряму зв'язатися з експертом відповідного закладу та отримати консультативну допомогу з приводу формування питань експерту, видів порівняльних зразків та їхньої кількості тощо.

Наступним етапом є *обрання експертної установи або експерта*, який буде проводити такий вид дослідження. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим законом.

До державних спеціалізованих установ належать:

1) науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України.

Наприклад, такі науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ), як Київський НДІСЕ, Харківський НДІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса, Одеський НДІСЕ, Львівський НДІСЕ, Дніпропетров-

ський НДІСЕ, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності та 12 відділень, у яких проводяться всі види криміналістичних експертиз;

2) науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗ України.

Наприклад, міські бюро судово-медичної експертизи: Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи (І інстанція), обласні бюро судово-медичної експертизи з їх районними та міжрайонними відділеннями (ІІ інстанція) та Державна установа «Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України» (І інстанція).

Систему судово-психіатричних установ становлять Державна установа «Науково-дослідний інститут психіатрії Міністерства охорони здоров'я України», центри судово-психіатричних експертиз, відділення амбулаторних і стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів;

3) експертні служби МВС України, Міністерства оборони України, СБУ та Державної прикордонної служби України.

Наприклад, у системі МВС України функціонує експертна служба, що складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) в обласних центрах.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Призначення судових експертиз оформляється постановою про доручення про проведення судових експертиз, у якій викладається інформація щодо ініціатора проведення дослідження, дані щодо експертної установи або експерта, який буде проводити дослідження, короткі обставини кримінального провадження, перелік запитань експерту та перелік об'єктів (матеріалів), які підлягають дослідженню. Останні йдуть як додатки до такої постанови.

8.5. Види судових експертиз, що проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, їх завдання та орієнтовний перелік вирішуваних питань

При розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, можуть призначатися первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні судові експертизи. *Первинною* є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. *Додатковою* є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріли (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), яких не було надано експертові під час проведення первинної експертизи. *Повторною* є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної експертизи. *Комісійною* є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який призначив експертизу або залучив експерта, або керівником експертної установи. *Комплексною* є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного завдання. До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

За предметом дослідження судові експертизи поділяються на багато видів та підвидів, зокрема: криміналістичні; інженерно-технічні;

економічні; товарознавчі; експертиза у сфері інтелектуальної власності; психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; судово-ветеринарна та гемологічна.

У воєнний час набуває надзвичайного значення *судово-медична експертиза*, оскільки використовується не лише в межах кримінальних проваджень, а й для документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Зокрема, завдяки такому дослідженню ідентифікують загиблих військових та цивільних (масові поховання, ексгумації), відбувається документування воєнних злочинів (розстріли, катування, сексуальне насильство, застосування забороненої зброї), вони є джерелом доказів у Міжнародному кримінальному суді, а також дає можливість захистити свої права родичам загиблих (право на поховання, компенсацію, відшкодування шкоди).

Метою судово-медичної експертизи є: І) ідентифікація загиблих (встановлення статі, віку, особливих прикмет, використання ДНК-аналізу); ІІ) встановлення: 1) причини (природна чи насильницька смерть, вогнепальне поранення, вибухова травма, механічна асфіксія, термічні опіки тощо) та часу смерті; 2) ознак та механізму й ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; 3) давності та послідовності спричинення тілесних ушкоджень; 4) наявності в організмі алкоголю та наркотичних речовин; 5) питання щодо групової та видової належності знаряддя, яким було спричинено тілесні ушкодження; 6) ураження отруйними речовинами, алкоголем, наркотиками, хімічними агентами тощо.

Такі дослідження дозволяють підтвердити факти катувань, сексуального насильства, позасудових страт, а також є засобом документування застосування заборонених методів ведення війни (наприклад касетних боєприпасів).

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються судово-медичною експертизою трупа: яка причина смерті? Який механізм настання смерті? Який орієнтовний час настання смерті? Які тілесні ушкодження виявлені: локалізація, характер, давність утворення? Яким предметом, знаряддям чи механізмом вони могли бути заподіяні? Чи є ушкодження прижиттєвими чи післясмертними? Чи могли вони виникнути за обставин, зазначених у матеріалах справи? Чи перебувала особа

у стані сп'яніння (алкогольного, наркотичного, токсичного)? Чи можна встановити особу за представленими біологічними зразками (ДНК-аналіз)? Які стать, вік, антропологічні особливості невпізнаного тіла?..

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються судово-медичною експертизою живої особи: чи є на тілі потерпілого тілесні ушкодження? Які їхні характер, локалізація, ступінь тяжкості? Яким предметом чи способом вони могли бути спричинені? Який механізм утворення (удар тупим предметом, колото-різаний, дія вогнепальної зброї, вибуху тощо)? Коли вони були заподіяні (орієнтовна давність)? Чи могли вони утворитися за обставин, які називає потерпілий? Чи перебувала особа у стані фізіологічного чи патологічного сп'яніння? Чи є ушкодження небезпечними для життя в момент їх спричинення? Чи виявлені в організмі алкоголь, наркотичні чи отруйні речовини? Яка їх концентрація і чи могла вона вплинути на настання смерті або стан людини?..

Ще одним інструментом ідентифікації осіб та документування воєнних злочинів є *молекулярно-генетична експертиза* (ДНК), яка проводиться для ідентифікації загиблих, зокрема у випадках масових поховань, унаслідок масованих ракетних, дронових атак, після звільнення окупованих територій, при виявленні трупів з ознаками насильницької смерті тощо.

Завданням такого дослідження є встановлення: 1) особи за біологічними зразками (кров, волосся, кістки, зуби, м'які тканини, нігті тощо); 2) тіл після пожеж, вибухів, тривалого перебування у землі чи воді, коли інші методи (фото, дактилоскопія) непридатні; 3) слідів біологічного походження конкретної особи у змішаних слідах; 4) ідентичності останків у випадках розчленування трупа; 5) виявлення й ототожнення біологічних слідів (крові, сперми, слини, тканин) на зброї, техніці, одязі, місці події; 6) причетності до воєнних злочинів (зґвалтування, катування, убивства); 7) спорідненості між загиблими та живими родичами (у випадках ідентифікації військовослужбовців, зниклих безвісти, спірного батьківства, дітовбивства, крадіжки, підміни дітей) тощо.

Орієнтовний перелік питань експерту з *молекулярно-генетичної експертизи*: 1) для ідентифікації загиблих, невпізнаних трупів: чи мож-

на за представленими біологічними зразками (кістки, зуби, волосся, тканини) встановити ДНК-профіль особи? Чи збігається ДНК-профіль цих зразків із профілем конкретної особи (родича, зниклого безвісти)? Чи є представлені зразки біологічного походження людини чи тварини? 2) для дослідження біологічних слідів з місця події: чи є на об'єктах (одязі, зброї, предметах) сліди біологічного походження (кров, слина, сперма, волосся, епітелій шкіри)? Чи належать ці сліди конкретній особі (підозрюваному, потерпілому)? Чи походять усі виявлені сліди від однієї особи чи від кількох? Чи можна виділити й порівняти ДНК-профілі кількох осіб у змішаних біологічних слідах? 3) для встановлення родинних зв'язків: чи є досліджувана особа біологічним батьком, матір'ю, дитиною іншої особи? Чи перебувають дві або більше особи у близькому родинному зв'язку (брати / сестри, дід / бабуся – онук)?..

Серед *криміналістичних* видів судових експертиз під час досудового слідства часто проводять вибухотехнічну експертизу, експертизу зброї та слідів її застосування, трасологічну, дактилоскопічну, почеркознавчу та лінгвістичну експертизи, експертизу відео- та звукозапису, судово-портретну, комп'ютерно-технічну експертизу, телекомунікаційну та ін.

Вибухотехнічна експертиза (ВТЕ) у воєнний час має стратегічне значення, оскільки застосування вибухових пристроїв, мін, артилерійських та ракетних боєприпасів є масовим. ВТЕ сприяє не лише розслідуванню конкретних подій, а і є джерелом доказів вчинення воєнних злочинів для національних і міжнародних судів. Таке дослідження проводиться з метою: визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою; визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення, країни-виробника або серії боєприпасу; визначення елементного складу, характерного для індивідуальних і сумішевих вибухових речовин та піротехнічних складів; визначення типу (виду) вибухової речовини; визначення спільної родової (групової) належності досліджуваних вибухових речовин; встановлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо); дослідження наслідків

вибуху (аналіз воронок, руйнувань, оплавлень металу, слідів вибухових речовин, встановлення потужності й напрямку дії вибуху).

Об'єктами експертного дослідження можуть бути: речовини, що підозрюються на належність до вибухових; предмети, що можуть бути віднесені до залишків вибухового пристрою (уламки, залишки годинникового механізму та джерел живлення, відірваний шматок, обірвана частина дроту, частини пакувального матеріалу тощо); ґрунт, інші речовини та матеріали з поверхонь навколо вирви, що утворилася внаслідок вибуху; предмети-носії, що містять нашарування можливих продуктів вибухового перетворення вибухової речовини (частинки й мікрочастинки речовин, кіптява); одяг потерпілих або його залишки.

Для вирішення вказаних завдань слід ставити такі запитання експерту: чи належить до вибухових пристроїв (боєприпасів) предмет, вилучений у особи (ПІБ)? Чи придатний наданий предмет до використання за цільовим призначенням – до вибуху? Якщо не придатний, то з яких причин? Яким способом, саморобним чи промисловим, виготовлено вибуховий пристрій? Який спосіб підриву був застосований у цьому випадку? Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)? Чи є ця речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме? Чи можуть використовуватися для виготовлення вибухівки ці речовини? Якщо так, то в якому сполученні? Яким способом – промисловим чи саморобним – виготовлена ця вибухівка? Чи є на предметі-носії (указується, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме? Чи становили раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?..

Слід пам'ятати, що вибухові пристрої перед направленням їх на експертизу необхідно розрядити (роз'єднати засоби підриву). Здійснення цієї операції виконують спеціалісти вибухотехніки або військові піротехніки.

Експертиза зброї та слідів і обставин її використання проводиться для встановлення її виду, системи, моделі та інших характеристик. Експерти цієї галузі знань проводять такі дослідження: вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, холодної зброї, зброї з некінетичним принципом ураження, гранатометів та ствольної артилерійської зброї.

Відстріляні під час такої експертизи кулі й гільзи передаються в кулегільзотеку для з'ясування питання, чи застосовувалась ця зброя при вчиненні іншого кримінального правопорушення.

Основними завданнями під час дослідження є:

– для вогнепальної зброї та бойових припасів до неї: 1) встановлення належності об'єктів до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів; 2) встановлення належності об'єктів до боєприпасів вогнепальної стрілецької зброї або конструктивно подібних до них виробів; 3) визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, а також конструктивно подібних до них виробів; 4) встановлення способу виготовлення або факту переробки вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та конструктивно подібних до них виробів тощо;

– для холодної зброї: встановлення належності до такого виду зброї виробів колючої, ріжучої, рублячої, ударно-дробильної дії, способу їх виготовлення, визначення типу, виду, зразка (для виробів промислового виробництва) холодної зброї або конструктивно подібного до неї виробу тощо;

– для зброї з некінетичним принципом ураження: встановлення належності об'єктів до зброї, спеціальних засобів активної оборони, засобів нелетального ураження або інших конструктивних подібних до них виробів, визначення їхніх типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням тощо;

– для гранатометів і ствольної артилерійської зброї: встановлення їхньої належності до вогнепальної або реактивної зброї, визначення їхніх типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням.

Орієнтовний перелік питань, що можуть ставитись на вирішення експертизи зброї та слідів і обставин її використання: чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений в особи (ПІБ)? Яким способом виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у особи (ПІБ)? До якого виду, системи, моделі, калібру належить дана зброя? Чи придатна дана зброя до стрільби? Чи справна дана зброя? Якщо

ні, то які вона має несправності? Чи є боєприпасом патрон, вилучений у підозрюваного (ПІБ)? До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений в особи (ПІБ)? Чи є даний предмет холодною зброєю? Якщо є, то до якого виду холодної зброї він належить? Яким способом виготовлено предмет, вилучений у особи (ПІБ)? Чи є наданий об'єкт зброєю? До якого саме типу зброї він належить? Чи є наданий об'єкт вогнеметом, гранатометом, міномето (гарматою)? Якщо так, то чи є цей об'єкт вогнепальною зброєю? Чи є наданий об'єкт електрошоковим пристроєм? Якщо так, чи є він зброєю або спеціальним засобом активної оборони? До якого саме типу зброї він належить? Чи придатний наданий вогнемет, гранатомет, міномет (гармата), електрошоковий пристрій до використання за призначенням? Якщо ні, то з яких причин? Чи є ця причина наслідком пошкодження предмета?..

В умовах воєнного стану особливо зростає значення *трасологічної експертизи*, оскільки бойові дії залишають численні сліди на місцях обстрілів, зруйнованій техніці, боєприпасах, що допомагає документувати воєнні злочини. Це криміналістичне дослідження слідів (знарядь, взуття, транспорту, рук, деталей техніки тощо) для встановлення механізму їх утворення, ідентифікації об'єктів та відновлення обставин події.

Основними завданнями такого виду дослідження саме у воєнний час є: встановлення типу військової техніки противника, що залишила сліди на місці події (гусеничні чи колісні сліди); дослідження уламків для ідентифікації боєприпасів та виробника; виявлення маршрутів руху військових колон за слідами шин, гусениць; встановлення обставин загибелі цивільних за слідами на одязі, тілі чи навколишніх предметах; використання трасологічних даних як доказів у міжнародних судових інстанціях щодо воєнних злочинів.

Орієнтовний перелік загальних питань експерту з трасологічного дослідження: які сліди виявлено на об'єкті (їхні форма, розміри, механізм утворення)? Яким предметом (знаряддям, взуттям, транспортним засобом тощо) вони могли бути залишені? Чи придатні вони для ідентифікації конкретного об'єкта? Чи є серед слідів такі, що залишені однією і тією ж особою / предметом?

Дактилоскопічна експертиза в умовах воєнного стану має особливе значення, адже допомагає: 1) ідентифікувати загиблих (у тому числі невпізнані тіла чи їхні фрагменти); 2) встановити особу військовослужбовців, зниклих безвісти; 3) ототожнити осіб, причетних до воєнних злочинів; 4) виявляти на зброї, боєприпасах, військовій техніці, документах сліди папілярних візерунків для встановлення причетних до злочинів конкретних осіб.

Основним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук. Та щоб вирішити такі завдання, експерту, окрім самого сліду чи предмета зі слідом, надають дактилокарту підозрюваного – експериментальні відбитки його нігтьових фаланг пальців або відбитки долонь.

Орієнтовний перелік питань, що можуть ставитись експерту з дактилоскопічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану: чи є на об'єкті сліди рук? Чи придатні дані сліди для ідентифікації особи? Чи залишені сліди рук конкретною особою (ПІБ)? Чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях? Якими ділянками поверхні долоні залишено сліди?..

Судово-почеркознавча та лінгвістична експертизи набувають особливого значення у воєнний час, оскільки документи, записи, а також усні чи письмові висловлювання можуть бути важливими доказами у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, колабораціонізм, дезінформацію, пропаганду чи підривну діяльність.

Завданням судово-почеркознавчої експертизи є: встановлення виконавця рукописного тексту (ідентифікація особи за почерком), визначення виконавця підписів (у військових документах, наказах, зобов'язаннях); виявлення фактів підробки документів (фальсифіковані накази, військові посвідчення, списки); визначення умов виконання тексту (швидко, у стресових умовах, з імітацією почерку іншої особи); ідентифікація анонімних записів, листівок, повідомлень.

Орієнтовний перелік питань, які вирішує такий вид дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень: чи виконаний наданий текст конкретною особою? Чи належить підпис певній особі або він підроблений (імітація, технічна копія)? Чи виконано записи

в незвичних умовах (у стані душевного хвилювання, поспіхом, під впливом хвороби, стресу)? Чи належать кілька документів одному виконавцю? Чи є ознаки навмисного спотворення почерку?

Завданням лінгвістичної експертизи є дослідження змісту публікацій, промов, аудіо- та відеозаписів для встановлення: наявності закликів до насильства, агресії, воєнних злочинів; пропаганди колабораціонізму, тероризму чи ворожої ідеології; поширення дезінформації та маніпулятивних матеріалів, мови ворожнечі (hate speech) проти певних груп; авторознавче дослідження текстів (ідентифікація автора за мовними особливостями); встановлення прихованих смислів, завуальованих закликів.

Орієнтовний перелік питань, що вирішує такий вид дослідження: чи містить текст заклики до насильницьких дій, підтримки збройної агресії чи колабораціонізму? Чи присутні в тексті висловлювання, що принижують честь і гідність певної групи осіб? Чи є текст агітацією або пропагандою ворожої діяльності? Чи може конкретна особа бути автором даного тексту (за стилістичними ознаками)?

Судова експертиза відео- та звукозапису. Об'єктами досліджень експертизи відео-, звукозапису є сигналограми: фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення), відеофонограми (запис сигналів звуку та зображення), зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації. Саме такі фото-, відео- та аудіоматеріали часто є ключовими доказами воєнних злочинів.

Основними завданнями такого виду досліджень є: 1) перевірка, чи є запис оригінальним, чи зазнав монтажу, редагування, обрізки, накладання звуку чи зображення; 2) виявлення цифрових маніпуляцій (deepfake, зміна метаданих); 3) встановлення особи за зовнішніми ознаками (обличчя, постава, жести, особливості ходи); 4) ідентифікація за голосом та мовними характеристиками; 5) встановлення обставин подій (місця і часу зйомки, відповідність подій у відео / аудіо до реальних обставин, визначення кількості учасників, характеру їхніх дій; 6) проведення технічного аналізу (виявлення перешкод, накладок, шумів, можливостей для покращення запису, визначення технічних параметрів пристрою).

Орієнтовний перелік питань, що вирішує такий вид дослідження: чи брали особи (ПІБ) участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова і фрази ними промовлені? Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові? Чи одна й та сама особа бере участь у розмовах …? Чи зафіксовано мовлення особи (ПІБ) на звукозаписі (зазначається носій та назва файлу)? Якщо так, то які слова й висловлювання промовлені саме нею? Чи належать голос та мовлення особи, зафіксовані у фонограмі / відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія)), громадянину «А»? Одній чи різним особам належать голос і мовлення, зафіксовані у фонограмі / відеофонограмі файлу з назвою (назва файлу) у папці з назвою (назва папки), що міститься на носії (назва носія (ідентифікаційні позначення носія))?

Однак для ідентифікації правопорушника за фізичними параметрами голосу, зафіксованими на фонограмі, експерту надаються фонограми з порівняльними зразками у формі бесіди: діалогу, монологу. Тобто їх слід відібрати експериментально у підозрюваного, а також у якості вільних зразків вилучити якісь записи мовлення, що були виконані до відкриття кримінального провадження.

У разі виявлення відеозаписів вчинення воєнних злочинів, де зафіксовано обличчя правопорушників, доцільно провести *судово-портретну експертизу* для ідентифікації особи, що фігурує на відео. Однак слід звернути увагу на якість відеозображення, оскільки для проведення такого експертного дослідження з відеозображення роблять фотографії, де обличчя правопорушника має бути в анфас та чітко проглядатись ознаки його зовнішності. Лише за цих умов можлива ідентифікація. Такий вид дослідження проводиться також для встановлення тотожності розшукуваного військовослужбовця і виявленого трупа (скелетованих або гнилісних останків) з прижиттєвими фотозображеннями.

Орієнтовний перелік питань, що вирішує такий вид дослідження: чи зображена на даному відео чи фотокартці особа (прізвище, ім’я, по батькові), відео з якою чи фотокартки якої надано як зразки? Чи зо-

бражена на фотознімку невпізнаного трупа особа (прізвище, ім'я, по батькові), фотокартки якої надано як зразки?..

Порівняльними матеріалами для ідентифікації військовослужбовця за фотознімком можуть бути достовірні його фотографії та відеозапис (любительські, професійні, а також експериментальні), виконані близько до досліджуваного за часом зйомки і ракурсом зображення.

Ідентифікація трупа проводиться шляхом порівняння фотознімка трупа з прижиттєвими знімками військовослужбовця. Знімки трупа мають бути зроблені не лише у фас, профіль, але й у декількох інших ракурсах, оскільки серед прижиттєвих знімків може не бути зразків, на яких особа зображена у фас або профіль.

Комп'ютерно-технічна експертиза у воєнний час має особливу роль, оскільки інформаційна сфера стає одним із ключових важелів впливу на суспільство. Через цифрові пристрої (комп'ютери, ноутбуки, сервери, смартфони, носії пам'яті) можуть передаватися накази, розвідувальні дані, пропаганда, дезінформація, плани бойових дій, засоби кіберзлочинності та кібератак.

Основні завдання, що виконуються завдяки такому виду експертних досліджень, зводяться до виявлення і документування воєнних злочинів, зокрема: 1) дослідження цифрових носіїв (відновлення видаленої або прихованої інформації, аналіз структури файлових систем, журналів подій, кешу, резервних копій); 2) виявлення й аналіз шкідливого програмного забезпечення; 3) ідентифікація джерел інформації (встановлення авторів електронних документів, повідомлень, публікацій; дослідження електронних підписів, метаданих, IP-адрес); 4) встановлення фактів доступу та використання (аналіз, хто і коли входив до системи; чи здійснювався несанкціонований доступ до військових чи державних інформаційних ресурсів); 5) кіберрозвідка і протидія «інформаційним війнам» (аналіз контенту на предмет пропаганди, закликів до колабораціонізму, встановлення фактів керованої дезінформації) тощо.

Орієнтовний перелік питань, що вирішує такий вид дослідження: чи є на наданому пристрої сліди зберігання або передавання службової / секретної інформації? Чи містить носій дані про обставини вчи-

нення конкретного злочину (тексти, фото, відео, листування)? Чи здійснювався доступ до певних інформаційних ресурсів, а якщо так, то ким і коли? Чи можна відновити видалені файли (документи, фото, відео, повідомлення)? Чи є ознаки використання пристрою для кібернападів або зламу систем? Хто є автором певного електронного документа чи повідомлення? Чи вносилися зміни в надані файли (монтаж, редагування, зміна дати / метаданих)?..

Наступним видом експертного дослідження, яке проводять під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, є дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів. Це пов'язано з тим, що вчинення воєнних та інших видів кримінальних правопорушень пов'язане з попередньою змовою осіб і може включати спілкування зі співучасниками або іншими особами за допомогою електронних засобів передачі інформації. Такі електронні докази можуть міститися на різних телекомунікаційних системах та засобах. Зокрема, на таких мобільних терміналах, як мобільні телефони, смартфони, планшети, модеми тощо, і в мобільних застосунках, у месенджерах тощо; у таких месенджерах, як «WhatsApp», «Telegram», «Instagram», «Signal», «Viber» та ін. З'ясування змісту такої переписки, встановлення змісту телефонних розмов та іншої криміналістично значущої інформації відбувається завдяки проведенню *телекомунікаційної експертизи*, яка є різновидом інженерно-технічних експертиз.

Найбільш часто на дослідження такого виду судових експертиз надають мобільні термінали: телефони, смартфони, планшети та інші мобільні пристрої із встановленим програмним забезпеченням. Однак іноді може виникнути потреба в дослідженні білінгових даних мобільного оператора для аналізу даних, що фіксують білінгові системи, зокрема необхідність установити: 1) дату, час та кількість з'єднань конкретних абонентів; 2) тип з'єднання (телефонний виклик, відправлення або отримання повідомлення від іншого абонента, отримання службових повідомлень тощо); 3) орієнтовне місце, де перебував мобільний термінал під час таких з'єднань; 4) факт з'єднання між конкретними абонентами чи групами абонентів тощо.

За результатами проведення такого виду судових експертиз вдається не лише з'ясувати всі наявні на конкретному телекомунікацій-

ному обладнанні або засобах дані криміналістичного значення, але і, за допомогою спеціальних програмно-апаратних комплексів, відновити раніше видалену користувачем такого пристрою інформацію. Тобто можна відновити переписку між співучасниками кримінального правопорушення, встановити дату, час та кількість з'єднань конкретних абонентів, місцезнаходження мобільного терміналу під час таких з'єднань тощо.

Орієнтовний перелік питань, що вирішує такий вид дослідження: чи мало місце використання ресурсів та інформації в конкретній телекомунікаційній системі та в який спосіб? Чи мав місце факт передачі (отримання) інформації в конкретній телекомунікаційній системі та в який спосіб? Які шляхи маршрутизації даних у конкретній телекомунікаційній системі? Який зміст переписки в месенджері (назва) на конкретному мобільному терміналі між конкретними абонентами? Яка дата, час та кількість з'єднань конкретних абонентів певних мобільних терміналів? Який тип з'єднання був між конкретними абонентами певних мобільних терміналів (телефонний виклик, відправлення або отримання повідомлення від іншого абонента, отримання службових повідомлень тощо)? Яким є орієнтовне місце, де знаходився мобільний термінал під час таких з'єднань тощо.

Різновидом товарознавчих експертиз, що проводяться в умовах воєнного стану, є *товарознавча експертиза військового майна, техніки та озброєння*. Основними її завданнями є: ідентифікація об'єкта (модель, марка, тип, серійний номер, модифікація); визначення технічного стану та придатності до служби (експлуатації); виявлення пошкоджень, їхніх причин і механізму (механічні, вогневі, корозійні, термічні); встановлення походження (вітчизняне, закордонне), автентичності маркувань, відновлення стертих серійних номерів; оцінка комплектності (наявність запасних частин, прицілів, аксесуарів); товарна (ринкова) оцінка вартості або оціночна вартість для доказової бази; виявлення слідів втручання (неавторизовані ремонти, саморобні модифікації); зв'язок таких речових доказів між місцями подій.

Об'єктами такого експертного дослідження є: стрілецька зброя (ручна, довгоствольна), боєприпаси, набої; системи важкої техніки (танки, БМП, БТР, броньовані автомобілі); артилерія, РСЗВ, міноме-

ти; засоби зв'язку, радіостанції, навігаційне обладнання; запчастини, двигуни, трансмісії, агрегати; забезпечувальні засоби: пальне, боєприпаси, засоби індивідуального захисту, медичне майно; документи (серійні карти, паспорти), які супроводжують техніку.

Орієнтовний перелік питань такого виду судових експертиз: чи належить наданий предмет до конкретного виду, моделі? Який завод-виробник, модель, модифікація об'єкта? Чи автентичні, не підроблені серійні номери і чи можливо їх відновити, якщо знищені? Який технічний стан об'єкта на момент дослідження? Чи були на об'єкті несанкціоновані втручання, модернізації або саморобні доробки? Якщо так, то які саме? Які види пошкоджень виявлені та який їх можливий механізм (бойове ураження, підрив, механічне руйнування, корозія, пожежа)? Яка орієнтовна (ринкова) вартість об'єкта станом на дату огляду / на дату подій (або вартості відновлення чи ремонту)? Чи можуть досліджувані предмети бути використані як боєприпаси / нести загрозу при зберіганні?..

Вказаний перелік судових експертиз не є вичерпним, оскільки в умовах воєнного стану вчиняються не лише воєнні злочини, але і кримінальні правопорушення загальнокримінальної та іншої спрямованості, тому під час їхнього розслідування можуть призначатися й інші види судових експертиз залежно від об'єкта дослідження та обставин, які слід установити.

Запитання для самоконтролю

РОЗДІЛ І
ТАКТИКА ОГЛЯДУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Що таке огляд і яке його значення під час розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного стану?

2. Які процесуальні особливості проведення огляду в умовах воєнного стану?

3. Які тактичні особливості проведення огляду в умовах воєнного стану?

4. У чому полягає зміст принципу безпеки проведення огляду в умовах воєнного стану?

5. Назвіть види огляду та їхні характерні особливості?

6. Які основні дії та завдання виконуються на підготовчому етапі огляду місця події?

7. Які спеціалісти можуть бути залучені до огляду в умовах воєнного стану та обставини, що впливатимуть на відповідні рішення слідчого?

8. Які технічні засоби використовуються для проведення огляду в умовах воєнного стану?

9. Які тактичні особливості проведення огляду пошкоджених об'єктів на територіях, на яких відсутні або завершені активні фази бойових дій?

10. У чому полягає особливий порядок огляду трупа в умовах воєнного стану?

РОЗДІЛ ІІ
ТАКТИКА ДОПИТУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Які особи можуть бути допитані під час кримінального провадження, що відбувається в умовах воєнного стану?

2. Які тактичні особливості підготовчого етапу допиту підозрюваної особи у кримінальних провадженнях, що вчиняються в умовах воєнного стану?

3. Які тактичні особливості підготовчого етапу допиту потерпілої особи у кримінальних провадженнях, що вчиняються в умовах воєнного стану?

4. Які тактичні особливості допиту свідків у кримінальних провадженнях, що вчиняються в умовах воєнного стану?

5. Яких спеціалістів необхідно запрошувати для проведення допиту у кримінальних провадженнях, що відбувається в умовах воєнного стану?

6. Які тактичні прийоми встановлення психологічного контакту з підозрюваними у кримінальних провадженнях, що вчиняються в умовах воєнного стану?

7. Які тактичні особливості встановлення психологічного контакту з потерпілим / свідком?

8. Які тактичні прийоми забезпечення ефективної комунікації з особами з мінно-вибуховими травмами або отриманою внаслідок воєнних дій інвалідністю?

9. Які тактичні прийоми та комбінації робочого етапу допиту в кримінальних провадженнях, що відбувається в умовах воєнного стану?

10. Як здійснюється фіксація допиту в кримінальних провадженнях, що відбувається в умовах воєнного стану?

РОЗДІЛ ІІІ
ТАКТИКА ОГЛЯДУ ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Що таке ексгумація трупа та яке її процесуальне значення у кримінальному провадженні?

2. Якими нормами КПК України регламентується проведення ексгумації трупа та які підстави для її здійснення?

3. У чому полягають етичні та гуманітарні принципи огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією?

4. Які особливості та додаткові підстави проведення ексгумації виникають в умовах воєнного стану?

5. Які основні дії та завдання виконуються на підготовчому етапі огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією?

6. Хто належить до обов'язкових та факультативних учасників ексгумації трупа та яка їхня роль?

7. Які безпекові, санітарні та психологічні заходи мають бути забезпечені під час ексгумації?

8. У чому полягає робочий етап огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, та які тактичні прийоми при цьому застосовуються?

9. Які зразки та об'єкти вилучаються під час ексгумації трупа та з якою метою?

10. Як здійснюється фіксація ходу та результатів огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, та які особливості документування в умовах воєнного стану?

РОЗДІЛ IV
ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Поняття слідчого експерименту та його процесуальна регламентація.
2. Завдання слідчого експерименту.
3. Учасники слідчого експерименту.
4. Що включає підготовка до проведення слідчого експерименту?
5. Види дослідів чи випробувань під час проведення слідчого експерименту.
6. Що входить до плану проведення слідчого експерименту?
7. Тактичні правила проведення слідчого експерименту.
8. Протокол слідчого експерименту – це?
9. Додаткові способи фіксації ходу і результатів слідчого експерименту.
10. Які особливості тактики слідчого експерименту за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану?

РОЗДІЛ V
ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Поняття пред'явлення для впізнання та його процесуальна регламентація.
2. Завдання пред'явлення для впізнання.
3. Учасники пред'явлення для впізнання.
4. Які завдання вирішуються на стадії підготовки до пред'явлення для впізнання?
5. Види пред'явлення для впізнання та їхні характерні особливості.
6. Які обставини необхідно з'ясувати під час попереднього допиту особи?
7. Особливості інструктажу учасників пред'явлення для впізнання.
8. Які науково-технічні засоби доцільно використовувати під час проведення пред'явлення для впізнання?
9. Способи фіксації ходу і результатів пред'явлення для впізнання.
10. Які особливості тактики пред'явлення для впізнання під час розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного стану?

РОЗДІЛ VI
ТАКТИКА ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Поняття обшуку. Особливості та місце обшуку в системі слідчих (розшукових) дій.

2. Принципи та завдання обшуку.

3. Об'єкти обшуку та об'єкти пошуку. Види обшуку.

4. Коло учасників обшуку й особливості їх залучення.

5. Форми та види взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час підготовки і проведення обшуку.

6. Застосування техніко-криміналістичних засобів під час обшуку.

7. Етапи проведення обшуку. Тактика підготовки до обшуку.

8. Особливості робочого етапу обшуку.

9. Процесуальне оформлення перебігу та результатів обшуку.

10. Тактика обшуку за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ VII
ТАКТИКА ЗНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ І ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІЇ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ, ЧИ ЗАСОБІВ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Поняття та зміст зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису.

2. Який процесуальний порядок зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису?

3. Які тактичні особливості зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису?

4. Учасники зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису.

5. Які є способи зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису?

6. Назвіть форми отримання показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису.

7. Які є етапи проведення зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису та їхні специфічні особливості?

8. Особливості фіксації ходу та результатів зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису.

9. Які правила зберігання та обробки даних, отриманих під час зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапис?

10. У чому полягає зміст організаційно-тактичних особливостей зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису?

РОЗДІЛ VIII
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1. Що таке спеціальні знання та які є форми їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану?

2. У чому полягає участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій, що проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану?

3. Що є підставою для проведення судової експертизи?

4. Які етапи призначення судової експертизи?

5. Які об’єкти направляються на судову експертизу, що проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану?

6. Які види зразків, що надаються судовому експерту для порівняльного дослідження?

7. Хто може здійснювати судово-експертну діяльність під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану?

8. Що таке первинна, додаткова, повторна, комісійна та комплексна судові експертизи?

9. Які види судових експертиз проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, їхні завдання та орієнтовний перелік вирішуваних питань?

10. Які вимоги висуваються до питань, що ставляться перед експертом?

QR-посилання на бланки процесуальних документів

Назва	Код
Довідка про особу, спеціальність, компетентність як перекладача та його відносини з учасниками кримінального провадження	
Доручення на проведення слідчих (розшукових) дій (негласних слідчих (розшукових) дій) у порядку ст. 40 КПК України	
Доручення про здійснення досудового розслідування	
Заява про відвід захисника (представника)	
Заява про вчинене кримінальне правопорушення	
Заява про залучення до провадження як потерпілого	

Назва	Код
Заява про самовідвід	
Клопотання про арешт майна	
Клопотання про відсторонення від посади	
Клопотання про встановлення строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування	
Клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного	
Клопотання про забезпечення безпеки	
Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді застави	

Назва	Код
Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою	
Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту	
Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання	
Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки	
Клопотання про здійснення приводу	
Клопотання про зміну запобіжного заходу	
Клопотання про знищення речових доказів	

Назва	Код
Клопотання про накладення грошового стягнення	
Клопотання про передачу речових доказів для реалізації	
Клопотання про передачу речових доказів для технологічної переробки (знищення)	
Клопотання про проведення допиту свідка (потерпілого) під час досудового розслідування в судовому засіданні	
Клопотання про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи	
Клопотання про продовження строку досудового розслідування	
Клопотання про продовження строку тримання під вартою	

Назва	Код
Клопотання про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом	
Клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів	
Обвинувальний акт	
Пам’ятка про процесуальні права й обов’язки підозрюваного	
Пам’ятка про процесуальні права й обов’язки потерпілого	
Повідомлення	
Повідомлення потерпілому про прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення	

Назва	Код
Повідомлення про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів (потерпілому)	
Повідомлення про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів (цивільному позивачу)	
Повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування	
Повідомлення про затримання	
Повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри	
Повідомлення про нову підозру	
Повідомлення про передачу матеріалів досудового розслідування (потерпілому)	

Назва	Код
Повідомлення про передачу матеріалів досудового розслідування (прокурору)	
Повідомлення про підозру	
Повідомлення про початок досудового розслідування	
Повідомлення про прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення	
Повідомлення про прийняття і реєстрацію повідомлення про кримінальне правопорушення	
Повістка	
Постанова про визначення слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування в кримінальному провадженні	

Назва	Код
Постанова про відмову (часткову відмову) в задоволенні клопотання	
Постанова про відмову у визнанні потерпілим	
Постанова про відновлення досудового розслідування	
Постанова про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування в кримінальному провадженні	
Постанова про доручення призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням	
Постанова про етапування підозрюваного	
Постанова про заборону підозрюваному використовувати технічні засоби під час проведення окремої слідчої дії	

Назва	Код
Постанова про заборону потерпілому використовувати технічні засоби під час проведенні окремої слідчої (розшукової) дії	
Постанова про закриття кримінального провадження	
Постанова про залучення законного представника підозрюваного (цивільного позивача)	
Постанова про залучення законного представника цивільного позивача (цивільного відповідача)	
Постанова про залучення захисника	
Постанова про залучення захисника до окремої процесуальної дії	
Постанова про залучення захисника до участі в кримінальному провадженні	

Назва	Код
Постанова про залучення особи до провадження як потерпілого	
Постанова про залучення перекладача	
Постанова про залучення представника потерпілого	
Постанова про заміну законного представника підозрюваного	
Постанова про зупинення досудового розслідування	
Постанова про оголошення в розшук	
Постанова про оплату послуг перекладача	

Назва	Код
Постанова про передачу кримінального провадження іншому слідчому	
Постанова про призначення експертизи	
Постанова про призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи	
Постанова про прийняття відмови підозрюваного від захисника	
Постанова про проведення допиту (впізнання) у режимі відеоконференції	
Постанова про проведення процесуальних дій на іншій території	
Постанова про створення слідчої групи	

Назва	Код
Протокол виконання ухвали про арешт майна	
Протокол відмови підозрюваного від захисника	
Протокол вручення потерпілому пам’ятки про процесуальні права й обов’язки потерпілого	
Протокол допиту в режимі відеоконференції	
Протокол допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка	
Протокол допиту підозрюваного	
Протокол допиту потерпілого	

Назва	Код
Протокол допиту свідка	
Протокол затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину	
Протокол обшуку	
Протокол огляду місця дорожньо-транспортної пригоди	
Протокол огляду місця події	
Протокол огляду транспортного засобу	
Протокол огляду трупа	

Назва	Код
Протокол огляду трупа, пов’язаного з ексгумацією	
Протокол одночасного допиту осіб	
Протокол одночасного допиту осіб у режимі відеоконференції	
Протокол ознайомлення з матеріалами досудового розслідування	
Протокол освідування особи	
Протокол отримання зразків для експертизи	
Протокол передання тимчасово вилученого майна	

Назва	Код
Протокол повернення тимчасово вилученого майна	
Протокол попередження про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування	
Протокол пред’явлення особи для впізнання	
Протокол пред’явлення особи для впізнання в режимі відеоконференції	
Протокол пред’явлення особи для впізнання за фотознімками	
Протокол пред’явлення речей для впізнання	
Протокол пред’явлення трупа для впізнання	

Назва	Код
Протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується	
Протокол про видалення з документів, які надаються для ознайомлення, відомостей, які не будуть розголошені під час судового розгляду	
Протокол про надання доступу до матеріалів (додаткових матеріалів) досудового розслідування (підозрюваному)	
Протокол про надання доступу до матеріалів (додаткових матеріалів) досудового розслідування (потерпілому)	
Протокол про оголошення підозрюваному ухвали слідчого судді щодо застосування запобіжного заходу та вручення її копії	
Протокол про роз’яснення прав у разі звільнення від кримінальної відповідальності	
Протокол про роз’яснення правил користування електронними засобами контролю	

Назва	Код
Протокол проведення слідчого експерименту	
Протокол роз’яснення перекладачу його прав, обов’язків і попередження про відповідальність	
Протокол роз’яснення підозрюваному обов’язків (домашній арешт)	
Протокол роз’яснення підозрюваному обов’язків (застава)	
Протокол роз’яснення підозрюваному обов’язків (особиста порука)	
Протокол роз’яснення підозрюваному обов’язків (особисте зобов’язання)	
Протокол тимчасового вилучення документів	

Назва	Код
Протокол тимчасового вилучення майна	
Протокол тимчасового доступу до речей і документів	
Рапорт	
Рапорт про виявлене кримінальне правопорушення	
Рапорт про неприбуття на виклик	
Реєстр матеріалів досудового розслідування	
Розписка про отримання копії обвинувального акта	

Назва	Код
Розписка про отримання копії цивільного позову	
Супровідний до постанови про етапування підозрюваного	
Фототаблиця до протоколу огляду місця події	

Список використаних і рекомендованих джерел

РОЗДІЛ І
ТАКТИКА ОГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#n16 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 27.04.2020 № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : затв. наказом М-ва внутр. справ України, Офісу Ген. прокурора, Служби безпеки України, Держ. бюр. розслідувань, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) : затв. наказом Ген. прокуратури України, М-ва внутр. справ України, Держ. податк. адміністрації України, Служби безпеки України, Верхов. Суду України, Держ. суд. адміністрації України від 27.08.2010 № 51/401/649/471/23/125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10 (дата звернення: 15.08.2025).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Особливості проведення огляду місця події в умовах збройного конфлікту : метод. рек. / С. В. Обшалов, Д. Б. Санакоєв, К. О. Чаплинський та ін. ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Одеса : Юридика, 2023. 40 с.

Саковський А. А., Мировська А. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 635–638. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/151.

Саковський А. А., Мировська А. В. Теоретичні аспекти проблемних питань використання спеціальних знань під час розслідування. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2022. Вип. 4 (78). С. 135–140. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.19.

РОЗДІЛ ІІ
ТАКТИКА ДОПИТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Басиста І. В., Гаврилюк Л. В., Гутник А. В., Хитра А. Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2024. Вип. 17 (29). С. 227–243. URL: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243.

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 15.08.2025).

Кагляк І. Розслідування воєнних злочинів в Україні: особливості проведення допитів. *Успіхи і досягнення у науці.* 2024. №9 (9). С. 133–145. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-9(9)-133-145.

Комаринська Ю. Засади встановлення психологічного контакту із потерпілими від кримінальних правопорушень, що пов'язані з домашнім насильством. *Юридична психологія.* 2023. №1 (32). С. 43–50. DOI: https://doi.org/10.33270/03233201.43.

Комаринська Ю. Б., Руденко А. І. Підвищення рівня обізнаності у питаннях тактики вербальних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, що пов'язані із домашнім насильством. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 21 листоп. 2024 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2024. С. 164–169.

Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Мировська А. В., Комаринська Ю. Б., Несен О. О. Концептуальні засади роботи з потерпілим в умовах воєнного стану (тактичний та психологічний аспект). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 487–490. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/112.

Михайлов М. М. Допит полоненого. Лекція для проведення заняття з курсантами. Тема № 19: Організація і ведення розвідки в наступі частин і з'єднань / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. URL: https://studfile.net/preview/8861797/page:7/ (дата звернення: 15.08.2025).

Монастирьова Л. Активне слухання як один із прийомів комунікації у залагодженні конфлікту. *Психолінгвістика в сучасному світі – 2020* : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 22–23 жовт. 2020 р.). Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди», 2020. С. 200–203. DOI: https://doi.org/10.31470/2706-7904-2020-15-200-203.

Нестеренко Л. Активне слухання як спосіб підвищення ефективності комунікації у процесі навчання англійської мови за професійним спрямуванням у ЗВО. *Український педагогічний журнал.* 2021. № 4. С. 206–213. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-206-213.

Рекомендації та основні принципи етикету в спілкуванні з людьми з інвалідністю та надання їм допомоги. *Судова влада України. Територіальне управління Державної судової адміністрації України в Сумській області.* URL: https://su.court.gov.ua/tu19/gromadyanam/inva/inva-1 (дата звернення: 29.10.2024).

Саковський А. А., Мировська А. В. Криміналістичне забезпечення допиту неповнолітньої особи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 3. С. 482–485. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/116.

Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина : метод. рек. / Офіс Ген. прокурора України ; Проєкт ЄС «Право-Justice». Київ, 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf (дата звернення: 15.08.2025).

Abdulghafor R., Turaev S., Ali M. A. H. Body language analysis in healthcare: an overview. *Healthcare.* 2022. Vol. 10, No. 7. Art. 1251. DOI: https://doi.org/10.3390/healthcare10071251.

Better communication. *Delivering for Queensland. Queensland Government*. URL: https://www.qld.gov.au/disability/community/communicating (дата звернення: 15.08.2025).

Goldin-Meadow S., Beilock S. L. Action's influence on thought: the case of gesture. *Perspectives on Psychological Science.* 2010. Vol. 5, Iss. 6. P. 664–674. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691610388764.

Özer D., Göksun T. Gesture use and processing: a review on individual differences in cognitive resources. *Frontiers in Psychology.* 2020. Vol. 11. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.573555.

РОЗДІЛ ІІІ
ТАКТИКА ОГЛЯДУ ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ЕКСГУМАЦІЄЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Галаган В., Кулик М., Моргун Н., Терещенко Ю. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України : навч. посіб. Київ, 2018. С. 8, 14.

Герасименко О. Словник-довідник термінів судової медицини. Київ : Ін Юре, 2002. С. 105.

Горлова О. В., Заворіна О. П. Деякі особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2019. С. 210–212.

Клінкнер Мелані та Сміт Еллі. Борнмутський протокол про захист і розслідування масових поховань. *ICMP*. 2022. URL: https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/11489-FMC-Mass-Graves-Project-UKRAINE-V3.0-HI-RES.pdf (дата звернення: 15.08.2025).

Кобилянський О. Л., Ергард Н. М., Поліщук Д. О. Огляд трупа на місці події під час воєнного стану: судово-медичні аспекти. *Dictum factum.* 2024. №1 (15). С. 156–163. DOI: https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-1-15-156-163.

Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, М. А. Макаров, Ю. І. Азаров та ін. Вид. 5-те, перероб. і допов. Київ : ЦУЛ, 2020. С. 221. (Серія «100 років»).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Особливості проведення огляду місця події в умовах збройного конфлікту : метод. рек. / С. В. Обшалов, Д. Б. Санакоєв, К. О. Чаплинський та ін. ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Одеса : Юридика, 2023. С. 9.

Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 15.08.2025).

Сибірна Р. І., Сибірний А. В., Бартусяк Д. В. Сучасні підходи до ексгумації трупа. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 39. С. 262–267. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10362166.

Сисенко А. Р. Особливості проведення ексгумації при розслідуванні злочинів. *Законодавство і практика.* 2015. № 1. С. 14–16.

Скригонюк М. І. Криміналістична термінологія : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2003. С. 43.

Форми кримінально-процесуальних документів : посібник / упоряд.: В. О. Попелюшко, Л. Я. Стрельбіцька, О. П. Герасимчук ; за заг. ред. В. О. Попелюшка. Київ : Прецедент, 2009. С. 141.

Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 15.08.2025).

Чорна М. В. Особливості проведення слідчих (слідчо-розшукових) дій під час воєнного стану. *Наукові записки [ЦДУ ім. Володимира Винниченка]. Серія: Право.* 2024. Вип. 16. С. 193–198. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-193-198.

Шепітько В. Ю. Криміналістика : енцикл. слов. / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. С. 80.

Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : лист Верхов. Суду головам апеляц. судів від 03.03.2022 № 1/0/2–22, 2/0/2–22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf (дата звернення: 15.08.2025).

Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2 : Д – Й. С. 165.

РОЗДІЛ IV
ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences.* 2022. No. 1. С. 46–56. DOI: https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6.

Козьменко А., Крапивін Є., Войнова Н., Сапожнікова О. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. Київ : Укр. Гельсін. спілка з прав людини, 2023. 130 с. URL: https://

www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf (дата звернення: 15.08.2025).

Крес Н., Осипенко І. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в Україні. *Грааль науки.* 2024. №35. С. 107–113. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.01.2024.018.

Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Нечеснюк М. В., Вознюк А. А., Саковський А. А., Атаманчук В. М., Полтавський А. О., Чернявський С. С., Арешонков В. В., Шевчишен А. В., Левицький А. О., Віткалова А. Є., Жук І. В., Малиш С. Г., Мировська А. В., Бурлака В. В. Участь спеціаліста в розслідуванні порушень законів та звичаїв війни : наук.-практ. довід. / за заг. ред. В. В. Чернєя, М. С. Цуцкіридзе, С. Г. Кримчука ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2023. 114 с.

Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 01.05.2022 №2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20 (дата звернення: 15.08.2025).

Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина : метод. рек. / Офіс Ген. прокурора України ; Проєкт ЄС «Право-Justice». Київ, 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf (дата звернення: 15.08.2025).

Утвенко В. В., Плетенець В. М. Особливості проведення слідчого експерименту в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2023. С. 291–293. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1785f9f8-9b67-4431-bed6-c83565a98a67/content (дата звернення: 15.08.2025).

Шевчишена К. П. Окремі засади проведення слідчого експерименту під час розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 5. С. 324–332. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.53.

РОЗДІЛ V
ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Андрєєв О. О., Заяць Д. Д., Колесніков В. В., Книженко С. О., Лозова С. М., Марченко А. Б., Матюшкова Т. П., Музиченко В. М., Пряхін Є. В., Щербаковський М. Г. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій : навч. посіб. / за заг. ред. Д. Д. Зайця ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 184 с. (Бібліотека слідства та дізнання).

Басиста І. В., Пришляк С. О. Особливості провадження допиту та пред'явлення для впізнання під час розслідування катастроф і аварій на залізничному транспорті. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 356–365.

Безкоровайний Б. В. Основні напрями вдосконалення правових і тактичних засад ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 2 (107). С. 259–270.

Галаган В. І., Басиста І. В.. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають : монографія. Київ : КНУВС, 2007. 236 с.

Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Клименко І. В., Цуцкірідзе М. С., Гловюк І. В., Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Пчеліна О. В., Степанюк Р. Л., Фоміна Т. Г., Ященко А. М., Глобенко Г. І., Кікінчук В. В., Корнієнко В. В., Матюшкова Т. П., Романюк В. В., Савчук Т. І., Хань О. О., Черевко К. О. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокуренка ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : Право, 2024. 432 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/4d8a5fcd-ce4f-4673-9f31-ade051e082af (дата звернення: 15.08.2025).

Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.08.2025).

Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 15.08.2025).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46–53.

Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи : навч.-практ. посіб. Дніпропетровськ : УМВС України в Дніпропетр. обл. ; ДДУВС, 2007. 94 с.

РОЗДІЛ VI
ТАКТИКА ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області) / Голов. слідче упр. Нац. поліції України. URL: https://drive.google.com/file/d/11Cn7drDDDsZDuEmdnPpRKABXnKCIVjDr/view (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 07.07.2017 № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 19.08.2019 № 691. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.11.2015 № 1339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15 (дата звернення: 15.08.2025).

Клименко І. В., Цуцкірідзе М. С., Головюк І. В., Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Пчеліна О. В., Степанюк Р. Л., Фоміна Т. Г., Ященко А. М., Глобенко Г. І., Кікінчук В. В., Корнієнко В. В., Матюшкова Т. П., Романюк В. В., Савчук Т. І., Хань О. О., Черевко К. О. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокуренка ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : Право, 2024. 432 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/4d8a5fcd-ce4f-4673-9f31-ade051e082af (дата звернення: 15.08.2025).

Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.08.2025).

Криміналістика : мультимед. навч. підруч. / П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, О. О. Вакулик та ін. ; Нац. акад. внутр. справ, каф. криміналістики та суд. медицини. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/vstup.html (дата звернення: 15.08.2025).

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 15.08.2025).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Кулик М., Терещенко Ю., Симчук А. Процесуальний аналіз особливостей проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2023. № 10 (16). С. 341–351. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-341-351.

Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 219 с.

Особливості проведення огляду місця події в умовах збройного конфлікту : метод. рек. / С. В. Обшалов, Д. Б. Санакоєв, К. О. Чаплинський та ін. ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Одеса : Юридика, 2023. 40 с.

Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 15.08.2025).

Топчій В. В. Взаємодія та координація в діяльності органів внутрішніх справ з виявлення та розкриття злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 30, т. 2. С. 165–169.

Цапович В., Гаркуша А. Процесуальні особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2024. Вип. 2. С. 121–126. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.20.

Членов М. В. Особливості залучення понятих в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. Вип. 1. С. 329–334. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-58.

РОЗДІЛ VII
ТАКТИКА ЗНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ І ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО МАЮТЬ ФУНКЦІЇ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ, ЧИ ЗАСОБІВ ФОТО-, КІНОЗЙОМКИ, ВІДЕОЗАПИСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Васюта Ю. В. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування воєнних злочинів спільними слідчими групами. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2023. С. 198–201.

Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

Інструкція із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 18.12.2018 № 1026. URL: https://ips.ligazakon.net/document/re32999?an=1 (дата звернення: 15.08.2025).

Капліна О. В. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів: правова сутність та процесуальний порядок. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова : у 2 т. Одеса : Гельветика, 2022. Т. 2. С. 357–360.

Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 15.08.2025).

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 15.08.2025).

Майстренко М. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-кінозйомки, відеозапису. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2024. № 68. С. 104–107. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.21.

Мудрецька Г. В. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 трав. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 158–160.

Нечеснюк М. В., Вознюк А. А., Саковський А. А., Атаманчук В. М., Полтавський А. О., Чернявський С. С., Арешонков В. В., Шевчишен А. В., Левицький А. О., Віткалова А. Є., Жук І. В., Малиш С. Г., Мировська А. В., Бурлака В. В. Участь спеціаліста в розслідуванні порушень законів та звичаїв війни : наук.-практ. довід. / за заг. ред. В. В. Чернєя, М. С. Цуцкірідзе, С. Г. Кримчука ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2023. 114 с.

Погорецький М. А. Кримінальний процесуальний кодекс України в умовах воєнного стану: новели, ефективність і виклики правам людини. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 3. С. 142–154. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.22.

Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20 (дата звернення: 15.08.2025).

Пряхін Є. В. Особливості зняття показань технічних приладів та технічних засобів під час досудового розслідування. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. учасників наук.-практ. семінару (1 груд. 2023 р.) / упоряд. А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 87–90.

Смаль І. Практичні аспекти зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису у кримінальному процесі. *Věda a perspektivy.* 2023. № 6 (25). С. 130–147. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-6(25)-130-147.

Соцький А. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 4. С. 384–386. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/92.

Тетерятник Г. К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство.* 2022. № 3. С. 233–239. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.36.

Хитра А., Татарин І. Окремі положення процесуальної регламентації проведення зняття показань з технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2025. Вип. 67. С. 1.25–1.34. DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.67.1.25-1.34.

Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан, 2017. 492 с.

Shevchuk V. Tasks of criminalistics in the conditions of military threats and digital technologies. *Criminalistics and Forensic Expertology: Science, Studies, Practice.* Vilnius ; Brno, 2023. P. 81–88.

Shevchuk V. Transformation of the tasks of criminalistics and forensic examination under the influence of martial law. *Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law* : scientific monograph / under the general editorship of V. M. Stratonov Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 438–461. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-19.

РОЗДІЛ VIII
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 19.08.2019 № 691. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19 (дата звернення: 15.08.2025).

Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.11.2015 № 1339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15 (дата звернення: 15.08.2025).

Клименко І. В., Цуцкірідзе М. С., Головюк І. В., Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Пчеліна О. В., Степанюк Р. Л., Фоміна Т. Г., Ященко А. М., Глобенко Г. І., Кікінчук В. В., Корнієнко В. В., Матюшкова Т. П., Романюк В. В., Савчук Т. І., Хань О. О., Черевко К. О. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокуренка ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : Право, 2024. 432 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/4d8a5fcd-ce4f-4673-9f31-ade051e082af (дата звернення: 15.08.2025).

Нечеснюк М. В., Вознюк А. А., Саковський А. А., Атаманчук В. М., Полтавський А. О., Чернявський С. С., Арешонков В. В., Шевчишен А. В., Левицький А. О., Віткалова А. Є., Жук І. В., Малиш С. Г., Мировська А. В., Бурлака В. В. Участь спеціаліста в розслідуванні порушень законів та звичаїв війни : наук.-практ. довід. / за заг. ред. В. В. Чернєя, М. С. Цуцкірідзе, С. Г. Кримчука ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2023. 114 с.

Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією рф проти України : практ. посіб. / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін. ; упоряд. В. О. Невядовський ; за заг. ред. В. В. Сокуренка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 44 с.

Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури від 21.03.2022 / Офіс Ген. прокурора ; Тренінг. центр прокурорів України. URL: https://docs.google.com/document/d/1TyileSKvDjvKYtsRb6VgGRRVI2DAln_M/edit?tab=t.0 (дата звернення: 15.08.2025).

Патик Л. Л., Патик А. А. Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів у кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 21 листоп. 2024 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : НАВС, 2024. С. 211–215.

Перелік видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта в Експертній службі МВС : додаток 2 до Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію при МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби

МВС (пункт 4 розділу 2), затв. наказом М-ва внутр. справ України від 21.09.2020 № 675. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#n1065 (дата звернення: 15.08.2025).

Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : затв. постановою Каб. Міністрів України від 17.06.2022 № 698. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-п#n18 (дата звернення: 15.08.2025).

Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 15.08.2025).

Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 15.08.2025).

Навчальне видання

Антощук Андрій Олександрович,
Чорноус Юлія Миколаївна,
Мировська Анна Всеволодівна та ін.

ТАКТИКА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Навчальний посібник

Коректорка *О. І. Новохацька*

Підписано до друку 16.04.2026. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 14,8. Обл.-вид. арк. 11,5. Тираж 100 пр. Зам. № 607

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017